

АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

ВІСНИК ІНСТИТУТУ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ № 1 / 2004

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

С.С.ПРОКОПЕНКО
(голова)
Р.Я.КОРИНЕЦЬ
(головний редактор)
Ю.Я.КУХАРУК
Н.Є.ЛЕВЧУК
Т.О.ОСТАШКО
Н.В.ТИМОШЕНКО
О.А.ЦЕПКО
О.С.ХОМИН
(відповідальний секретар)

В.І.ПРОКОПЧУК
(дизайн і верстка)

Засновник – громадська організація "Інститут сільського розвитку"

Свідоцтво про державну реєстрацію серія__ № __
від _____

Адреса редакції:

вул. Вознесенський узвіз, 18/3
04053 м. Київ
Тел./факс: (380 44) 212 17 60
E-mail: icr@icr.org.ua

При передруку матеріалів посилання на "Аспекти сільського розвитку" обов'язкове

Редакція залишає за собою право на редагування матеріалів

Редакція не завжди поділяє погляди авторів

Для безкоштовного розповсюдження

© Громадська організація "Інститут сільського розвитку"

Аспект політичний

КИРИЛЕНКО І.Г. До формування стратегії сталого розвитку сільських територій	2
ТОМИЧ І.Ф. Порятунок села – у докорінних змінах	6
ШКЛЯР В.Б. Зона відчуження, чи душа нації?	9
НАША АНКЕТА Сільський розвиток у запитаннях та відповідях	11

Аспект міжнародний

КУХАРУК Ю.Я. Нові підходи до формування аграрної політики	16
ДРОЗДОВСЬКИЙ Б.В. Проблеми нашого села очима іноземного експерта	19

Аспект земельний

ПУГАЧОВ М.І. Сучасний етап розвитку земельних відносин	21
--	----

Аспект гендерний

КИРИЧЕНКО Л.Ф. Сільська жінка в сучасному суспільстві	28
---	----

Аспект соціальний

ОСТАШКО Т.О. Соціальний капітал сільських громад	32
ТИМОШЕНКО Н.В. До питання пенсійного страхування членів особистих селянських господарств	35

Аспект сільського бізнесу

КІЧУК О.С. Мале підприємництво та регіональний розвиток (на прикладі Одеської області)	37
--	----

Аспект дорадчий

ШМІДТ Р.М. Проблеми й перспективи розвитку сільськогосподарського дорадництва	41
Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність"	44

Аспект кооперативний

ГРИЦЕНКО М.П., ЛИННИК О.Г. Обслуговуюча кооперація на основі майнових паїв	48
ГАЛІЙ Я.К. Як відродити сільську кредитну кооперацію	51
КОРИНЕЦЬ Р.Я. Кредитні спілки: історичний аспект	53
КОБЕРСЬКИЙ К. Про кредит і сільські каси (райфайзенки)	56

Аспект правовий

ДАНИЛІН Є.Ю. Вирішення спорів третейським судом у аграрній сфері: практика та перспективи	64
Новини законодавства: інновації та ініціативи	67

І.Г.КИРИЛЕНКО,
*Віце-прем'єр-міністр України,
 доктор економічних наук,
 член-кореспондент УААН*

ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Аграрна реформа повинна мати соціальні орієнтири

Перший етап аграрної реформи завершено. У стислі терміни здійснено трансформацію галузі. Протягом короткого часу створено та запроваджено якісно нове законодавство та нормативну базу, реформовано колгоспно-радгоспну систему господарювання на селі. Характерно, що при цьому не відбувалося різкого зниження обсягів виробництва сільсько-господарської продукції до рівня, який ставив би під загрозу продовольчу безпеку держави.

Земля та майно реформованих сільсько-господарських підприємств передані у власність селян, приватизовано переробну промисловість, поступово запроваджуються нові принципи управління агропромисловим комплексом, створюється необхідна інфраструктура фінансового забезпечення галузі й товарного аграрного ринку, активно розширюються ринки збуту вітчизняної продукції. Сьогодні аграрний сектор є досить стабільною складовою економіки країни та функціонує на засадах переважно приватної власності на землю та засоби виробництва.

Які можна відзначити основні уроки першого етапу реформи?

Перше. Ми повинні розуміти: якщо юридична трансформація галузі відбулась доволі виважено, без будь-яких суттєвих соціальних та економічних збурень, то психологічна трансформація ще триватиме довго. Саме це накладає додаткове – соціального характеру – навантаження на хід та результати реформування.

Друге. Протягом першого етапу реформування ми, загалом, усвідомили позитиви приватного господарювання та набули певного досвіду роботи в умовах конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Але при цьому вкрай важливо оцінити і негативний досвід та визначитися стосовно нових підходів.

Треба визнати, що ми вже вичерпали і якісно, і кількісно ті політичні та економічні підходи, на яких базувався перший етап реформ – списання заборгованості сільськогосподарських підприємств перед державою, пільгове оподаткування, здешевлення кредитів за кошти Державного бюджету. І про це переконливо свідчать головні соціальні та економічні індикатори, за якими оцінюється сталість розвитку.

Мета влади – на підґрунті досягнутого, через оцінку уроків реформування, його помилок та успіхів викристалізувати таку стратегію подальших реформ, яка забезпечить економічне зростання галузі, продовольчу безпеку та сталий добробут народу України.

Побудова такої стратегії, насамперед, потребує визначення центральної вісі, генеральної лінії – такою ми визначили соціалізацію подальшого реформування. Тому влада на найвищому рівні проголосила, що надалі реформа повинна мати чіткі соціальні орієнтири.

Як один з головних чинників реалізації такої стратегії і пріоритет своєї подальшої діяльності в аграрному секторі Уряд визначив сталий розвиток сільських територій.

В це поняття ми вкладаємо всі аспекти соціального розвитку села – від пенсійного

забезпечення і зайнятості населення, освіти та медичного обслуговування до удосконалення діяльності органів місцевого самоврядування.

Безумовно базисом для цього є підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та системність законодавчого забезпечення подальшого реформування аграрного сектору.

Питання, які ми прагнемо вирішити якомога скоріше.

Насамперед, безробіття на селі.

Статистична інформація доволі заспокійлива – рівень сільського безробіття 2002 року – 7,4%. На фоні середнього показника по державі, який становить 10,8%, це доволі непогано. Але в той самий час з 6 млн. працюючих у галузі 2,9 млн. зайняті в особистих селянських господарствах. Таким чином можна зробити висновок, що рівень прихованого безробіття на селі сягає щонайменше 40%.

Це, зокрема, одна з причин того, що один з таких головних показників роботи економіки, як доходи, є найнижчим саме у сільській місцевості.

За даними офіційної статистики, в сільському господарстві рівень середньомісячної заробітної плати – 220 грн. Це найнижчий показник серед основних галузей економіки. Фактично зарплата в сільському господарстві майже втричі менша від зарплати в промисловості.

У структурі грошових доходів сільського населення зарплата займає 34%, 20% надходить від продажу сільськогосподарської продукції, 28% займають пенсії, 5% – допомога родичів та лише 3% – від підприємницької діяльності.

Аналіз структури доходів селян в розрізі областей свідчить про значну регіональну строкатість доходів селян. Так, в Івано-Франківській, Київській, Харківській та Чернівецькій областях оплата праці становить 45-52% доходів. Тоді як у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській та Чернігівській областях її питома вага в доходах не перевищує 27%.

Селянам Вінницької, Волинської та Запорізької областей від 36% до 42% доходів дає продаж сільськогосподарської продукції, а у Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській та Чернігівській найбільш суттєве джерело доходів – пенсії, які становлять 30-36% доходів.

На жаль, все ще не стала суттєвим джерелом доходів селян плата за оренду паїв та майна, яка коливається в межах від 110 до 958 грн. на рік.

Іншим важливим індикатором розвитку економіки галузі є її інвестиційна привабливість.

Протягом останніх 5 років частка сільського господарства в загальному обсязі інвестицій в основний капітал не перевищує 5%. При цьому, відповідна частка промисловості становить 40,6%, транспорту і зв'язку – 18,8%.

Звичайно ця ситуація складалася не один рік і, в основному, є похідною від так званого залишкового принципу фінансового забезпечення села.

Наслідок такого підходу невтішний – зараз спрямовувати інвестиції в село просто не вигідно. Тому із майже 51 млрд. грн. капітальних вкладень в село не потрапляє навіть їхньої двадцятої частини. Це, безперечно, позначається і на соціальній сфері села.

Так, протягом останніх 12 років у сільській місцевості майже втричі зменшився обсяг будівництва житла. Крім цього, зменшено обсяги введення в експлуатацію: середніх навчальних закладів – у 15 разів, дошкільних закладів – майже у 100 разів, медичних закладів – у 20 разів, клубів та будинків культури – більше ніж у 50 разів.

Забезпеченість телефонним зв'язком сільських осель втричі нижча, ніж міських.

За даними статистики, кошти, що виділяються державою на розвиток соціальної сфери, осідають переважно у міській поселенській мережі, де є реальна мотивація для розвитку.

В підсумку, з 90-х років понад 120 сільських районів України стали зонами демографічної та поселенської кризи.

Яскравим наслідком негативу економічної непривабливості села є проблема кадрового забезпечення.

Аграрні навчальні заклади різних рівнів акредитації щорічно випускають понад 25 тис. спеціалістів. При цьому, у сільськогосподарському виробництві працюють лише 5,9% фахівців з вищою освітою. У промисловості, будівництві та торгівлі їх вдвічі більше. Тому сьогодні аграрні вузи є своєрідною стартовою площадкою для остаточного переїзду молоді із села до міста.

Навіть коли випускник вищого навчального закладу повертається в рідне село, то він намагається знайти роботу в місцевих органах управління. Так, якщо 1990 року чисельність працівників апарату управління становило 0,4 млн. осіб, то 2002 року їхня чисельність зросла в 2,3 рази, причому відбувалося це на фоні зниження чисельності найманих робітників у всіх галузях економіки.

І все це відбувається на тлі глибоких демографічних проблем.

Настав час кардинальної зміни ідеології реформ

Які є шляхи вирішення проблеми тотальної непривабливості села на макрорівні?

Перше, на сучасному етапі реформування ми повинні повністю завершити земельну реформу. Уряд ставить собі завдання у найближчі два роки завершити видачу державних актів на право

власності на землю. Земля має набути всі ознаки власності і стати капіталом, а не лише предметом міни, дарування та успадкування. Досвід світу, та й досвід Російської імперії до жовтневої революції свідчить про визначальне значення землі як предмету застави для розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, а і поселенської мережі.

Вартість земель сільськогосподарського призначення, за окремими оцінками, сягає 400 млрд. дол. США. Річна потреба галузі в обігових коштах – до 10 млрд. грн. Це лише короткострокових кредитів, потреба у довгострокових значно більша. Останні два роки за підтримки держави в аграрний сектор надходить до 8 млрд. грн. кредитних коштів, половина з них пільгові. Безпосередньо у сільськогосподарське виробництво – близько 3 млрд. грн.

Але основною проблемою відсутності приросту обсягів кредитування залишається те, що у більшості сільськогосподарських підприємств немає предмету застави. Тому капіталізація землі – це єдиний реальний шлях до стабільного фінансового забезпечення сільського господарства.

Крім того, із введенням земельної іпотеки ставки за кредити будуть значно меншими і, що найголовніше, значно розширяться можливості для отримання селянами довгострокових кредитів.

Проте немає підстав для твердження, що банки заберуть землю та будуть нею спекулювати. Банк дає гроші в борг, під заставу, тому, перш за все, він зацікавлений у обслуговуванні та поверненні позичальником цього боргу, а не у відібранні застави.

Небезпечним є інше. Люди не можуть отримати за свою землю реальні гроші, бо під виглядом дарування чи міни її у них купують за безцінь. Мораторій на рух землі перестане діяти дуже скоро, тому головне завдання влади, особливо місцевої, забезпечити суворе дотримання законності у земельних відносинах.

Друге. Зовнішньоекономічний фактор. Треба добре усвідомлювати, що світ чим далі, тим більше втрачає кордони. Найближчим часом Україна стане членом Світової організації торгівлі. Тому треба бути готовим до роботи за єдиними світовими стандартами, коли на основі попиту і пропозиції на світовому ринку регулюються обсяги виробництва тієї чи іншої продукції, базуючись на надійній системі захисту національного виробника. Це реалії найближчого часу.

З огляду на це, Уряд вже почав коригувати політику держави в частині підтримки національного сільгоспвиробника так, щоб максимально використати наявні можливості для фінансування заходів "жовтої скрині". Це –

7 млрд. грн., які треба виділити з бюджету. Сьогодні, у найкращому за часів незалежності бюджеті для розвитку АПК маємо втричі менше.

Уряд України, визначивши гарантування продовольчої безпеки країни стратегічним напрямом державної політики в галузі сільського господарства, планує спрямувати ці кошти: по-перше – на стабілізацію та розвиток галузі тваринництва, а саме на селекцію, племінну роботу, нарощування поголів'я, стимулювання виробництва молока та м'яса.

По-друге – на підтримку найбільш важливих галузей рослинництва, особливо виробництва продовольчого зерна. Так, з цього річного врожаю до державних та регіональних запасів ми закупимо 3 мільйони тонн за ціною не нижче 800 грн. за тону.

Надзвичайно важливим у цьому контексті є остаточне затвердження принципів використання коштів центрального та місцевих бюджетів. Це потребує відповідних змін до Бюджетного Кодексу. Позиція Уряду така: за рахунок регіональних бюджетів мають розв'язуватися проблеми регіонів, а за кошти державного бюджету – вирішуватися питання загальнодержавного значення.

На сьогодні співвідношення коштів державного і регіонального бюджетів, спрямованих на розвиток і підтримку аграрного сектору, приблизно 50 на 1. А повинно бути солідарним – 50 на 50.

Паралельно ми зберігаємо систему надання дотацій, а також впровадження нових технологій, таких, наприклад, як органічне землеробство.

Третє. Особливої ваги набуває необхідність поліпшення фінансово-економічного середовища, зокрема, підтримки фінансових ринків, та стимулювання залучення інвестицій на оновлення і модернізацію основних засобів.

В сучасних умовах розвитку фінансового ринку і, зокрема, його аграрного сегменту, залишається необхідність застосування державою елементів здешевлення вартості окремих фінансових послуг.

Разом з тим урядова стратегія передбачає, що для подальшого розвитку ефективного фінансового ринку необхідно відходити від застосування прямої бюджетної підтримки. З цієї метою удосконалюється законодавство щодо лізингових операцій та страхування, прийнято закон щодо захисту прав кредиторів та позичальників, триває розвиток довгострокового кредитування, іпотеки, системи складських свідоцтв, в перспективі використання системи ф'ючерсних контрактів тощо.

На більш віддалену перспективу ми передбачаємо, і стимулюємо цей напрям вже зараз, активний розвиток та якнайширше застосування методів управління ризиками з боку самих підприємств та фінансової інфраструктури. І

лише явища непереборної сили (стихійні лиха) мають відноситись до сфери державної підтримки.

Проте сьогодні, оновлення основних засобів виробництва без державної підтримки є неможливим. Тому Уряд зокрема передбачає у бюджеті наступного року видатки на 30%-ве здешевлення складної техніки. Буде продовжено і застосування системи державної підтримки довготермінового кредитування сільськогосподарських підприємств усіх форм власності й господарювання, яка вже успішно відпрацьована. Планується, що обсяг фінансування схеми здешевлення банківських кредитів наступного року буде не менше як 500 млн. грн.

Щодо розвитку системи страхування. Ще 2002 року законом було введено обов'язкове страхування посівів зернових культур та цукрових буряків. Однак, виробники користуються цим механізмом неохоче, оскільки умови страхування є занадто дорогими для них. Тому зараз виробники, як правило, перш за все, страхують майно, яке є об'єктом застави за кредитними договорами на загальних умовах, що значно вигідніші, ніж умови обов'язкового страхування. Тому Уряд передбачає запровадження бюджетної підтримки і цієї сфери, через часткову компенсацію страхових платежів.

Проте будь-який рівень бюджетної підтримки не зрівняється із врегульованою та сприятливою для виробника ціною політикою. Саме в площині сприятливої ціни на сільськогосподарську продукцію знаходиться й вирішення питання економічної привабливості не лише аграрного сектора, а всієї сільської поселенської мережі. Тому підхід Уряду базується на збільшенні економічної мотивації виробництва через систему дотування та підтримку вигідної для селян ціни. Ці платежі, звичайно, будуть здійснюватися під певні зобов'язання щодо оптимізації структури виробництва та оновлення його технології, що й стане головною економічною передумовою розвитку соціальної інфраструктури та сфери послуг на селі.

Крім суто економічних програм державної підтримки, Урядом опрацьовуються і ряд соціальних напрямків розвитку сільської місцевості, зокрема:

- формування та розбудова інфраструктури не виробничого призначення на селі;
- створення нових робочих місць, працевлаштування та перекваліфікації;
- підвищення рівня загальної й профільної освіти в сільській місцевості.

При цьому, особливу увагу Уряд звертає на реформування системи аграрної науки та освіти з

метою підвищення якості підготовки спеціалістів та ефективності наукових досліджень і запровадження їх у практику виробництва.

Окремим сегментом роботи Уряду є екологічний напрямок в АПК, це зокрема поліпшення стану земель, екологізація виробництва сільськогосподарської продукції, екологічна безпека землекористування, охорона навколишнього середовища тощо.

Не залишається поза увагою держави і розвиток підприємництва в сільській місцевості.

Насамперед він вимагає максимального спрощення процедур, пов'язаних із започаткуванням підприємницької діяльності, зокрема реєстрації та отримання дозволів на здійснення підприємницької діяльності у сільській місцевості для сільських жителів, котрі не мали попереднього досвіду ведення підприємницької діяльності. Для цього необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства.

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва готує Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва на 2005-ий та наступні роки. Своє місце в ній має і напрямок сприяння розвитку малого та середнього підприємництва у сільській місцевості.

Відповідного перегляду вимагає і навчальна програма сільських середніх шкіл щодо формування підприємницької ініціативи у молоді та забезпечення їх початковими знаннями та навичками з підприємницької діяльності.

В цьому контексті заслуговують на увагу такі напрями, як:

- відродження народних промислів;
- розвиток сільського (зеленого) туризму;
- створення ефективної маркетингової (збутової) інфраструктури сільськогосподарської продукції тощо.

Державі належить провідне місце у вирішенні проблем села. Ми не закриваємо очі і не робимо вигляд, що проблем на селі не існує. Ми кажемо: держава має гарантувати зайнятість та гідний рівень життя сільського населення. І діємо відповідним чином.

Сьогодні в селі проживає майже третина населення України – 32%. На другому етапі аграрної реформи головним завданням влади є: запобігти втрат та негараздів для сільського населення, що можуть виникнути під час його реалізації, забезпечити поступальний і стабільний розвиток сільської місцевості, стабільне підвищення рівня життя сільського населення. ■

І.Ф.ТОМИЧ,
голова Комітету Верховної Ради України
з питань аграрної політики та земельних відносин,
кандидат сільськогосподарських наук

ПОРЯТУНОК СЕЛА – У ДОКОРІННИХ ЗМІНАХ

Говорячи про українське село, насамперед потрібно висловити глибоку подяку українському селянину, який демонструє працелюбність, самовідданість, любов до землі в сьогоднішніх непростих умовах.

Ситуація на селі без перебільшення доволі складна: безробіття, безгрошів'я, села пустіють, набутий роками виробничий, кадровий і соціально-культурний потенціал руйнується, а подекуди, майже, зруйновано. При цьому, повного усвідомлення згубних для держави й нації наслідків, пов'язаних з глибокою соціально-економічною кризою, продовольчою та економічною безпекою країни, й до сьогодні немає.

Хоча не секрет, що представники законодавчої і виконавчої влади докладали зусиль до виведення аграрної сфери із кризи, зокрема в плані розвитку і вдосконалення законодавчої бази. Лише на минулій сесії Верховної Ради України в Комітеті з питань аграрної політики та земельних відносин було розглянуто 73 законопроекти, з яких Верховна Рада прийняла 6. Від початку скликання парламенту було прийнято 31 відповідний закон, стільки ж підписав Президент України. За ініціативою Голови Верховної Ради в парламенті проводились окремі дні, на які Комітет виносив на розгляд законопроекти народних депутатів, узгоджені з урядом і Міністерством аграрної політики України. Динаміка зростання кількості прийнятих законопроектів як в Комітеті, так і у Верховній Раді є свідченням намагання зупинити негативні соціально-економічні процеси на селі. За кількістю прийнятих законопроектів ми вийшли в лідери як серед Європейських країн, так і серед країн СНД. Але кількість розглянутих і навіть прийнятих законодавчих актів не є вирішальним показником щодо успішності розвитку сільського господарства зокрема й села в цілому.

Одна з головних причин бід українського селянства полягає в тому, що переважна більшість аграрних законів не виконується передусім в частині фінансового, тобто, бюджетного, забезпечення. А це, як відомо, є головною запорукою діяльності закону.

Красномовною ілюстрацією цього може бути Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві". Стаття 5 закону передбачає норму щодо спрямування обсягів централізованих державних капіталовкладень в сумі 1% від ВВП на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села. Проте ця вимога Закону всі минулі роки ігнорувалася. Так, протягом останніх років було виділено 92,5 млн. грн. проти необхідних 14 млрд. грн., або майже 0,7%.

Наслідком такої державної політики у вирішенні питань розвитку сільських територій є те, що майже 2 тисячі сільських населених пунктів не мають шкіл, причому в 90% з них проживають більш як по 50 дітей шкільного віку. Привізною водою користуються більш як 1,2 тис. сіл із загальним населенням понад 800 тис. чоловік. Заклади охорони здоров'я відсутні в 315 селах з населенням понад 500 чоловік, далеко не кожен український селянин отримує середню заробітну плату 1\$ в день.

Ці та інші чинники зумовлюють надзвичайно складну демографічну ситуацію в сільських населених пунктах. Досить зазначити, що майже в 90% сіл протягом останніх п'яти років кількість померлих переважає кількість народжуваних, а у кожному десятому за цей час не народжувалося жодної дитини.

Такий самий рівень виконання і тих законів,

які спрямовані на державну підтримку виробництва сільськогосподарської продукції, її прибутковості.

Серед них закони "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років" стосовно частки видатків державного бюджету на фінансування розвитку сільського господарства, що має бути не менше 5%, "Про страхування врожаю", "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для АПК", яким передбачено щорічне виділення до 1% з загального державного бюджету, "Про зерно і ринок зерна" (проблема тінізації зернового ринку набула особливої гостроти). Резервні, заставні, інтервенційні та регіональні закупівлі зерна не здійснюються у відповідності із цим законом, як і не виконується Указ Президента від 29 червня 2000 року "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна". Уряд ігнорує навіть виконання власних постанов "Про здійснення заставних операцій із зерном" і "Про додаткові заходи із здійснення заставних та інтервенційних операцій із зерном". Як наслідок – розбалансованість ринку зерна, що призвела минулого року до значного підвищення цін на хліб та поставила під загрозу продовольчу безпеку країни, її імпорту залежність з продовольчої пшениці.

Невиконання Закону України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для АПК", де передбачено щорічне виділення до 1% загальних видатків Державного бюджету, призвело до критичного стану, що склався з технічним забезпеченням сільського господарства. Понад 90% наявної техніки відпрацювали свій амортизаційний строк.

Майже повністю ігнорується виконання прийнятих минулого року законів "Про фермерське господарство" та "Про особисте селянське господарство", хоча нині у приватному секторі сконцентровано майже 70% виробництва сільськогосподарської продукції і понад 2,5 млн. робочих місць. Уряд навіть не спромігся розробити державну програму відповідно до закону. Слід відзначити, що цією категорією виробників нехтують: їхня участь в реалізації державних бюджетних програм не передбачена, хоча звучать запевнення про зростання бюджетної підтримки АПК та збільшення кількості державних програм, які, правда, все ще залишаються малоефективними і непрозорими.

Як приклад неефективності використання бюджетних коштів можна привести цьогорічну програму з використанням 140 млн. грн., що спрямовуються для здешевлення мінеральних добрив. На сьогодні із загальної суми використано лише 40 млн. грн. Якщо, приміром, минулого року середня ціна аміачної селітри становила 496 грн. за тонну, то 2004 року – 628, при-

чому майже половина селітри (47%) закуплена за ціною 776 грн. за тонну. То кого ж підтримує програма?

Інший приклад – механізми пільгового кредитування галузі АПК із залученням бюджетних коштів. Якщо 2002 року ставка за кредитами комерційних банків, що надавалися сільськогосподарським виробникам, становила 25% річних, а по народному господарству – 19%, 2003 року – відповідно 20% і 18%, а сьогодні – 19 і 17%. Це при тому, що кредитування сільгоспвиробників здійснюється за умови застави ліквідного майна в еквіваленті 1 до 3. Тобто, такий механізм зводиться практично до підтримки комерційних банків.

Прийняття низки законів щодо реформування аграрної галузі та її адаптації до ринкових умов не закріпили позитивних зрушень, що окреслились протягом 2000 року, коли не тільки темпи росту валової продукції сільського господарства становили 20%, а й після чотирьох

За кількістю прийнятих законопроектів ми вийшли в лідери як серед Європейських країн, так і країн СНД. Проте виявляється, що кількість законодавчих актів не є вирішальним показником.

Одна з головних причин наших бід у тому, що переважна більшість аграрних законів не виконується, перекусом в частині фінансового забезпечення, що є, як відомо, головним чинником їхньої діяльності щодо успішності розвитку сільського господарства зокрема й села в цілому.

років збитковості (сума збитків складала близько 4 млрд. грн.) було отримано 1,5 млрд. грн. прибутку. При цьому, кредитування зросло в більше, ніж в 2 рази.

За останні роки виробництво сільськогосподарської продукції знову стало збитковим. На початок 2004 року до 70% сільгоспідприємств були неплатоспроможними, кредиторська заборгованість становила 11,8 млрд. грн., що удвічі перевищує дебіторську.

Міжгалузеві відносини утворюють ще більшу прірву між містом і селом.

Соціально-економічна криза в українському селі – це наслідок непрофесійних та безвідповідальних дій виконавчої влади на різних рівнях, що здійснювалися без належного кадрового забезпечення, без чіткої, всебічної, комплексної та виваженої програми розвитку аграрного сектору в принципово нових ринкових умовах.

Сьогодні порушення вимог чинного законодавства існує не тільки в правовідносинах щодо власності на майно і землю та при формуванні ринкової інфраструктури, а й у виконанні поло-

жень законів, направлених на збереження ґрунтів як основного багатства народу, навколишнього середовища, екологічної безпеки. Це, насамперед, закони "Про охорону земель", "Про державний контроль за використанням та охороною земель" та галузева програма "Родючість". Для цього в Держбюджеті 2003 року було передбачено лише 3,7 млн. грн., на 2004 – 10 млн. грн. при потребі щорічно 350 млн. грн. Майже 70-відсоткова збитковість сільськогосподарських підприємств спричинила практичне припинення здійснення ними агротехнічних заходів. Як наслідок, площі кислих і солонцюватих ґрунтів сьогодні складають в Україні більше як третину. На них недоотримується, як мінімум, чверть сільськогосподарської продукції. Обмеження вкладення матеріальних і фінансових ресурсів призводить до деградації ґрунтів, кількість яких на сьогодні складає майже 5 млн. га. Прискорення збіднення ґрунтів, зменшення вмісту гумусу набуло в Україні глобального характеру. Втрата поживних речовин з ґрунту перевищила граничнодопустиму межу більше ніж в 3 рази. Що ж ми готуємо для майбутніх поколінь? І з такими вихідними даними ми готуємося до вступу в СОТ і розраховуємо конкурувати з країнами Євросоюзу?..

У нас немає ресурсу – ні часового, ні людського – для усвідомлення згубності наслідків, пов'язаних з соціально-економічною кризою на селі. Тому наші дії мають бути такими:

1. Зміна ідеології аграрної політики: перехід від програмної підтримки виробництва продукції до підтримки комплексного розвитку сільської місцевості, коли у фокусі політики перебуватиме людина.

2. Розробка і прийняття довгострокової й комплексної програми розвитку сільської місцевості, яка б враховувала поетапну ліквідацію соціальних проблем на селі та створення умов для прибуткового сільськогосподарського виробництва, розвитку сфери послуг, створення робочих місць в сільській місцевості. З цією метою починаючи з 2005 року, необхідно щорічно передбачати на підтримку села не менше як 10% від загальних видатків державного бюджету.

3. Проведення ревізії аграрної законодавчої бази та розробка нових законопроектів, а головне – забезпечення їхнього безумовного виконання у відповідності до програми розвитку сільської місцевості та засад аграрної політики в Україні.

4. Докорінно переглянути щодо ефективності й прозорості механізми державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника, спрямувавши бюджетні кошти з розрахунку на один гектар посівів сільськогосподарських культур та дотримання цінової стабільності на сільськогосподарську продукцію. При цьому не збільшувати податкові навантаження на сільськогосподарські підприємства.

5. Реформувати структуру і систему управління агропромисловим комплексом з метою розвитку інфраструктури аграрного ринку, створення державної системи моніторингу, становлення та розвитку дорадчих служб, реалізації пріоритетних положень програми гармонізації законодавства України до стандартів Європейського Союзу.

Комплекс практичних заходів з оздоровлення виробничої і соціальної сфери села і виведення галузі з затяжної кризи запропонований в проекті Постанови Верховної Ради "Про дотримання вимог законодавства щодо підтримки агропромислового виробництва та пріоритетності соціального розвитку села в Україні 2004 року і формування ефективних механізмів їх розвитку на перспективу", який одногослосно схвалили на засіданні Комітету його члени з різних фракцій і зареєстрований 7 травня 2004 року під номером 5460. Виконання урядом рекомендацій цієї постанови, спрямованих на зміну самого ставлення до аграрного комплексу, дозволить започаткувати позитивні тенденції виправлення становища, в якому опинилося наше село. Таке коригування аграрної політики зробить зрозумілим логіку й доцільність корінних і достатньо болісних перетворень на селі і, безсумнівно, сприятиме досягненню поставленої мети – суттєвого підвищенню продуктивності галузі й покращення життєвого рівня наших громадян. ■

В.Б.ШКЛЯР,
народний депутат України,
заступник голови Комітету ВРУ з питань аграрної
політики та земельних відносин,
кандидат економічних наук

ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ, ЧИ ДУША НАЦІЇ?

Сільський розвиток – це доволі багатогранне поняття. Його можна розуміти по різному і давати безліч визначень. При цьому, кожне визначення буде правильним. Дуже загально сільський розвиток можна розуміти як гармонійний розвиток економіки, соціальної інфраструктури, самоврядності в сільській місцевості, становлення якісно нового рівня життя сільських жителів.

Однак, на моє переконання, ключовою складовою сільського розвитку є стала економічна база села, розширене відтворення сільськогосподарського виробництва. Звідси все інше – соціальна сфера, пристойні умови життя, формування відчуття господаря на цій землі, активна громадянська і політична позиція. Це аксіома. Без створення належної економічної бази вирішення усього комплексу проблем села просто неможливе.

Сьогодні село перетворилося у дешевий сировинний придаток інших галузей економіки. Виробництво більшості видів сільгосппродукції збиткове. Економічні проблеми призвели до повного занепаду соціальної сфери. У катастрофічному стані комунальне господарство, закриті школи, будинки культури, бібліотеки. Село, з точки зору умов проживання, перетворилося на зону відчуження.

Я бачу в цьому питанні й духовний аспект. У селі душа нації, її коріння, її родова пам'ять. Тому особливо боляче бачити, в якому стані опинилося сьогодні українське село.

Проблему сільського розвитку не можна сприймати лише як проблему сільських жителів. Вона має загальнонаціональне значення, від успішності її вирішення залежить майбутнє України, її місце в світі. Навіть більше, саме соціально-економічний розвиток села я би виз-

начив як основний пріоритет державної політики. Ми звикли вважати пріоритетними технологічні, наукоємні галузі. Це, безперечно, правильно. Проте будь-які пріоритети втрачають сенс, якщо в країні занедбаний аграрний сектор.

Зверніть увагу, всі країни так або інакше здійснюють підтримку аграрного сектору. Це не питання уподобань, а усвідомлена необхідність. Сільськогосподарське виробництво в силу об'єктивних причин є більш уразливим в економічній конкуренції, внаслідок чого виникає диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію. Україна – яскравий приклад такого диспаритету. Якщо 1990-го року для купівлі комбайна "Нива" треба було продати 34 тонни зерна, то 2000-го в 11 разів більше – 383 тонни. За одну тонну дизпалива 1990-го року треба було здати 20 кг живої ваги великої рогатої худоби, а 2000-го – 700 кг, тобто, в 35 разів більше. Звісно, це призвело до вимивання обігових коштів. Як наслідок, не забезпечується навіть просте відтворення сільгоспвиробництва.

Звернімо увагу на блок економічних проблем, які, повторю, є первинними. Найперше, має бути забезпечене розширене відтворення сільськогосподарського виробництва. Визначальну роль у цьому відіграє податкова політика і доступність кредитних ресурсів.

Механізм оподаткування і податкова звітність для сільськогосподарських підприємств мають бути максимально спрощені, оскільки відносна вартість витрат, пов'язаних з податковими процедурами, є для них набагато вищою, ніж, скажімо, для промислових підприємств. Перш за все, це стосується фер-

мерських господарств. У ідеалі податки і звітність щодо них мають бути такими, щоб власник фермерського господарства був спроможний сам вести податкову звітність, приділяючи цьому 2-3 години на місяць, і платив податки саме тоді, коли це зручно зробити, тобто, наприкінці сільськогосподарського року. Тому, загальносвітовою практикою є застосування для аграрного сектора особливого режиму оподаткування, який враховує специфіку сільськогосподарського виробництва, в тому числі його сезонний характер.

Потребує вирішення і проблема кредитування аграрного сектору. Це стосується як вартості кредитів, так і механізмів їх отримання. Сезонне виробництво вимагає постійного залучення кредитних коштів, а якщо до цього додати необхідність повного оновлення технічної бази, то нагальність цієї проблеми більш ніж очевидна. При її вирішенні також необхідна вагома участь держави.

На мій погляд, держава сьогодні більше імітує увагу до проблем села, аніж вирішує їх.

Проблемою, яка потребує вирішення, що правда не за один рік, є монофункціональний характер економіки села. Наше село – це майже виключно сільськогосподарське виробництво. В усьому світі сільська місцевість вже давно стала місцем розташування несільськогосподарських підприємств. Причому це, переважно, високотехнологічні підприємства, які не потребують великої кількості персоналу.

Також сьогодні в українському селі, практично, не використовується його рекреативний і туристичний потенціал. Мова йде про "зелений туризм" та інші форми відпочинку, розвиток яких має всіляко стимулювати держава.

Другий блок проблем села – це проблеми соціально-гуманітарного характеру. Їх дуже багато, але всі вони пов'язані з перетворенням села із місця виживання на місце життя. Це – катастрофічний стан житлово-комунальної сфери, закладів освіти, культури, охорони здоров'я, відсутність доступу до послуг, які є звичайними для міських жителів. Це і проблема безробіття, соціального захисту похилих людей, які складають переважну більшість жителів села. Кожна із зазначених проблем є надзвичайно болючою і

варта окремої уваги з боку суспільства і держави.

На мій погляд, держава сьогодні більше імітує увагу до проблем села, аніж вирішує їх. Дійсно, щороку передбачаються кошти для підтримки аграрного сектору, але ж і щороку цих коштів виділяється все менше. Та й вони використовуються неефективно через надмірну централізацію механізму їхнього розподілу.

Погіршуються умови оподаткування сільгоспвиробників. Вже стало правилом, що при розгляді податкових законів фіскальні інтереси виявляються вагомими, ніж інтереси сільгоспвиробників.

Вкрай недостатнє сьогодні фінансування соціальної сфери, яку передали у комунальну власність, але відповідних коштів не передбачили.

Загалом, ставлення держави до проблем села, сільського розвитку характеризує те, що при прийнятті тих або інших законодавчих актів вже давно мова йде не про додаткові заходи підтримки села, а про хоча б часткове збереження колишніх здобутків у цьому напрямі.

Чесно кажучи, провідна роль у вирішенні проблем села може належати лише державі. Звичайно, зростання сільської економіки і вирішення соціальних проблем відбуватиметься і без участі та допомоги держави – лише за рахунок підприємливості і працелюбності нашого народу, проте створити всі умови для реалізації цих якостей – це обов'язок саме держави.

У той самий час, досить суттєві можливості є сьогодні у органів місцевого самоврядування, але вони ще мало використовуються як через недостатній досвід, так і через обмеженість фінансових можливостей.

Велику користь може принести діяльність міжнародних та вітчизняних неприбуткових організацій. Наскільки я знаю, ці організації активно сприяють розвитку "зеленого туризму" в Україні, а також залученню іноземних інвестицій. Є досить цікавий досвід запрошення фермерів з інших країн, у яких наші фермери могли б вивчати передові технології виробництва.

Ми маємо багато прикладів успішного вітчизняного досвіду вирішення соціальних та економічних проблем села. Його поширення також було б бажаним. ■

НАША АНКЕТА

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК У ЗАПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ

1. Що Ви вкладаєте в поняття «сільський розвиток»?

В.Д.Невесенко,
начальник Головного управління економіки
Черкаської облдержадміністрації

Сільський розвиток передбачає розвиток сільських територій та досягнення найефективнішого використання наявних фінансових, матеріальних, людських та інших ресурсів, підвищення життєвого рівня населення. Він включає розширення можливостей використання земель як впливового економічного ресурсу територіальної громади та надійного джерела надходження коштів до місцевого бюджету.

М.Д.Олійнічук,
голова Городенківської районної державної
адміністрації Івано-Франківської області

Сільський розвиток – це комплекс соціально-політичних і економіко-правових заходів, які мають за мету створення відповідних умов для проживання і розвитку населення сільської території.

М.В.Мастій,
заступник голови Володимирецької
райдержадміністрації Рівненської області

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції (рослинництва, тваринництва), вихід на міжнародні ринки, за рахунок чого збільшаться прибутки сільгосптоваровиробників та покращення їхніх соціально-побутових умов.

І.І.Пугач,
начальник управління сільського
господарства і продовольства Носівської
райдержадміністрації Чернігівської області

Сільський розвиток – це розвиток села, функціонування в селі закладів культури, медицини, соціальних послуг, дитсадків, шкіл, будівництво житла, розвиток сільськогосподарського виробництва.

2. Наскільки актуальною, на Ваш погляд, є ця проблема в Україні й чому?

М.Д.Олійнічук,
голова Городенківської районної державної
адміністрації Івано-Франківської області

Ця проблема є надто актуальною в Україні. По-перше, Україна – аграрна держава. По-друге, рівень розвитку сільської території в Україні є надто низький.

По-третє, значна частина населення України, майже третина, є сільським населенням, і його запити до рівня життя є не менші, ніж у міського.

По-четверте, якщо поряд із розвитком економіки у місті, в різних галузях, не розвивати село, повноцінного розвитку держави не буде.

В.Д. Невесенко,
начальник Головного управління економіки
Черкаської облдержадміністрації

Проблема сільського розвитку в Україні є актуальною. Її вирішення відкриває реальні резерви щодо якісних зрушень у соціально-економічному розвитку території, наповнення бюджету, збільшення якого формується за рахунок нарощування обсягів та зміни структури виробництва, надання послуг, ефективного використання власних ресурсів та основних виробничих фондів, інвестиційних та кредитних ресурсів, поліпшення фінансового стану підприємств. Це шлях до продуктивної зайнятості населення, створення належних умов праці, відпочинку та проживання жителів сільської території.

М.В.Мастій,
заступник голови Володимирецької
райдержадміністрації Рівненської області

Це найбільш актуальна проблема для сільськогосподарських товаровиробників, бо за останні роки вони опинились за межею бідності й по району середня заробітна плата за місяць в сільському господарстві за 2003 рік становить 94 грн.

І.І.Пугач,
начальник управління сільського господарства
і продовольства Носівської райдерж-
адміністрації Чернігівської області

В даний час все це майже не діє. Село вимирає. Якщо в цілому по Україні народжується одна дитина і вмирає 2 людей, то в селі на 1 народжену дитину припадає 4-5 чоловік померлих, а багато вже є сіл, де не народжується жодної дитини. В селі залишаються одні пенсіонери, для молоді немає роботи. Землю роздали, але умов для господарювання не створено. Матеріально-технічна база, створена за кращих часів, розбазарена, а та, що залишилась, зношена. Земля пустує, обробляються 30-50% паїв, тваринницькі приміщення розібрані, соціальна сфера не працює, оплата праці вкрай низька, та й та не виплачується. "Господарям" обробляти землю нічим. Сільські працівники, яким пощастило здати свою землю в оренду і які працюють у так званих "приватних підприємствах", не є "господарями", як це було задекларовано реформою, а є безправними наймитами у ново-явленого пана. Виробництво ведеться стихійно, безсистемно, що приводить до катастрофічного зниження родючості ґрунтів.

3. Вирішення яких проблем є найбільш нагальним для сільського розвитку і чому саме цих?

О.І.Челомбітько,
начальник управління сільського господарства
і продовольства Дворічанської райдерж-
адміністрації Харківської області

...найбільш нагальним для сільського розвитку є вирішення таких проблем:

1. Створення надійного механізму для користування сільськогосподарським товаровиробникам кредитними ресурсами. Оскільки за рахунок комерційних банків створити національну систему доступного кредитування досить не просто, необхідно створити спеціальний інвестиційний фонд та кредитні кооперації для цих завдань. Важливим напрямом регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників повинен стати державний захист вітчизняного аграрного виробника від імпорту дешевої продукції інших країн.

2. Створення інституції або вдосконалення діючої землевпорядної служби з подальшого врегулювання земельних відносин і з контролю цільового і ефективного використання земель.

3. Створення юридичних і фінансових умов для організації комунальних служб на територіях сільських (селищних) та місцевих громад. Ці служби повинні обслуговувати і зміцнювати всю соціальну інфраструктуру села й після її переходу у власність сільських громад від ко-

лишніх колективних сільськогосподарських підприємств.

4. Чітке законодавче визначення механізму передачі об'єктів соціальної сфери у комунальну власність.

В.Д.Невесенко,
начальник Головного управління економіки
Черкаської облдержадміністрації

Якщо свого часу держава звертала увагу, перш за все, на вирішення окремих питань з реформування, технологічного, технічного та економічного характеру, то сьогодні соціально-економічні проблеми села, сільських мешканців є найбільш нагальними для держави. Зокрема, найактуальнішим є створення умов для продуктивної зайнятості й збільшення доходів сільських жителів. Це комплекс питань, пов'язаних з активізацією економічної діяльності на сільських територіях, як у сільському господарстві, так і в інших галузях виробничої та невиробничої сфери. Лише після їхнього опрацювання доцільні заходи щодо поліпшення соціально-культурних, житлово-комунальних та інших умов проживання на селі, тобто, потрібно створити реальні пріоритети соціального розвитку села.

І.І.Пугач,
начальник управління сільського господарства
і продовольства Носівської райдерж-
адміністрації Чернігівської області

Найбільш нагальною проблемою розвитку села є паритет цін. Ні приватне підприємство, ні фермери нормально працювати не зможуть, якщо ціни на енергоносії, техніку, добрива, гербіциди непомірно високі й ростуть далі, а вироблена сільгосппродукція дешева.

М.В.Мастій,
заступник голови Володимирецької райдерж-
адміністрації Рівненської області

Державна підтримка сільськогосподарських програм розвитку тваринництва та рослинництва.

М.Д.Олійнічук,
голова Городенківської районної державної
адміністрації Івано-Франківської області

Найбільш нагальними проблемами для сільського розвитку є:

- технічна переозброєність сільськогосподарського виробництва;
- достатній, точніше не нижчий, ніж в інших галузях рівень заробітної плати;
- соціально-культурний розвиток села;
- можливість користуватися сучасними засобами зв'язку із зовнішнім світом, в тому числі й мобільними.

С.В.Лисенков,
перший заступник начальника головного управління сільського господарства і продовольства Запорізької облдержадміністрації

На селі накопичилось багато проблем в сфері ринкових відносин, з питань реформування сільського господарства, інфраструктури, інвестиційної та інноваційної діяльності села.

О.М.Савченко,
голова Матвіївської сільської ради
Веселівського району Запорізької області

Закупівельні ціни на сільгосппродукцію дуже низькі, перекупники доводять до споживача в 2-3 ради дорожче, а селяни бідніють.

Необхідно забезпечити сільгоспвиробників субсидіями та пільговими кредитами під вирощування сільгосппродукції.

Інші проблеми: неналежне доступне медичне обслуговування, погані газифікація сіл та забезпечення якісною водою, охорона довкілля.

П.В.Дворковий,
заступник голови Комінтернівської райдержадміністрації Одеської області
І.К.Малиш,
заступник начальника управління сільського господарства і продовольства Комінтернівської райдержадміністрації Одеської області

Н.О.Главацька,
начальник управління економіки Комінтернівської райдержадміністрації Одеської області

Проблеми сільського підприємництва пов'язані з нестачею та відсутністю стартового капіталу. На селі ще не сформувалася ринкова інфраструктура: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кредитні спілки, фонди підтримки підприємництва.

Залишається невирішеним питання щодо передачі та утримання об'єктів соціальної сфери в результаті неспроможності сільських (селищних) рад фінансово вирішувати цю проблему місцевих громад.

Серед багатьох проблем мешканців сільської місцевості є безробіття та низький рівень доходів. Реформування аграрних підприємств супроводжувалося скороченням у них зайнятих працівників. Десятки селян опинились без роботи, не маючи знань та фінансових можливостей організувати самостійну діяльність.

Потрібно відмітити, що в сільській місцевості недостатньо розвинутий такий вид економічної діяльності, як надання побутових послуг населенню.

Незважаючи на те, що в районі діє районна Програма "Власний дім", яка передбачає надання

пільгових кредитів для індивідуального житлового будівництва в сільській місцевості за рахунок регіонального Фонду підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, існують деякі труднощі в отриманні кредитів. Наприклад, при оформленні кредиту враховують платоспроможність позичальника, а, як відомо, платоспроможність сільського населення низька.

П.О.Сокирко,
голова Миронівської райдержадміністрації Київської області

Загострюється демографічна криза на селі. Зменшення кількості сільського населення доповнилось новою хвилею трудової міграції сільських жителів, у тому числі, за кордоном. Зростає дитяча бездоглядність, розпадаються сім'ї, поширюється пияцтво і наркоманія.

Досить болісним є питання розвитку соціальної інфраструктури та її фінансування, питання низького рівня життя сільського населення, соціальної та правової захищеності, інформаційно-просвітницького забезпечення селян.

Донедавна весь комплекс соціальних проблем на селі вирішувався за рахунок місцевих господарств, більшість з яких нині не мають на це коштів.

Докорінно слід поліпшити житлові умови на селі. Нині забезпеченість житлом у сільській місцевості в декілька разів менша аналогічного показника у розвинених країнах.

Існує дефіцит кваліфікованих спеціалістів. Не дуже хоче молодь їхати в село, а тому необхідно створити пільгові умови для сільських дітей, що вступають до вищих навчальних закладів, за умови їхнього повернення до села після закінчення навчання.

Досить непростою проблемою є технічне забезпечення господарств. Адже техніка стара. Її поповнення мізерне. Зокрема, тракторів для своєчасного оновлення парку слід би закуповувати приблизно 500 шт. щороку, господарства ж мають змогу їх купувати на порядок менше.

Нагальною є проблема залучення інвесторів, пошук ефективного приватного власника для господарювання на землі.

Гадаємо, що держава повинна взяти на себе регулювання процесу ціноутворення на ринку тваринницької продукції. Робити це потрібно через квотування виробництва продукції рослинництва і тваринництва для внутрішнього споживання і для експорту. Мається на увазі створення продовольчих ресурсів у державі.

Актуальними є заходи, яких вживає держава щодо розвитку інституту посередництва між товаровиробником і біржею, а саме – сприяння на всіх рівнях утворенню заготівельно-збутових кооперативів, кооперативних агроторгових домів, інших елементів інфраструктури ринку, які здатні взяти

на себе функції з формування оптових партій та представлення інтересів реформованого товаровиробника у сфері крупнооптової торгівлі.

Важлива роль у відродженні села належить розвитку в сільській місцевості малого підприємництва у несільськогосподарських видах діяльності, зокрема, в таких, як комунальне і побутове обслуговування населення, агросервісне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, туризм тощо. Для початку було б корисно створити ситуацію, за якої особи, що ретельно займаються цими видами діяльності, реєструвалися як самозайняті чи підприємці, об'єднувалися, заявляли про свої інтереси і потреби, висували пропозиції щодо шляхів їхнього задоволення.

Головним завданням є – зробити село привабливим як в економічному, так і соціальному плані.

4. Чи достатньо уваги звертає держава на вирішення проблем сільського розвитку?

В.Д.Невесенко,
начальник Головного управління економіки Черкаської облдержадміністрації

Держава звертала увагу на вирішення питання сільського розвитку. Зокрема, Указом Президента України від 15.07.02 №640 "Про першочергові заходи щодо підтримки соціального розвитку села", постановою Верховної Ради України від 06.02.03 №495-IV "Про рекомендації парламентських слухань про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі" порушувались питання щодо покращання ситуації на селі.

Проте, вирішення даних питань не було достатнім. Не в повній мірі виділялись кошти з державного бюджету на зміцнення матеріально-технічної бази сільських закладів охорони здоров'я та освіти. Не вирішені проблеми забезпечення медичними і освітніми кадрами в сільській місцевості, їхнього рівня оплати праці, зайнятості сільського населення, демографічної ситуації, скорочення обсягів житлового і соціального будівництва на селі та сфери послуг. Про нагальність вирішення цих питань було відмічено і на науково-практичній конференції з питань соціально-економічних проблем села та шляхів їхнього вирішення, яка відбулася у квітні цього року. Віце-прем'єр-міністр України І.Г.Кириленко визначив основні напрями діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо розвитку села.

Міністерство аграрної політики України розробило "Концепцію Національної програми розвитку соціальної сфери села на період до 2013 року", в якій окреслюється коло проблем, що мають вирішуватись у процесі її виконання, можливі напрями, форми та засоби їхнього вирішення. Передбачено, що Програма розроблятиметься органами виконавчої влади із залученням обласних дер-

жавних адміністрацій, як система заходів, спрямованих на поліпшення усіх сторін життєдіяльності сільського населення. Сьогодні в області розробляється проект Програми розвитку сільської території на 2004-2010 роки.

М.Д.Олійнічук,
голова Городенківської районної державної адміністрації Івано-Франківської області

Поки-що недостатньо, а якщо і є мізерна увага то вона поглинається глибою недоліків.

І.І.Пугач,
начальник управління сільського господарства і продовольства Носівської райдержадміністрації Чернігівської області

Держава залишила село напризволяще. Держзамовлення немає, ціни не регулюються і маємо: для селянина 1 кг зерна коштує 30 коп., а купуємо в магазині 1 кг хліба за 2 грн. Чому? Невже виростити зерно дешевше, ніж змолоти і спекти?

М.В.Мастій,
заступник голови Володимирецької райдержадміністрації Рівненської області

Недостатньо.

О.І.Челомбітько,
начальник управління сільського господарства і продовольства Дворічанської райдержадміністрації Харківської області

Реформа може бути успішна лише при надійній правовій та фінансовій підтримці держави. Потрібна більш суттєва державна підтримка всіх землеробів, незалежно від форм господарювання. Вона повинна бути спрямована на досягнення паритету доходу сільгосптоваровиробників з доходами працівників інших галузей економіки. Для цього потрібні система пільг, стимулюючі закупівельні ціни, дотації окремих видів сільгосппродукції. Потрібна державна підтримка виробництва ресурсів для села. Неконтрольована лібералізація цін на виробництво промислової продукції, яка споживається у виробничій сфері на селі, ускладнення фінансового стану призвели до суттєвого обмеження можливостей сільгосптоваровиробників щодо придбання тракторів, зерно-, буряко- та кормозбиральних комбайнів, сільськогосподарських машин і знарядь, запчастин, добрив та інших матеріально-технічних ресурсів.

Невдосконала законодавча база сьогодні призводить до незаконного використання майна співвласників колишніх колективних сільськогосподарських підприємств новоствореними агроформуваннями. Відсутні правові засади щодо керівників сільгоспідприємств, які невчасно або зовсім не розраховуються за оренду земельних часток та майнових паїв співвласників.

5. Які механізми, окрім діяльності державних органів, можуть бути задіяні для вирішення актуальних проблем сільської місцевості?

М.Д.Олійнічук,
голова Городенківської районної державної адміністрації Івано-Франківської області

Внутрішні резерви: підприємливість, фаховий рівень, розвиток територіальних громад та їхніх територій за рахунок засобів виробництва місцевого значення. Наприклад, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення і т.д.

М.В.Мастій,
заступник голови Володимирецької райдержадміністрації Рівненської області

Крім діяльності державних органів, до вирішення актуальних проблем можуть бути задіяні органи місцевого самоврядування та вкладення інвестицій.

І.І.Пугач,
начальник управління сільського господарства і продовольства Носівської райдержадміністрації Чернігівської області

Без державного регулювання економіки, без доціль, які є у всіх країнах, розвитку села не буде. Крім того, можуть бути інвестиції в село "багатих людей" для відмивання своїх грошей.

П.В.Дворковий,
заступник голови Комінтернівської райдержадміністрації Одеської області

І.К.Малиш,
заступник начальника управління сільського господарства і продовольства омітернівської райдержадміністрації Одеської області

Н.О.Главацька,
начальник управління економіки
Комінтернівської райдержадміністрації Одеської області

Для вирішення проблем органи місцевого самоврядування активно здійснюють координацію дій з районними центрами зайнятості.

Проводиться визначення пріоритетних напрямків в розвитку підприємництва, які найбільш перспективні для кожного населеного пункту та виплата одноразової допомоги для відкриття підприємницької діяльності за рахунок коштів фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття.

Комінтернівська райдержадміністрація вивчає питання зі створення сільськогосподарської дорадчої служби в Комінтернівському районі та фонду підтримки підприємництва на селі. Головним завданням цих організацій буде підвищення рівня життя сільського населення шляхом надання їм послуг з питань маркетингу, менеджменту, ефективного використання методів прибуткового господарювання, соціального розвитку села, правового навчання, сприяння створенню кредитних спілок, громадських

організацій та інших видів несільськогосподарських підприємств.

В.Д.Невесенко,
начальник Головного управління економіки Черкаської облдержадміністрації

Без активізації економічної діяльності на сільських територіях неможливо нагромадити фінансові ресурси, необхідні для соціального розвитку цих територій. Крім використання коштів державного бюджету на розвиток соціальної інфраструктури села, це може бути заохочення юридичних і фізичних осіб до її поліпшення. Засобами заохочення можуть бути, зокрема, часткова участь держави у будівництві інфраструктурних об'єктів з ініціативи і за кошти недержавних інвесторів, часткове відшкодування відсоткових ставок за кредити індивідуальним забудівникам житла на селі та відшкодування суб'єктам господарювання усіх форм власності коштів, затрачених на будівництво об'єктів соціальної сфери села. Це сприятиме вирішенню актуальних проблем сільської місцевості.

Вагомим ресурсом розвитку соціальної інфраструктури села буде використання існуючих приміщень для відновлення дії в них закладів соціального призначення, а також – добудова незавершених об'єктів. При сільських громадах створення управлінь та пунктів оснащених необхідними технічними засобами для надання різнобічних комунальних послуг сільському населенню та обслуговуванню об'єктів соціальної інфраструктури сіл, утримання, експлуатації, ремонту та технічного обслуговування (мережі тепло-водопостачання, водовідведення, котелень та ін.)

П.О.Сокирко,
голова Миронівської райдержадміністрації Київської області

Актуальними є заходи, яких вживає держава щодо розвитку інституту посередництва між товаровиробником і біржею, а саме – сприяння на всіх рівнях утворенню заготівельно-збутових кооперативів, кооперативних агроторгових домів, інших елементів інфраструктури ринку, які здатні взяти на себе функції з формування оптових партій та представлення інтересів реформованого товаровиробника у сферу крупнооптової торгівлі.

Важлива роль у відродженні села належить розвитку в сільській місцевості малого підприємництва у несільськогосподарських видах діяльності, зокрема, таких, як комунальне і побутове обслуговування населення, агросервісне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, туризм тощо. Для початку було б корисно створити ситуацію, за якої особи, що ретельно займаються цими видами діяльності, реєструвалися як самозайняті чи підприємці, об'єднувались, заявляли про свої інтереси і потреби, висували пропозиції щодо шляхів їхнього задоволення.

Головним завданням є – зробити село привабливим як в економічному, так і соціальному плані. ■

Ю.Я.КУХАРУК,
Український керівник Програми
підвищення рівня життя сільського
населення в Україні (DFID)

НОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Традиційно склалось, що майже всі функції з регулювання життєдіяльності українського села акумульовані в Міністерстві аграрної політики України. Тобто, міністерство, яке повинно займатись лише одним аспектом сільської економіки – аграрним, вповноважене вирішувати, практично всі питання села, в тому числі соціальні, господарські, комунальні тощо. Таким чином розвиток сільської місцевості приречений бути орієнтованим на вузько галузеві пріоритети. А це, зі свого боку, позбавляє можливості комплексного підходу до вирішення цілої низки проблем на селі. Подібна практика, як радянська спадщина, є характерною лише для пострадянських країн, оскільки в розвинутих країнах розвитком сільських територій опікується, як мінімум, кілька відомств.

Саме інноваційний підхід у вирішенні актуальних проблем сільської місцевості є цінним аспектом діяльності в Україні міжнародних проектів технічної допомоги. В основу одного з них – Програми підвищення рівня життя сільського населення в Україні – покладено комплексний підхід до вирішення проблем українського селянства.

Розповісти про діяльність Програми ми попросили її українського керівника Юрія КУХАРУКА.

– Пане Юрію, розкажіть, коли почала діяльність Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні та яка її мета?

– Наша Програма, яка діє за підтримки Міністерства Великобританії з міжнародного розвитку (DFID), розпочала свою діяльність у листопаді 2001 року.

Мета діяльності Програми, можна сказати, зазначена в її назві. Це – сприяння підвищенню рівня життя українського селянства шляхом розвитку сільського господарства та сільської місцевості, шляхом побудови громадянського суспільства на селі. Свої мети Програма досягає через розробку моделей комплексного розвитку сільської місцевості, через залучення населення до вирішення низки соціально-економічних проблем.

Якщо говорити конкретніше, то під підвищенням рівня життя ми маємо на увазі вирішення цілого комплексу проблем. Зокрема, це безробіття, низька прибутковість особистих селянських господарств, нерозвиненість соціаль-

ної інфраструктури на селі, брак інформації про ринки збуту та про ціни на сільгосппродукцію, недоступність нових технологій та матеріально технічних ресурсів, недостатність відповідної юридичної та економічної інформації. Вирішення цих проблем забезпечить зріст рівня життя сільського населення, зменшить соціальну напругу та прискорить розвиток громадянського суспільства.

Щодо географії Програми, то ми працюємо в чотирьох пілотних областях: у Київській, Донецькій, Одеській і, з минулого року, в Луганській області.

– А які завдання Програми та механізми досягнення її мети?

– Це розробка та поширення моделей сталого розвитку сільської місцевості. Це дієві механізми розвитку інфраструктури ринку сільгосппродукції на селі, розвитку підприємництва та підвищення зайнятості у сільській місцевості, доступу сільського населення до кредитних ресурсів, надання селянам належної прос-

вітницької інформаційної та організаційної підтримки з впровадження ефективних моделей розвитку сільського господарства. Хочу наголосити, що йдеться не лише про економічні аспекти розвитку сільської місцевості, хоча їхню значимість переоцінити важко.

Крім того, ми сприяємо розвитку інфраструктури соціальної сфери, самоорганізації селян та створенню громадських організацій для вирішення проблем власними силами.

Виконання цих завдань відбувається шляхом створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, маркетингових груп, пунктів здачі-прийому сільгосппродукції, аграрних торгових домів, кредитних спілок, мережі сільськогосподарських дорадчих служб, передачі на баланс місцевим органам влади об'єктів соціальної сфери (клубів, шкіл, дитячих садочків тощо). Як відомо, раніше вони були на балансі колишніх КСП, при розформуванні яких і виникла проблема з утриманням та функціонуванням цих об'єктів.

Також ми працюємо над створенням і розвитком системи третейського суддівства в сільській місцевості. Зазначу, що ця форма вирішення спорів добре зарекомендувала себе, зокрема, через низьку вартість своїх послуг, оперативність і мобільність при вирішенні спорів, особливо пов'язаних із майновими питаннями.

– А що далі? Яке прикладне застосування має створення та відбір цих моделей?

– Я вже згадував, що ми працюємо в чотирьох пілотних областях. Там зазначені моделі й реалізуються на практиці. Тобто, реальні позитиви від діяльності Програми жителі цих регіонів мають вже сьогодні.

Так, у всіх чотирьох областях, де працює Програма, діють аграрні дорадчі служби. Використовуючи співпрацю з Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб, ми намагаємось поширити свій досвід і на інші області.

Щодо сприяння розвитку ринкової інфраструктури на селі, в тому числі кооперації як обслуговуючої, так і фінансової, щодо розробки та апробації моделей підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення, то на сьогодні в межах Програми створені й працюють 17 кооперативів, 81 неформальна маркетингова група, 16 кредитних спілок, створено понад 3000 робочих місць.

До розробки, апробації (в масштабі пілотних проектів) і розповсюдження ефективних моделей розвитку сільських громад, реформування та розвитку соціальної інфраструктури у сільській місцевості залучаються створені за сприяння Програми об'єднання громадян та ті громадські організації, що вже існували. На

сьогодні жителі пілотних громад залучені до 46 осередків громадських організацій та до 42 ініціативних груп.

Для ефективнішої форми вирішення спорів у аграрній сфері, зокрема майнових питань, у пілотних областях запроваджено мережу третейських судів, в яких розглянуто 736 позовів селян та надано понад 4 тис. юридичних консультацій сільському населенню, в тому числі, із земельних питань.

Крім того, ми розповсюджуємо інформацію про нашу позитивну практику та доробки серед партнерів, до яких належать і органи влади, і громадські організації, й інші міжнародні проекти технічної допомоги.

...масштабні перетворення мають бути підкріплені комплексною програмою розвитку сільської місцевості з аналізом економічних і соціальних наслідків та широкомасштабною роботою з населенням в питаннях просвітницької діяльності, інформаційного забезпечення, навчання тощо.

– А що відрізняє Програму від попередніх проектів Міністерства міжнародного розвитку Великобританії?

– Міністерство з міжнародного розвитку Великобританії понад десять років успішно надає технічну допомогу уряду України в різних галузях, зокрема і в аграрному секторі економіки. Слід відзначити логічну послідовність проектів технічної допомоги британського уряду, що реалізовувались в Україні. Ці проекти синхронізувалися з кроками українського уряду в напрямку аграрної реформи. Спочатку проекти технічної допомоги більшу увагу звертали на питання паювання землі, реструктуризації великих колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). Це мало свій вплив на формування законодавчої та нормативно-правової бази. Зокрема, на вихід Указів Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" (1994 р.) та "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" (1995 р.).

Наприкінці 1990-их років акценти аграрної політики в Україні змістилися на надання допомоги у реформуванні КСП на основі приватної власності на землю та майно. Тоді вийшов Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (1999 р.). Це був зумовлений часом крок влади, який, правда, породив цілу низку проблем та питань. І це не дивно, адже було зачеплене одне з фундаментальних питань ринкової економіки – питання власності,

а точніше приватної власності на основні засоби виробництва, включаючи землю. А це поняття є одним з ключових чинників, що визначають розвиток сільської місцевості як саморегульованої системи. Для стабільного розвитку такої системи необхідний баланс всіх внутрішніх і зовнішніх факторів (економічних, соціальних, громадсько-політичних, адміністративних тощо), які на неї впливають.

Такі масштабні перетворення мають бути підкріплені комплексною програмою розвитку сільської місцевості з аналізом економічних і соціальних наслідків та широкомасштабною роботою з населенням в питаннях просвітницької діяльності, інформаційного забезпечення, навчання тощо.

Все це вимагає значних ресурсів – як людських, так і матеріальних. А головне – в Україні недостатньо досвіду в підготовці та реалізації таких програм. Тому допомога проектів міжнародної технічної допомоги, які стараються передати досвід і знання, набуті у своїх країнах, є

корисною для нашої держави. Але тут є одне застереження. Досвід будь-якої країни, навіть найбільш розвиненої, не може бути перенесений в масштабі один до одного. Нам потрібно його творчо осмислити і якнайефективніше використати при розробці українських моделей розвитку села та сільської місцевості.

Керуючись такими принципами, Міністерство з міжнародного розвитку Великобританії в межах затвердженої "Програми діяльності в Україні", спираючись на досягнення минулих проектів, зробило наступний крок в напрямку розширення своєї діяльності – розробило і запровадило новий проект, тобто, Програму підвищення рівня життя сільського населення в Україні, в якій і було закладено комплексний підхід до вирішення проблем економічного і соціального розвитку сільської місцевості. В цьому й полягає суть принципової новизни нашої Програми. ■

Інтерв'ю підготував Олег ХОМИН

Б.В.ДРОЗДОВСЬКИЙ,
менеджер Програми підвищення рівня
життя сільського населення в Україні
Міністерства Великобританії
міжнародного розвитку

ПРОБЛЕМИ НАШОГО СЕЛА ОЧИМА ІНОЗЕМНОГО ЕКСПЕРТА

Пан Богдан ДРОЗДОВСЬКИЙ – знана й авторитетна особа у сфері міжнародної технічної допомоги. Працю в Україні він розпочав 1993 року як керівник Проекту Координаційного бюро ТАСІС. Тривалий час працював у Росії. Сьогодні під його керівництвом реалізується Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні Міністерства Великобританії з міжнародного розвитку.

Судження пана ДРОЗДОВСЬКОГО щодо сільського розвитку, які базуються на глибоких знаннях проблем пострадянських країн та європейських підходів їхнього вирішення, є завжди цікавими.

– Пане Богдане, що Ви вкладаєте в поняття "сільський розвиток"?

– Взагалі, сільський розвиток може означати настільки мало, або настільки багато, наскільки цього хоче уряд. В Сполученому Королівстві, як і в багатьох інших розвинутих країнах, а також у країнах, що розвиваються, програма діяльності уряду в аграрній сфері включає в себе виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства, промисел у внутрішніх водах, використання водних ресурсів річок та озер, протиаводкові заходи, створення та розвиток бізнесів, робочих місць у сільській місцевості (зокрема, несільськогосподарського профілю), екологічний захист сільської місцевості, зелений туризм, створення таких умов, які роблять сільську місцевість хорошим місцем для роботи та життя.

– Наскільки актуальною, на Ваш погляд, є ця проблема в Україні й чому?

– Це питання дуже актуальне для України.

За радянської системи керівництво та контроль практично всіх справ, що стосувалися життя на селі, здійснювали державні сільськогосподарські структури. З проголошенням незалежності та рухом у напрямку до господарювання в умовах вільного ринку сільськогосподарське виробництво перейшло у приватний сектор. Однак, всі інші послуги, що належать до сільсь-

кої інфраструктури та соціального забезпечення, в основному, залишилися у сфері відповідальності сільських рад та районних адміністрацій.

Місцевим органам влади бракує ресурсів та досвіду для належного виконання цих обов'язків. Вони чекають на вказівки з боку обласних та центральних властей, але на сучасному етапі державна політика великою мірою лишасться зосередженою на крупному сільськогосподарському виробництві й питаннях, які стосуються сільського життя у ширшому понятті, практично, ігноруються.

...це не так справа визначення конкретних пріоритетів, як зміна підходів до вирішення проблем села. Багато проблем можна вирішити або зняти, застосовуючи більш цілісний підхід до існуючого спектру проблем, а також активізуючи процес консультацій та співпраці між адміністраціями та сільськими громадами.

– Розв'язання яких проблем є нагальним для сільського розвитку і чому саме їх?

– Можливо, це не так справа визначення конкретних пріоритетів, як зміна підходів до вирішення проблем села. Багато проблем мо-

жна вирішити, застосовуючи більш цілісний підхід до існуючого спектру проблем, а також – активізуючи процес консультацій та співпраці між адміністраціями та сільськими громадами. Досвід інших країн, зокрема, з перехідними економіками, показав, що такий процес має дуже позитивний ефект, який дає можливість у кращий спосіб використовувати обмежені ресурси.

– Чи достатньо уваги звертає держава на вирішення проблем сільського розвитку?

– Я вважаю, що українське керівництво всіх рівнів починає визнавати необхідність вирішення більш широких питань у сільській сфері, а не просто зосередження на сільському господарстві. Все частіше доводиться бачити і чути, як урядовці наголошують на необхідності вирішення соціальних проблем села при розробці державної політики та розподілі бюджетних та інших ресурсів.

За умови збереження сучасної адміністративної структури в Україні вирішення таких питань на державному рівні вимагатиме тісної міжвідомчої співпраці з метою створення національної програми сільського розвитку. Важливу роль у розробці такої програми відіграють регіональні державні структури, які визначають власні пріоритети та виділення відповідних ресурсів.

– Які механізми, окрім діяльності державних органів, можуть бути задіяні для вирішення актуальних проблем сільської місцевості?

– Держава сама ніколи не зможе вирішити всіх проблем села. До великої міри успіх тут за-

лежить від активності самого сільського населення. Необхідно стимулювати ініціативи, що спонукають селян до співпраці.

Ми бачили багато прикладів ефективної співпраці: сільськогосподарські сервісні кооперативи, кредитні спілки, кооперативи з реалізації продукції, сільські ініціативні групи, що збираються для вирішення конкретних проблем тощо.

Визначну роль повинні відігравати неформальні групи та формальні об'єднання громадян. Цим групам та людям також потрібна допомога у правильному скеруванні їхніх зусиль на вирішення проблеми або в управлінні своїми ресурсами.

У більшості цивілізованих країн існує система дорадництва. Сьогодні в Україні ця система створюється на базі мережі регіональних сільськогосподарських дорадчих служб, які, в основному, працюють без державної підтримки. Забезпечення такої підтримки з допомогою закону "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність", який прийнятий 17 червня 2004 року, буде значним кроком у справі мобілізації та поєднання державних та приватних ресурсів для вирішення проблем села й підвищення добробуту сільських родин. ■

Інтерв'ю провів Роман КОРИНЕЦЬ

М.І.ПУГАЧОВ,
керівник стратегічного напрямку
ПРООН «Аграрна політика для
людського розвитку»,
доктор економічних наук

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

На всіх етапах розвитку суспільства земельні відносини були серед найважливіших. Проте – і найскладнішими. Реформування земельних відносин у загальному плані передбачає проведення цілого комплексу інституційно-функціональних, економічних, соціальних, правових, екологічних та інших заходів, спрямованих на формування нових за змістом і характером суспільних відносин, які пов'язані з використанням землі. Особливістю сучасної земельної реформи є те, що вона, як складова частина економічної реформи в державі в цілому, охоплює реформування не тільки земельних відносин, а й відносин власності на інші засоби виробництва, і націлена на відродження власника й підприємця в сільській місцевості.

Об'єктивною необхідністю, зумовленою розвитком економічних відносин, ринково зорієнтованими за своєю суттю, є різноманітність форм власності на землю. Відповідно, істотним резуль-

татом реформ є відмова держави від монопольного права власності на землю і передача земельних ділянок у приватну власність. За роки незалежності України із державної власності юридичним особам і громадянам передано понад половину земель країни. За останні роки продовжує збільшуватись частка землі, що перебуває у приватній власності (табл. 1). При цьому, варто звернути увагу, що в приватну власність передаються переважно землі сільськогосподарського призначення, які складають 2/5 земельного фонду України.

Добровільно відмовившись від монопольного права у власності на землю на користь громадян, держава в особі уповноважених органів стала рівноправним землекористувачем серед інших власників земельних ділянок. Площа землі, що перебуває у державній власності визначається загальнодержавними і суспільними потребами, такими як: забезпечення функціонування єдиної енергетичної системи, космічної системи, систем

1. Зміна структури земельного фонду України по формах власності (станом на початок року), %

РОКИ (звітна дата)	Загальна площа земель на звітну дату	Землі, які перебувають у власності							
		державній		приватній		колективній*		комунальний	
		тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
01.01.1992 р.	60354,8	60354,8	100	-	-	-	-	-	-
01.01.1993 р.	60354,8	60199,2	99,7	13,8	0,0	141,8	0,3	-	-
01.01.1994 р.	60354,8	57822,6	95,8	910,6	1,5	1621,6	2,7	-	-
01.01.1995 р.	60354,8	55148,5	91,4	1488,6	2,4	3717,7	6,2	-	-
01.01.1996 р.	60354,8	36310,5	60,2	1925,4	3,2	22118,9	36,6	-	-
01.01.1997 р.	60354,8	33141,6	54,9	2446,6	4,1	24766,6	41,0	-	-
01.01.1998 р.	60354,8	30720,6	50,9	3078,1	5,1	26556,1	44,0	-	-
01.01.1999 р.	60354,8	33134,8	54,9	2474,5	4,1	24745,5	41,0	-	-
01.01.2000 р.	60354,8	29272,1	48,5	4345,5	7,2	26737,2	44,3	-	-
01.01.2001 р.	60354,8	30166,5	50,0	29109,2	48,2	1079,1	1,8	-	-
01.01.2002 р.	60354,8	30027,1	49,7	29807,0	49,4	520,7	0,9	-	-

* згідно з державними актами

Джерело: Державний комітет України по земельних ресурсах

транспорту, зв'язку, оборони, національних природно-заповідних та історико-культурних об'єктів, науки тощо.

За напрямками використання (станом на 01 січня 2002 року) землі державної власності розподілялися на:

- землі запасу – 13321,4 тис. га (44,3 %);
- лісгосподарських підприємств – 8173,7 тис. га (27,2 %);
- підприємств промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення – 2219,2 тис. га (7,4 %);
- сільськогосподарських підприємств – 2873 тис. га (9,6 %);
- водогосподарських підприємств – 449,6 тис. га (1,5 %);
- підприємств і організацій природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення – 2219,2 тис. га (7,4 %);
- громадян – 2578,1 тис. га (9,6 %).

Земельні ділянки державної власності складають значну питому вагу. Проте у користуванні державних сільськогосподарських підприємств перебуває лише 17889,7 тис. га земель державної власності, з них 1519,7 тис. га сільськогосподарських угідь, або 6,3 % всіх сільськогосподарських угідь країни. Ці сільськогосподарські угіддя в основному використовуються сільськогосподарськими науково-дослідними установами і навчальними закладами та спеціалізованими державними аграрними підприємствами (табл. 2).

Процес зміни форм власності на землю, в тому числі й сільськогосподарського призначення, має чітко виражені в часі тенденції, обумовлені процесами приватизації державних сільськогосподарських підприємств та передачею їхніх земель у

колективну власність. До 1999 року в структурі землевласників досить стрімко збільшувалася питома вага сільськогосподарських підприємств при повільному зростанні частки земель у приватній власності громадян. Основними власниками землі в Україні були юридичні особи. Ця тенденція збереглася. Так, на 1 січня 2003 року недержавні сільськогосподарські підприємства мали в користуванні 22490,8 тис. га сільськогосподарських угідь, а у власності громадян знаходилося 13860,1 тис. га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

Основним напрямком земельної реформи була саме передача земель у колективну власність сільськогосподарським підприємствам. При цьому, здійснювалось паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам, а громадяни, як співвласники земель колективної власності, отримували сертифікати на право на земельну частку (пай). Таким чином було здійснено паювання майже 26,4 млн. га земель сільськогосподарського призначення.

Новий етап земельної реформи в Україні започатковано Указом Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529/99 "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". Цим Указом було передбачено реформування колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) у господарські структури на засадах приватної власності, забезпечення видачі в установленому порядку державних актів на право приватної власності на землю усім бажаючим власникам сертифікатів на право на земельну частку (пай) тощо.

Указ стимулював процес виділення власникам земельних паїв земельних ділянок реформованих КСП в натурі та оформлення державних актів на

2. Структура землекористувачів – державних сільськогосподарських підприємств (станом на 01 січня 2003 р.), тис. га

Показники	Загальна площа земель	Всі с/г угіддя	З них:		
			рілля	сіножаті	пасовища
Всього земель у користуванні державних с/г підприємств	17889,8	1519,7	1246,0	49,0	159,2
у тому числі:					
радгоспи всіх систем	673,3	587,0	456,7	14,7	71,9
сільськогосподарські науково-дослідні установи і навчальні заклади	601,0	528,6	457,5	16,9	40,6
підсобні сільські господарства державних підприємств, установ, організацій	269,7	240,4	199,5	8,3	29,5

Джерело: Статистичний збірник Державного комітету статистики України, 2003 р.

3. Загальна земельна площа і розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами (станом на 01 січня 2003 р.), тис. га

Показники	Загальна площа земель	Сільськогосподарські угіддя *	З них:		
			рілля	сіножаті	пасовища
Всього земель	60354,8	41829,5	32669,9	2336,4	5501,6
у тому числі:					
державних підприємств	1789,9	1519,7	1246,0	49,0	159,2
недержавних сільськогосподарських підприємств	23509,4	22490,8	19469,4	881,2	1674,2
громадян	14354,3	13860,1	10593,2	2410,2	5528,5

* рілля, сади, виноградники, луки і пасовища

Джерело: Статистичний збірник Державного комітету статистики України, 2003 р.

право власності на землю. На початок 2004 року понад 6,8 млн. громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай). і понад половина з них (3,92 млн. громадян або 57,9 % від кількості громадян, які отримали сертифікати) реалізували це право та виділили земельні ділянки в натурі. У стадії розробки знаходиться 1,72 млн. державних актів (25,4 %).

За оперативною звітністю, лідерами у видачі державних актів на право власності на землю є Кіровоградська і Дніпропетровська області, де, відповідно, 96,3 % і 82,9 % громадян, які набули право на земельну частку (пай), отримали державні акти на право власності на землю. Досить близькі показники мають Рівненська (82,5 %), Черкаська (82,3 %) і Сумська (80,8 %) області. Набагато нижчими є показники видачі державних актів на право власності на землю в Житомирській (26,7 %), Донецькій (39,2 %) областях та Автономній Республіці Крим (39,3 %). Розмір земельної частки (паю), що отримують селяни змінюється по районах від 1,1 га до 8,7 га, при цьому середній розмір земельної частки (паю) в Україні складає 4 га.

Резервний фонд земель, створений під час передачі земель у спільну власність сільськогосподарським підприємствам, становить 3,3 млн. га або 12% площі розпайованих сільськогосподарських угідь, і станом на 01 жовтня 2003 року розподіляється таким чином:

Із загальної площі земель резерву надано працівникам соціальної сфери 423,2 тис. га (13,0%).

Крім того, станом на 01 жовтня 2003 року 11,4

у постійному користуванні землекористувачів	668,0 тис. га	(20,5%);
надано громадянам для індивідуального житлового будівництва	17,5 тис. га	(0,5%);
для ведення особистого селянського господарства	549,0 тис. га	(16,8%);
надано підприємствам, установам, громадянам для інших цілей	894,0 тис. га	(27,4%);
передано у спільну власність попереднім землекористувачам у розмірі сумарної площі земельних часток (паїв), в яких виникла потреба	712,1 тис. га	(21,9%);
залишилось земель резерву непридатних для сільськогосподарського використання	419,9 тис. га	(12,9%);

млн. громадян реалізували своє право на отримання земельних ділянок у приватну власність для будівництва і обслуговування житлових будинків, господарських будівель і споруд, ведення особистих селянських господарств, садівництва,

індивідуального дачного та гаражного будівництва згідно з рішеннями сільських, селищних та міських рад, що становить 86,1 % від кількості громадян, які мають право на приватизацію наданих їм у користування земельних ділянок. Загальна площа таких земель становить 3,5 млн. га.

Проведений аналіз свідчить, що земельна реформа в Україні веде до зміни форм власності на землю, сприяє розв'язанню проблем забезпечення громадян земельними ділянками, запровадженню платного землекористування, створенню передумов для розвитку ринку землі. При цьому змінюються земельні відносини, формується нормативно-правова база земельної реформи та ринку землі.

...запровадження руху землі потребує трансформації суспільної думки щодо приватної власності на землю та операцій купівлі-продажу. Недостатньо визнати приватну земельну власність, законодавчо закріпити потенційну можливість її існування, головне, щоб люди усвідомили: власник землі має право використовувати її для ринкових цілей і реалізовувати свої інтереси у використанні землі...

Подальшому реформуванню земельних відносин сприяло прийняття у жовтні 2001 року Земельного кодексу України в новій редакції. Ним визначені правові засади земельної реформи, сформована законодавча база, яка дозволяє формувати ринок землі. Земельний кодекс України вирішив питання відповідності Конституції України, узгодженості положень Земельного кодексу з нормами земельного законодавства та Указами Президента України. Важливо те, що Земельний кодекс України в новій редакції закріпив всю напрацьовану практику приватизації земель сільськогосподарського призначення, зокрема таку норму, як сертифікат на право на земельну частку (пай).

До числа найбільш важливих положень Земельного кодексу України в новій редакції належать:

- визнання приватної, державної та комунальної форм власності на землю;
- закріплення права власності фізичних і юридичних осіб на землю, а також встановлення виключного переліку можливих обмежень їхніх прав;
- встановлення положення про те, що об'єктом права приватної власності можуть бути земельні ділянки як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення;
- визначення переліку земельних ділянок державної і комунальної власності, що не можуть передаватися у приватну власність;
- необхідність і засади розмежування земель державної та комунальної власності;
- розширення кола суб'єктів права приватної

власності, що можуть набувати у власність земельні ділянки несільськогосподарського призначення (громадяни України, особи без громадянства, юридичні особи України, іноземні громадяни і юридичні особи);

- заборона на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення іноземними фізичними і юридичними особами та особами без громадянства;

- закріплення способів і механізмів придбання громадянами і юридичними особами земельних ділянок у приватну власність;

- обов'язковість продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення під забудову на конкурентних засадах;

- встановлення максимальних розмірів земельних ділянок, що можуть бути безоплатно приватизовані громадянами України;

- тимчасове встановлення максимальних розмірів земельних ділянок, що можуть бути придбати у власність громадяни України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

- введення обов'язкової реєстрації прав на земельні ділянки;

- визначення поняття, призначення і змісту державного земельного кадастру;

- обов'язковість проведення грошової оцінки земельних ділянок для оподаткування і для визначення ціни продажу земельних ділянок при здійсненні цивільно-правових угод;

- встановлення юридичних гарантій захисту права приватної власності від незаконного посягання третіх осіб, при вилученні (викупі) земельних ділянок для суспільних потреб, при консервації деградованих сільськогосподарських угідь тощо.

Земельний кодекс створив засади для подальшого удосконалення і розвитку земельних відносин не лише в аграрному секторі, але й у сфері земель несільськогосподарського призначення на принципах:

- непорушності права приватної власності на землю та включення землі у ринковий обіг;

- соціальної справедливості у перерозподілі земель, що перебувають у державній та комунальній власності;

- поєднання високої економічної ефективності та екологічної безпеки використання земель.

Новий Земельний кодекс ввів низку обмежень, які для країн з розвинутою ринковою економікою можуть бути неприйнятними. Але це положення перехідного періоду, які викликані передусім політичними міркуваннями. Частина з цих обмежень втрапить свою дію з 1 січня 2005 року.

Оскільки у початковий період здійснення земельної реформи правові питання власності та гарантій прав на землю, платності землекористування, відносин щодо охорони земельних ресурсів, формування ринку землі й державного управління земельними ресурсами повним чином не були роз-

роблені, важливою проблемою залишається розвиток земельного законодавства. Прикінцевими положеннями Земельного кодексу України передбачено розробити проекти законів про землеустрій, про державний земельний кадастр, про оцінку земель, про охорону земель, про розмежування земель права державної та комунальної власності, про державний земельний (іпотечний) банк, про ринок землі, про визначення правових засад вилучення земель права приватної власності тощо.

Деякі з цих законів вже прийняті Верховною Радою України, зокрема:

- Закон України "Про землеустрій" (22 травня 2003 року № 858-IV), який визначає правові та організаційні основи діяльності у сфері землеустрою і спрямований на регулювання відносин, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами із забезпечення сталого розвитку землекористування;

- Закон України "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)" (5 червня 2003 року № 899-IV), що визначає організаційні та правові засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також – порядок обміну цими земельними ділянками;

- Закон України "Про охорону земель" (19 червня 2003 року № 962-IV), який визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їхнього раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля;

- Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель" (19 червня 2003 року № 963-IV), що визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля;

- Закон України "Про іпотеку" (5 червня 2003 року № 898-IV) визначає принципи виникнення і застосування іпотеки та порядок виконання іпотечних прав і зобов'язань; вимоги до майна, що може бути предметом іпотеки; умови передачі нерухомого майна в іпотеку; закріплена необхідність державної реєстрації іпотеки; визначені зобов'язання, що повинні забезпечуватися іпотекою тощо;

- Закон України "Про використання земель оборони" (27 листопада 2003 року № 1345-IV);

- Закон України "Про внесення змін до Закону

України "Про оренду землі" (2 жовтня 2003 року № 1211-IV), яким Закон України "Про оренду землі" викладено в новій редакції;

- Закон України "Про оцінку земель" (11 грудня 2003 року № 1378-IV), який визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оціночної діяльності у сфері оцінки земель в Україні та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних з процесом оцінки земель, забезпечення проведення оцінки земель, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів прав відносин у питаннях оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель;

- Закон України "Про розмежування земель державної та комунальної власності" 5 лютого 2004 року прийнятий з урахуванням пропозицій Президента України.

Питання створення ринку землі є досить новим для України, деякі його аспекти не знаходять однозначного бачення, пропонуються різні шляхи вирішення, а в окремих випадках зачіпають протилежні відомчі інтереси. Незважаючи на це, в результаті значної кропіткої роботи підготовлені ринково зорієнтовані проекти законів України. Проте деякі з цих важливих законодавчих актів залишаються на стадії розгляду і прийняття у Верховній Раді України. Це проект Закону України "Про ринок земель", який є основою формування такого ринку, та законопроекти "Про викуп та примусове відчуження земельних ділянок права приватної власності" (19 червня 2003 року прийнятий у першому читанні), "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень" (5 червня 2003 року прийнятий у першому читанні), "Про державний земельний кадастр" (5 лютого 2004 року не прийнятий у другому читанні) тощо. Оскільки не всі положення чинного Земельного кодексу України відповідають сучасним вимогам, готується проект Закону України "Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу України".

Ці та інші нормативно-правові акти закладають юридичну базу для реалізації власниками землі своїх прав щодо земельних ділянок. Введення в дію цих законів буде сприяти прозорості договорів купівлі-продажу землі та виведенню її з тіньового сектору, поповненню місцевих бюджетів завдяки розширенню податкової бази, покращенню інвестиційної привабливості українського сільського господарства. Проте деякі проблемні питання землекористування не знайшли відображення в законотворчій діяльності. Так, доцільно підготувати проект Закону України про користування внутрішньогосподарськими меліоративними системами, оскільки питання використання меліоративних систем стосуються відносин власності, які регулюються виключно законами. Є й інші питання, які потребують вирішення:

- моніторинг і оцінка земель, ведення держав-

ного земельного кадастру;

- реєстрація нерухомого майна, в тому числі земельних ділянок;
- розвиток ринку землі та його інститутів;
- розмежування земель права державної та комунальної власності;
- розвиток іпотечного кредитування під заставу землі;
- удосконалення системи земельних платежів;
- охорона земель, збереження та відновлення родючості ґрунтів;
- здійснення управління земельними ресурсами і землекористуванням із застосуванням економічних методів.

Серед проблемних питань, які ускладнюють власникам землі реалізацію їхніх прав щодо земельних ділянок, можна відзначити ті, що пов'язані з Державними актами на право власності на землю. Формою Державного акта на право власності на земельну ділянку, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 року № 449, передбачається вказувати цільове призначення (використання) земельної ділянки. Всі розпайовані землі за основним цільовим призначенням є землями сільськогосподарського призначення і можуть передаватися у власність громадянам для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокошіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

У багатьох випадках діяльність щодо ведення особистого селянського господарства відрізняється від товарного сільськогосподарського виробництва громадян лише напрямками споживання (реалізації) вирощеної продукції. Громадяни мають право самостійно визначати, займатися їм підприємницькою діяльністю чи ні. Проте запис щодо використання земельної ділянки формально створює перешкоду. Пенсіонер, який отримав Державний акт на право власності на землю із записом "для ведення особистого селянського господарства" має проблеми щодо передачі цієї ділянки в оренду фермеру. А селянин, якому видано Державний акт на право власності на землю із записом "для ведення товарного сільськогосподарського виробництва" має проблеми щодо використання цієї ділянки для ведення особистого селянського господарства.

В умовах, коли держава гарантує забезпечення дерегулювання підприємницької діяльності й створює умови для цього, вбачається доцільним змінити форму Державного акта на право власності на земельну ділянку. Зокрема, внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 року № 449, вилучивши в зразках Державного акта на право власності на земельну ділянку після слів "Цільове призначення" слово "використання" разом з дужками.

Порядок зміни цільового призначення земель,

які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 року № 502 може бути доповнений пунктом 15 такого змісту: "Зміна цільового використання земельної ділянки в межах її цільового призначення (землі сільськогосподарського призначення) не є обов'язковим і провадити на підставі поданої заяви (клопотання) власника земельної ділянки до відповідних органів, які зобов'язані без прийняття додаткового рішення безоплатно замінити Державний акт на право власності на земельну ділянку із записом про цільове призначення земельної ділянки ("землі сільськогосподарського призначення") або інше цільове використання землі в межах її цільового призначення."

До видачі Державних актів на право власності на земельну ділянку, майже відразу після початку видачі селянам сертифікатів на право на земельну частку (пай) почався рух сертифікатів, тобто проведення з ними трансакцій, що властиве реалізації права власності. Цей рух сертифікатів на право на земельну частку (пай) здійснювався до прийняття Закону України від 18 січня 2001 року № 2242-III "Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)". Цим Законом було встановлено, що до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) Земельним кодексом України власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї), крім передачі їх у спадщину та викупу земельних ділянок для державних і суспільних потреб.

До прийняття цього закону можливістю здійснення трансакцій із сертифікатами на право на земельну частку (пай) скористалися 425,9 тис. власників сертифікатів. З них 324,9 тис. сертифікатів (5 % від загальної кількості виданих сертифікатів) були передані в спадщину, 87,6 тис. сертифікатів (1,3 % – подаровано, 12,7 тис. сертифікатів (0,2 % – продано і 754 сертифіката (0,01 % – обміняно.

Надалі рух права на земельну частку (пай) здійснювався тільки шляхом передачі сертифікатів на право на земельну частку (пай) в спадщину. Згідно з оперативною інформацією за станом на 01 жовтня 2003 року нотаріально посвідчено 790,7 тис. переходів права на земельну частку (пай) (на підставі договору), що становить 11,7 % загальної кількості виданих сертифікатів на право на земельну частку (пай). З них:

успадковано – 681262 переходів права (86,2 % від кількості переходів);

подаровано – 95043 переходів права (12,0 %);

обміняно – 1408 переходів права (0,2%);

продано – 13028 переходів права (1,6 %).

Згідно із Законом України від 11 грудня 2003 року № 1377-IV "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (у зв'язку з прийняттям у

новій редакції Земельного кодексу України) Закон України "Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)" втратив чинність.

За відсутності повноцінного ринку землі розвивається ринок її оренди. Площа переданих в оренду земельних часток (паїв), посвідчених сертифікатом на право на земельну частку (пай) або державним актом на право власності на земельну ділянку взамін сертифікату, становить 20,9 млн. га або 77,0 % від площі розпайованих земель. Власниками права на земельну частку (пай), посвідченого сертифікатом або державним актом на право власності на земельну ділянку, укладено 5,2 млн. договорів оренди земельної частки (паю). З них:

на 1-3 роки – 1652,9 тис. договорів (31,6 % від кількості договорів);

на 4-5 років – 2916,0 тис. договорів (55,7 %);

на 6-10 років – 565,0 тис. договорів (10,8 %);

понад 10 років – 101,7 тис. договорів (1,9 %).

Аналіз договорів оренди земельних ділянок (паїв) показав, що переважна їх більшість укладе на 1-5 років. Домінуючими формами плати за оренду земельних часток (паїв) є натуральна (сільськогосподарською продукцією) і грошова. Це свідчить про те, що селяни не поспішають брати на себе зобов'язання у відношенні конкретного орендаря, або незадоволені рівнем орендної плати, що їм пропонують.

Оскільки розмір орендної плати є важливим елементом орендних відносин, Указ Президента України від 2 лютого 2002 року № 92 "Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)" (із змінами і доповненнями, внесеними Указом Президента України від 13 вересня 2002 року № 830/2002) встановив плату за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення і земельних часток (паїв) у розмірі не менше 1,5 % вартості земельної ділянки, визначеної відповідно до законодавства, та передбачив поступове збільшення цієї плати в залежності від результатів господарської діяльності та фінансово-економічного стану орендаря. На виконання цього Указу 2002 року були внесені зміни щодо підвищення орендної плати до рівня не менше 1,5 % в 2314,8 тис. договорів оренди земельної частки (паю).

Загальна сума виплат за оренду земельних часток (паїв) згідно з укладеними договорами на 2003 рік становить 2,4 млрд. грн., що відповідає показнику 2002 року. Середній розмір орендної плати складає 115,2 грн. за 1 га на рік, при 111,7 грн. за 1 га 2002 року. Ці кошти сприяють підвищенню рівня доходів сільських жителів, серед яких більшість – непрацездатні пенсіонери, оскільки 2,7 млн. договорів оренди землі (52,3 % від загальної кількості договорів оренди) укладено селянами-пенсіонерами. Плата за оренду земельних часток (паїв), укладених пенсіонерами 2003 року становить 1,15 млрд. грн.

Розвиток орендних відносин передбачає й розвиток інфраструктури ринку землі. Важливим кроком у цьому напрямку є прийняття Закону України "Про оцінку земель", про що йшлося вище. Проте певні заходи щодо створення інфраструктури ринку землі здійснені Кабінетом Міністрів України. Так, 11 жовтня 2002 року постановою № 1531 Кабінет Міністрів України затвердив Методику експертної грошової оцінки земельних ділянок, яка регламентує проведення експертної грошової оцінки під час укладання цивільно-правових угод та переоцінки основних фондів для бухгалтерського обліку. У відповідності до Земельного кодексу України Кабінет Міністрів України постановою від 11 квітня 2002 року № 502 затвердив Порядок зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб.

З прийняттям Конституції України і Закону України "Про місцеве самоврядування" важливого значення набуває право власності територіальної громади – комунальна власність на землю. Право комунальної власності на землю – це право територіальної громади володіти, раціонально, ефективно та за призначенням користуватися і розпоряджатися земельною ділянкою на власний розсуд, забезпечувати реалізацію земельних та інших інтересів громади згідно із законом. Для забезпечення реалізації конституційних прав територіальних громад сіл, селищ та міст на землю у період до законодавчого врегулювання питань розмежування земель державної і комунальної власності, Кабінет Міністрів України постановою від 1 серпня 2002 року № 1100 затвердив Тимчасовий порядок розмежування земель права державної і комунальної власності. Проте остаточно це питання ще має бути врегульовано в законодавчому плані.

Становлення та розвиток ринку землі як системи юридичних і економічних відносин, де права володіння, користування і розпорядження земельними ділянками визначаються цивільним та земельним законодавством, є важливою складовою реформування економіки. Основними елементами повноцінного функціонування земельного ринку є:

- наявність землі як об'єкту купівлі-продажу;
- соціально-економічна мотивація виходу на земельний ринок продавців земельних ділянок;
- наявність покупців, спроможних придбати земельні ділянки;
- диференціація земель та встановлення параметрів рівноважного ціноутворення на землі різних категорій, призначення та місцезнаходження;
- створення організаційно-правового механізму оформлення угод і цивільного функціонування земельного ринку;
- державне регулювання ринку землі на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Але запровадження руху землі потребує транс-

формації суспільної думки щодо приватної власності на землю та операцій купівлі-продажу. Недостатньо визнати приватну земельну власність, законодавчо закріпити потенційну можливість її існування, головне, щоб люди усвідомили: власник землі має право використовувати її для ринкових цілей і реалізовувати свої інтереси у використанні землі як засобу виробництва, об'єкта оренди і, зрештою, торгівлі. Тільки усвідомивши необхідність ринку землі, можна приступати до розробки відповідних економічних механізмів і правових актів, а також організувати відповідні установи, здатні забезпечити ефективне функціонування ринку землі в державі.

Таке усвідомлення не приходить миттєво. Формування повноцінного ринку землі в Україні – процес поступовий і довгостроковий. На даному етапі можна вважати, що процес формування ринку землі в Україні триває. Створені передумови для включення землі як основного засобу виробництва в економічний оборот, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, підвищення ефективності землекористування. У ході реформи удосконалені економічні механізми регулювання земельних відносин, одержала подальший розвиток нормативна й експертна оцінка земель сільськогосподарського, несільськогосподарського призначення і земель населених пунктів, почав формуватися ринок землі. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до розв'язання проблеми реформування земельних відносин на ринкових засадах, у тісному поєднанні з економічними реформами у державі в цілому. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку/ За ред. П.Т.Саблука. - К.: ІАЕ УААН, 2002. - 647 с.
2. Земельна реформа в Україні/ За ред. А.С.Даниленка. - К.: Держкомзем, 2000. - 16 с.
3. Підприємницька діяльність у сільській місцевості/ К.М.Пугачова. - К., 2004. - 196 с.
4. Статистичний щорічник "Сільське господарство України" за 2002 рік/ Під заг. кер. Ю.М.Остапчука. - К.: Державний комітет статистики України. - 262 с.
5. Статистичний щорічник України за 2002 рік/ За ред. О.Г.Осауленка. - К.: Техніка. - 644 с.
6. Формування ринку землі в Україні/ В.П.Галушко, Ю.Д.Білик, А.С.Даниленко та ін.; За ред. А.С.Даниленка, Ю.Д.Білика. - К.: Урожай, 2002. - 280 с.

Л.Ф.КИРИЧЕНКО,
народний депутат України, перший заступник Голови
Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради
України з питань приватизації, голова громадської
організації "Всеукраїнська Спілка "Берегиня України"

СІЛЬСЬКА ЖІНКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Рівень демократичності та цивілізованості суспільства визначається, зокрема, ставленням суспільства до жінок та до їхніх прав. Формування ефективної політики рівних можливостей для жінок і чоловіків - одне з вимог побудови демократичного суспільства.

Нерівність між чоловіком та жінкою – один з найдревніших видів нерівності. Але й сьогодні реальні права жінки значно обмежені порівняно із правами чоловіка в різноманітних сферах життя, включаючи можливості працевлаштування, власності, доходів і т.д. Демократичне суспільство стало ідеалом для значної частини людства, але навіть в ньому жінки нерідко зустрічаються з невизнанням їхніх інтелектуальних і професійних якостей та здібностей. Така ситуація проявляється тим чіткіше, чим вище прагнення жінки піднятися в професійній чи громадсько-політичній діяльності.

Актуальність цієї проблеми не зменшується, попри те, що в Конституції України встановлені вимоги щодо неприпустимості привілеїв за статевою приналежністю: рівність жінок та чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, а також іншими засобами¹.

Ще 1980 року Президія Верховної Ради СРСР ратифікувала "Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року".

5 червня 2003 року Верховна Рада України ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, підписаний від імені України 7 вересня 2000 року у Нью-Йорку².

На жаль, між законом і практичним життям

пролягає глибоке провалля, уникнути якого, як правило, дуже складно, оскільки це давня суспільна хвороба, яка має хронічний характер.

У заключних зауваженнях Комітету ООН стосовно ліквідації дискримінації щодо жінок, який 29 січня 1996 року розглянув третю періодичну доповідь України, йдеться про те, що в Україні є такі негативні явища, як "надмірна стереотипізація ролі жінок і чоловіків у культурному і соціальному житті, у трудовій сфері. Це призводить до того, що жінки беруть на себе всі турботи про родину і дітей, а це призводить до обмеження їхньої ролі у соціальному житті, зокрема (незначна кількість жінок-депутатів, міністрів і таке інше)"³. Ще тоді Комітет ООН відзначав, що "в Україні немає чітко визначеної політики стосовно становища жінок і відсутні ефективно діючі механізми вирішення гендерних питань", а також висловлював занепокоєння "демографічною кризою в Україні, яка зумовлена поганим станом здоров'я українського народу в цілому і жінок зокрема"⁴.

На думку Уповноваженого з прав людини, тодішні рекомендації Комітету ООН було виконано "...лише частково. До цього часу не створено ефективно діючого національного механізму для вирішення гендерних проблем. Практично нічого не робиться для зміни стереотипу про місце жінок у родині, в економіці, в управлінні державою..."⁵.

Глибока соціально-економічна криза сучас-

ного суспільства не обійшла й сільське господарство, яке залишається однією з галузей народного господарства, де широко використовується праця жінок, вкрай загострила катастрофічні для села явища. Загальне зниження життєвого рівня в Україні передусім уразило більшу частину сільського населення.

Криза руйнує національні традиції українського народу. Один із прикладів – втрата багатодітності української родини. Так, у кожному четвертому селі діти не народжуються, в кожному десятому немає дітей до 5 років, а у 1500 селах – молоді віком 16-20 років. Така демографічна ситуація впливає на процес відтворення населення, не дозволяє сформувати раціональну структуру зайнятості сільського населення.

Увага до села, до становища у ньому – необхідна умова для практичних зрушень у вирішенні питань суттєвої зміни становища сільської жінки. Актуальність проблеми посилюється тим, що з переходом до ринкової економіки, зі структурною перебудовою зменшується соціальний захист населення, особливо сільських жінок і дітей, зростає нерівність у здійсненні основних прав жінок. Безробіття, зниження рівня життя, розпад соціальної інфраструктури села супроводжуються моральною деградацією, девальвацією сімейних відносин, неефективними діями правоохоронних органів щодо забезпечення захисту прав жінок. При цьому суспільство взагалі мало турбується жінкою та її проблемами. І така ситуація складалась протягом багатьох років. Навіть в недалекому минулому, в епоху "рівності та братерства" між чоловіками і жінками, засоби масової інформації, порушуючи тему жінки, передусім, писали про жінку-трудівницю, щоб піднести її продуктивність праці, популяризувати трудові подвиги та перемоги. Але забули, що вона ще й дружина, й мати. А якщо й зачіпали цю тему, то робили це побіжно, скоромовкою. Жінка, родина, дитина залишилися поза межами впливу соціальної політики. Хоча загальновідомо, що благополуччя суспільства залежить від благополуччя його громадян, родин.

У розмовах про рівність між чоловіком і жінкою рідко піднімається проблема культурного розвитку, відпочинку. Особливо у сільській місцевості, де економічна криза практично зруйнувала систему закладів культури. Про які можливості для культурного розвитку сільської жінки зокрема та сільського населення в цілому може йти мова, якщо "з 1991 року кількість бібліотек скоротилася на 3,5 тисяч, клубних закладів – майже на 4 тисячі, скорочено значну кількість працівників сфери культури, фактично припинено

будівництво нових клубних закладів", якщо "серед нині працюючих закладів культури більше як половина – в незадовільному технічному стані й конче потребують капітального ремонту, близько 500 клубних закладів – у аварійному стані, у сільській місцевості взимку їх не опалюють", якщо "коефіцієнт зносу основних фондів культури 1980-ими роками становив 40%, то впродовж 2000-2001 рр. у деяких областях України він перевищив 95%"⁶.

Не можна не погодитися з думкою, що таке обмеження конституційних прав сільського населення (відсутність умов для творчого розвитку, забезпечення інформаційних потреб, організації змістовного дозвілля, недоступність початкової мистецької освіти) призводить не тільки до зниження його культурного рівня, а й до низки інших "негативних соціальних наслідків: зростання злочинності, пияцтва, поширення наркоманії, падіння престижу професії працівника культури, відтоку кращих кадрів у інші сфери суспільного виробництва, виїзду за кордон у пошуках роботи"⁷.

Інша проблема – охорона здоров'я сільської жінки, охорона материнства.

Стан здоров'я жінки залежить не тільки від фізичного благополуччя, а й від соціального, емоційного та визначається соціальними, політичними та економічними факторами. Тобто, здоров'я жінки є відображенням цілісної системи матеріальних і духовних відносин, що існують у суспільстві.

Всеукраїнська спілка "Берегиня України" намагається хоча б частково через благодійні акції компенсувати відсутність ефективної державної підтримки сільських жінок. При цьому, акцент робиться на підвищення здатності жінок до самореалізації.

На жаль, тут більше втрат, ніж досягнень, особливо у сільській місцевості.

Сьогодні мова йде про збереження хоча б мінімальних гарантій медичного забезпечення сільського населення. Поспішна комерціалізація медицини – часто є нездоланим бар'єром для селян на шляху до медичних послуг. У поєднанні з абсолютним ігноруванням окремими медичними працівниками клятви Гіппократа, загальнолюдських цінностей це стає причиною людських трагедій.

Стратегія охорони материнства і дитинства повинна бути спрямована на забезпечення гарантій у цій сфері та базуватися у цей перехідний період, перш за все, на державній системі медичної допомоги.

Рівень цивілізованості держави визначається рівнем соціальної захищеності найбільш вразливих верств населення. Сьогодні в Україні та-

кий соціальний захист майже відсутній. Інваліди, пенсіонери, вдови, вагітні жінки, жінки, що доглядають дітей, матері-одиначки позбавлені державної підтримки.

Слід зазначити, що свого часу на розгляд у Верховну Раду України цього скликання було внесено декілька законопроектів за №№ 2219, 2219-1, 4415, 4415-1, якими автори намагалися врегулювати проблему забезпечення рівності жінок та чоловіків. 16 березня 2004 року Верховна Рада України відхилила урядовий проект Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" (реєстраційний номер 4415-1)⁸.

Окрім іншого, статтю 10 цього законопроекту передбачалася норма, якою визначені граничні частки представництва у виборчих списках політичних партій (блоків) кандидатів чоловічої та жіночої статі під час виборів народних депутатів України. З урахуванням цих обмежень пропонувалося також формувати виборчі комісії. На думку деяких експертів, ця норма не узгоджувалася з положеннями Закону України "Про вибори народних депутатів України", який регулює порядок складання списків кандидатів від політичних партій та блоків за принципом вільного визначення цих кандидатів самою партією чи блоком, а порядок формування складу виборчих комісії за принципом рівного представництва політичних партій чи блоків, що беруть участь у виборах. Застосування кількісних обмежень за ознакою статі, вважали експерти, може зробити неможливим дотримання вищевказаних положень Закону України "Про вибори народних депутатів України". Загалом, за їхніми оцінками, законопроект пропонував механізм реалізації конституційної гарантії щодо рівності прав та можливостей чоловіків та жінок, а систематизація норм права, що регулюють дану сферу правовідносин, позитивно сприяла б підвищенню ефективності політики держави у сфері забезпечення рівності прав та можливостей чоловіків та жінок⁹. Та не склалося...

Всеукраїнська спілка "Берегиня України" намагається хоча б частково через благодійні акції компенсувати відсутність ефективної державної підтримки сільських жінок. При цьому, акцент робиться на підвищення здатності жінок до самореалізації з допомогою консультаційних юридичних і психологічних пунктів для жінок у Вінницькій, Житомирській та Київській областях.

Увага до економіки села – необхідна умова для поліпшення становища сільської жінки. Досвід народного депутата під час спілкування з виборцями показує, що проблеми жінки-фермера вирішуються із надзвичайною складністю, оскільки існують перешкоди на загаль-

нодержавному рівні. Жінки, які працюють на селі, часто не можуть стати власниками фермерських господарств, тому що не мають доступу до кредитів, технологій, послуг. Навіть при виконанні більшої частини роботи, оплата праці жінок менша за оплату чоловіків. Багато жінок живуть за рахунок прибутку від так званого неформального сектору, нерегульованих, а часом й нелегальних ринків.

Крім виконання суспільно-господарської праці, жінки обробляють власні присадибні ділянки, завершуючи повний цикл виробництва переробкою вирощеної продукції та її продажем. Ця праця дуже низько оцінюється, при цьому вона лягає важким тягарем на плечі переобтяжених роботою жінок і часто дітей.

Кризовий стан сільського господарства України має свої причини. Вже в докризовий період воно було найбільш ослабленою та розореною галуззю. Сільські жінки були позбавлені можливості користуватися багатьма соціальними благами, які були доступні мешканцям міст. Цей розрив і раніше був значним. Сьогодні ж він – величезний. Міграційні процеси, обезлюднення сіл, зниження народжуваності, старіння селян набули хронічного характеру.

Для жінок у сільській місцевості виживання стає надзвичайно важким, особливо якщо вони вдови, розлучені або просто одначки.

Дослідженнями, що проводились з метою вивчення проблем та можливостей поліпшення становища сільських жінок, визначено головні соціально-економічні проблеми села. Це, передусім:

- зникнення в Україні тисяч сіл, в результаті визначення їх неперспективними, в яких через економію коштів не тільки не фінансувалося будівництво об'єктів соціально-побутового призначення, а й заборонялося індивідуальне житлове будівництво, внаслідок чого найбільші труднощі з переселенням мали саме жінки;
- суттєве відставання сіл за рівнем соціального розвитку та за умовами проживання в них від міст, що спричинило обезлюднення сіл та інтелектуальне відставання;
- втрата історично традиційної багатодітності селянських сімей України, зниження рівня народжуваності, який навіть не забезпечує відтворення сільського населення;
- швидке старіння сільського населення, зокрема жіноцтва, що зумовлене, з одного боку, інтенсивною міграцією сільських жителів працездатного віку до міст через важкі умови життя та праці в селі, а з іншого – надто низьким рівнем медичного обслуговування;
- поступова втрата кожним наступним поколінням селян інтересу до праці в сільському

господарстві й проживання в сільській місцевості;

- сьогоденне збіднення сільського господарства.

Аналіз сучасного становища сільських жінок в Україні мимоволі підводить до висновку, що постійне погіршення умов життя породжує незворотні зміни.

Для того, щоб зрозуміти причини, знайти шляхи виходу з ситуації, що склалась в сільській місцевості, зупинимось на одному психологічному моменті – на так званому "моменті незнання". Це постулат, який є надзвичайно зручним і який виправдовує багато вчинків: якщо ми не маємо інформації про якусь біду, то цієї біди начебто й не існує.

Змальована картина сучасного становища сільської жінки в Україні не викликає оптимізму. Ситуація складна й неоднозначна. Всім зрозуміло, що зміни на краще можуть статися лише за умов виходу нашої економіки з кризи. Будь-які наміри майже нічого не вирішать.

Триває болючий процес пошуку шляхів оптимального розвитку українського села. Економісти вважають, що для впевненого, всебічно зваженого соціально-економічного розвитку України необхідно, перш за все, визначити пріоритети. Зважаючи на те, що виробництво є основою прогресуючого життя, можна сформулювати і перший напрям стратегії соціально-економічного розвитку України. За словами Л.В.Молдаван¹⁰, "... необхідна політична воля до активізації проведення аграрної й земельної реформ, оскільки подальше зволікання сприяє поглибленню кризової ситуації в аграрному секторі, згортанню виробництва і загостренню соціальних проблем". Це є

одним з пріоритетних завдань уряду, народних депутатів парламентської більшості.

Для виправлення ситуації на селі мають об'єднати зусилля і законодавча, і виконавча влада, і, що дуже важливо, громадськість. Адже йдеться про продовольчу безпеку суспільства, а, отже – про його соціальну стабільність, економічну та політичну незалежність.

Одним із чинників, який повинен реально і позитивно сприяти поліпшенню матеріального становища сільської жінки, сільської родини взагалі, має стати правове забезпечення володіння, користування та розпорядження земельними та майновими паями, на які члени колективних підприємств одержали сертифікати. Крім того, щоб захистити сільську жінку від негативних чинників ринкового середовища, потрібне державне кредитування малого бізнесу, пов'язаного із виробництвом, переробкою та реалізацією сільської продукції.

Можна наводити й інші економічні аспекти вирішення проблем як сільських жінок, так і села в цілому. Однак, це не буде остаточною відповіддю на підняте питання.

Видатний французький соціолог Алексіс де Токвіль (1805-1859), досліджуючи американську дійсність 30-их років XIX-го століття і пророкуючи США розквіт в майбутньому, відзначав як "найголовнішу причину нечуваного процвітання і дедалі більшої могуті цього народу... надзвичайно високе становище жінок в Америці"¹¹.

Головне сьогоднішнє завдання полягає в тому, щоб здійснити якісний поворот у пошуках та підтримці життєвих та соціальних цінностей. І пріоритетами тут мають бути: жінка, діти, родина. ■

¹ Конституція України.

² Закон України "Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок" від 5 червня 2003 року №946-IV.

³ Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини "Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні" / http://www.ombudsman.kiev.ua/d1_zm.htm.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини "Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні" / http://www.ombudsman.kiev.ua/publ/dopov_2/d2_zm.htm.

⁷ Там само.

⁸ Проект закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" (реєстраційний номер 4415-1).

⁹ Коментар Інституту проблем законодавства імені Ярослава Мудрого "Проект Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків" від 22 січня 2004 року за N 4415-1, внесений Кабінетом Міністрів України (перше читання)".

¹⁰ Права працюючих жінок в Україні.-К.: УІСД, 1999-160 с.

¹¹ Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка.) Передмова Андре Жардена.-К.: Видавничий дім "Весвіт", 1999.- 590 с., с.492.

Т.О.ОСТАШКО,

консультант Інституту сільського розвитку,
кандидат економічних наук,
докторант Інституту економічного
прогнозування НАНУ

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД

У другій половині ХХ сторіччя економічна теорія розширила традиційне розуміння капіталу, добре відоме нашим сучасниками з курсу політекономії капіталізму. З'явилися і активно розвиваються концепції людського, фінансового, соціального капіталу. Остання теорія ще знаходиться в процесі становлення. Концепція соціального капіталу розробляється з ініціативи уряду Данії починаючи з 1996 року в рамках соціально-економічних досліджень Світового банку¹. Її автори виходили з очевидного факту, що соціальні зв'язки, норми і цінності впливають на розвиток економіки. Вони визначають соціальний капітал як соціальні й культурні зв'язки суспільства, відповідні інституції, норми й цінності, якими керуються люди в своїх взаємодіях. Наразі проблеми визначення одиниць вимірювання, форм і каналів впливу соціального капіталу на виробництво знаходяться у стадії розробки. Проте автори концепції вже дійшли згоди щодо основних індикаторів соціального капіталу. Увагу зосереджено на трьох показниках – участі населення у локальних асоціаціях і мережах, показниках рівня довіри в суспільстві й показниках колективної дії².

Якщо доведено, що рівень соціального капіталу впливає на економічну сферу, то чи не є низький рівень соціального капіталу в Україні однією з причин, що гальмують розвиток її економіки? В останні роки стало модним списувати невдачі реформ в аграрному секторі на менталітет українського селянства. А може соціальний капітал і є тим поняттям, що нарешті дозволить оцінити вплив цього загадкового фактора на розвиток сільського господарства?

Щоб отримати відповіді на поставлені запитання, спершу спробуємо відповісти на більш практичне питання, а саме: чи існує взагалі соціальний капітал в сільських громадах?

Звернімося до теорії соціального капіталу, яка відрізняє два його види – традиційний і сучасний.

У сучасному західному суспільстві і життя, і економіка підпорядковані формальним законам і правам власності. У сільській місцевості розвинених країн соціальний капітал представляють такі формальні структури, як виробничі й обслуговуючі фермерські кооперативи, кредитні спілки, громадські організації (асоціації сільських лікарів, вчителів) тощо.

А що натомість маємо в наших сільських громадах?

Маємо так званий традиційний соціальний капітал у вигляді неформальних мереж соціальної кооперації. Неформальні мережі соціальної кооперації визначаються як безпосередні відносини між обмеженою кількістю індивідів, що знайомі між собою і пов'язані родинними відносинами, дружбою або сусідством³. Результатом їхнього функціонування є невеликі за обсягами послуги, обмін продукцією, надання інформації або корисних контактів. Через те, що ці послуги базуються на зобов'язаннях між родичами, друзями або сусідами, їхні обсяги важко підрахувати. Прикладом поширення неформальних мереж є, зокрема, зростання масштабів економічної взаємодії міських і сільських сімей. У роки економічної кризи зросла тенденція до підвищення обсягів сільськогосподарської продукції, яка передається міським родичам, що частково компенсується участю останніх у господарській діяльності їхніх сільських родичів. Саме ця тенденція пояснює розширення виробництва в значній частині домогосподарств сільських пенсіонерів. У соціальному плані ця вимушена неформальна кооперація має і позитивні наслідки, бо закріплює практику спільної господарської діяльності різних поколінь у родинах.

Неформальні мережі поширилися ще в колиш-

ньому Радянському Союзу у відповідь на неефективність, непрозорість або організаційну неспроможність і корупцію формальних інституцій. Масовість і глибина цього негативного явища стала результатом неефективності й організаційної неспроможності державної аграрної політики. Для компенсації цієї неспроможності селяни застосували альтернативні стратегії, що за своєю суттю стали стратегіями виживання.

Протягом перехідного періоду необхідність у створенні й підтримці неформальних мереж не зникла, навпаки, вони стали основою, на яких будувалася стратегія виживання населення. Внаслідок економічної кризи перехідного періоду, неефективності державних і ринкових структур в Україні створена "друга економіка" з використанням соціальних мереж.

Неформальні соціальні мережі створюють реальну перешкоду на шляху ринкових трансформацій як на регіональному, так і на центральному рівнях.

Таким чином, ми визначили форми, а тепер спробуємо оцінити рівень соціального капіталу в сільській місцевості України.

Соціальний капітал представлений не тільки соціальними мережами і відповідними інституціями, але нормами і цінностями в суспільстві.

Спробуємо оцінити рівень соціального капіталу в сільській місцевості, спираючись на дані дослідження сільських домогосподарств, яке проведене в Київському міжнародному інституті соціології у співробітництві з Міністерством міжнародного розвитку Сполученого Королівства Великої Британії в рамках реалізації Програми підвищення рівня життя сільського населення в Україні. Польовий етап дослідження проходив з 5 по 22 червня 2002 року в 65 сільських радах трьох областей України: Київської, Донецької і Одеської⁴.

Дослідження планувалося з метою вивчення рівня добробуту сільських домогосподарств, доступності різних видів послуг, залучення сільських мешканців до громадських організацій, інформованості та участі громадськості у прийнятті рішень.

Дані дослідження дозволяють оцінити деякі індикатори соціального капіталу в обстежених сільських

громадах.

Індикатори довіри. В таблиці 1 представлено розподіл думок респондентів щодо чесності й порядності членів громади, ймовірності отримання допомоги у скрутній ситуації, готовності сільради підтримати громадську ініціативу – всі ці показники ми інтерпретуємо як індикатори взаємної довіри в громаді й довіри до влади.

Якщо доведено, що рівень соціального капіталу впливає на економічну сферу, то чи не є низький рівень соціального капіталу в Україні однією з причин, що гальмують розвиток її економіки? В останні роки стало модним списувати невдачі реформ в аграрному секторі на менталітет українського селянства. А може соціальний капітал і є тим поняттям, що нарешті дозволить оцінити вплив цього загадкового фактора на розвиток сільського господарства?

Дані розподілу відповідей респондентів на поставлені запитання щодо рівня взаємної довіри і взаємодопомоги підтверджують гіпотезу про надзвичайно низький рівень соціального капіталу в сільських громадах. Лише 37% членів обстежених громад впевнені у порядності й чесності членів сільської громади; натомість 66% стверджують напевно, що в їхньому селі будь-хто може скористатись можливістю їх надурити. За умови відсутності довіри серед членів громади 56% опитаних не довірили б більшості членів громади розпоряджатися коштами, виділеними на розвиток села. Довіра сільської громади до влади, що уособлюється сільською радою, є також низькою – лише 29% членів обстежених громад впевнені, що їхня ініціатива буде підтримана сільською радою. Результати дослідження демонструють низький потенціал взаємодопомоги серед членів громади – лише 26% респондентів впевнені, що люди в їхньому селі прагнуть допомогти тому, хто цього потребує.

Участь у громадських організаціях. Оцінка рівня залучення сільських жителів до діяльності формальних і неформальних громадських організацій скла-

Таблиця 1. Оцінка індикаторів довіри в сільських громадах (% респондентів)

Думки респондентів	Згоден	Частково згоден, частково не згоден	Не згоден
Люди в нашому селі, в основному, порядні, чесні	37.2	38.6	24.2
Люди в нашому селі прагнуть допомогти тому, хто цього потребує	25.9	23.2	50.8
В цьому селі цілком ймовірно, що хто-небудь спробує скористатись можливістю і надурити	66.1	20.5	13.5
Більшості людей в нашому селі можна довірити розпоряджатись коштами, виділеними на розвиток села	22.4	21.1	56.5
Якщо населення села звернеться до сільської ради з ініціативою, адміністрація зробить все можливе, щоб її підтримати.	29.0	22.5	48.5

Таблиця 2. Оцінка індикаторів колективної дії в сільських громадах (% респондентів)

Думки респондентів	Згоден	Частково згоден, частково не згоден	Не згоден
Люди в нашому селі дбають лише про добробут власних сімей	83.5	12.9	3.6
Люди в нас дбають про добробут села	18.9	21.8	59.3

дає лише 7% від загальної кількості усіх членів домогосподарств.

Індикатори колективної дії. В таблиці 2 представлено розподіл відповідей респондентів на запитання, поставлені з метою оцінки потенціалу колективної дії в сільській громаді.

Соціальний капітал, оцінений за допомогою індикаторів колективної дії, в обстежених громадах ще не сформований. Переважна більшість членів громади вважає, що люди в їхніх селі дбають лише про добробут власних сімей і не дбають про добробут села. На думку понад половини членів громади, важливі для сільської громади рішення повинні приймати сільський голова та сільська рада (47%), а також – за участю керівників сільськогосподарських підприємств (15%). Майже чверть опитаних не визначилися, хто повинен приймати важливі для села рішення. Найменш популярні такі схеми громадської участі у процесі прийняття рішень, що припускають активний вплив самих сільських жителів (рис. 1).

Про низький потенціал колективної дії говорять й інші результати дослідження. Більше ніж половина селян або не знають, як часто відбуваються збори села (38%), або думають, що таких зборів взагалі немає (14%).

Таким чином, відсутність довіри до людей і до влади разом із тим, що переважна більшість респондентів не належить до жодної з громадських організацій і не схильна до колективних зусиль, дозволяє зробити висновок, що обсяг сучасного соціального капіталу в сільських громадах дуже незначний.

Соціальний капітал у його сучасній формі формується поступово в ході розвитку економіки і ринків. А поки що переважають традиційні форми соціального капіталу, представлені неформальними соціальними мережами, які з економічної точки зору є неефективними. Їхні характерні прояви, такі, як

ігнорування суспільних інтересів на користь родинних або дружніх зв'язків, отримання або надання хабарів тощо, сприяють неефективному розподілу товарів та послуг і гальмують ринкові трансформації. Якщо б у сільських громадах вдалося знайти, або створити середовище, яке б підтримувало появу соціального капіталу, характерного для країн з розвиненою ринковою економікою, та інвестувати в нього, це значно прискорило б їхній економічний розвиток. Такими формами сучасного соціального капіталу є кредитні спілки, обслуговуючі кооперативи, асоціації фермерів, інші громадські організації. А отже, політичні рішення і кошти, спрямовані на їхній розвиток, сприятимуть не тільки підвищенню рівня життя у сільській місцевості, але і економічному зростанню країни. ■

ЛІТЕРАТУРА:

1. Social Capital Initiative Working Paper Series: <http://www.worldbank.org/socialdevelopment>
2. Christian Grootaert, Thierry van Bastelaer. Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative // Social Capital Initiative Working Paper No.24: <http://www.worldbank.org/socialdevelopment>
3. Шанин Т. Экстраполярные структуры и неформальная экономика современной России // Неформальная экономика. Россия и мир. - М.: Логос. 1999. С.11-32.
4. Шляхи підвищення рівня життя сільського населення в Україні. Розроблені Програмою підвищення рівня життя сільського населення в Україні Міністерства у справах міжнародного розвитку Великобританії (DFID) / за редакцією Р.Шмідта. Київ. 2003.

Рис. 1. Розподіл думок респондентів щодо оптимальної схеми громадської участі в прийнятті важливих для села рішень (% респондентів)

Н.В.ТИМОШЕНКО,
експерт Інституту сільського розвитку,
помічник-консультант народного депутата України

ДО ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЧЛЕНІВ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Минулий, 2003 рік, був особливо багатим на нововведення, які так чи інакше торкнулись кожного члена нашого суспільства, особливо – в частині пенсійного забезпечення. Хоч на перший погляд може здатися, що останнім часом ця тема посідає особливе місце в засобах масової інформації та в дискусіях фахівців, проте не всі питання ще висвітлені повністю і мають однозначну відповідь.

2003 року прийнятий Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", яким з 1 січня 2004 року запроваджено систему пенсійного страхування, замість "трудового стажу" вводить термін "страховий стаж". Для нової пенсійної системи важливо, скільки років особа працювала, за який період сплачувала страхові внески до Пенсійного фонду та з якої заробітної плати вони сплачувались. Ця система встановлює залежність розміру пенсій від сплачених страхових внесків.

Також минулого року набув чинності й Закон України "Про особисте селянське господарство". Законом передбачено, що члени особистих селянських господарств належать до категорії зайнятого населення у разі, якщо робота в цьому господарстві для них є основною і розрахунковий місячний дохід на одного члена особистого селянського господарства, визначений відповідно до Порядку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів

України від 26 грудня 2003 року № 2031, дорівнює або перевищує розмір мінімальної заробітної плати. Законом передбачено, що члени особистих селянських господарств підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню. Пенсійне забезпечення членів особистих селянських господарств та сплата ними збору до Пенсійного фонду України здійснюються відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення та загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

...чи зможуть селяни заробити стільки, щоб забезпечити сплату бодай мінімального страхового пенсійного внеску?

За визначенням статтею 1 Закону України "Про особисте селянське господарство" поняттям, "особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою... з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства". Окрім того, члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського поряд-

ку, а діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності.

Оскільки члени особистого селянського господарства займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, відповідно до статті 11 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", їх можна було б віднести до осіб, які забезпечують себе роботою самостійно. Особи, які забезпечують себе роботою самостійно, сплачують страхові внески, що переказуються до солідарної системи. Проте Законом України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" встановлено, що страхові внески нараховуються на суми доходу (прибутку), отриманого від діяльності, дохід від якої підлягає оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб.

Відповідно до Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб", доходи від продажу сільськогосподарської продукції, вирощеної (виробленої) на земельних ділянках, наданих для ведення особистого селянського господарства, якщо їхній розмір не було збільшено у результаті отриманої в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), не включаються до складу загального місячного або річного оподаткованого доходу. Отже, дохід від діяльності в особистому селянському господарстві не може бути об'єктом нарахування страхових внесків, а відповідно і члени особистого селянського господарства не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.

Вони мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що передбачено статтею 12 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

За законом, термін добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування визначається в договорі про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, але не може бути меншим, ніж один рік. Для укладання відповідної угоди необхідно подати до територіального органу Пенсійного фонду за місцем проживання відповідну заяву за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду, та документи за затвердженням ним переліком.

Ставки збору на обов'язкове державне пенсійне страхування встановлюються договором про добровільну участь у системі пенсійного страхування. Внески за цим договором нараховуються на визначені ним суми, але не можуть бути меншими за мінімальний страховий внесок.

Мінімальний страховий внесок визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір страхового внеску, установлених відповідними законами на день отримання заробітної плати (доходу) – 32% мінімальної заробітної плати для обговорюваної категорії. Для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, величина цього внеску становить 65 грн.

Можна сказати, що з членами особистого селянського господарства, які ведуть господарство на ділянках, розмір яких не був збільшений у результаті отриманої в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), все зрозуміло, хоча й виникає логічне запитання, а чи зможе селянин щомісяця сплачувати до Пенсійного фонду 65 грн?

А як бути з членами тих селянських господарств, які приєднують до земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства отриману в натурі земельну частку? Якщо дохід від господарської діяльності на такій земельній ділянці оподатковуватиметься, то, відповідно, таких членів селянського господарства можна сміливо віднести до осіб, визначених у п.4 статті 11 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і повинні сплачувати страхові внески до Пенсійного фонду відповідно до Закону України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" за ставками, визначеними п. 2 статті 4 зазначеного закону (32% суми оподаткованого доходу). Проте, знову виникає логічне запитання: а чи зможуть селяни заробити стільки, щоб забезпечити сплату бодай мінімального страхового пенсійного внеску?

Як відповісти на це запитання?

Як вийти з цієї ситуації?

Це поки що відкрите питання. Питання для дискусії. ■

О.С.КІЧУК,
консультант Одеської сільської консультаційної
служби, аспірант Одеського державного
економічного університету

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

(на прикладі Одеської області)

Для економіки України характерний ріст регіональних соціально-економічних диспропорцій. У столиці і великих містах безробіття в цілому нижче за середній національний рівень, а темпи приватизації державних підприємств, створення нових фірм, рівень доходів на душу населення й обсяги залучення іноземних інвестицій набагато вищі. Назріла необхідність гарантувати створення високоефективної соціально-орієнтованої економіки у всіх регіонах, що забезпечить раціональне використання ресурсного потенціалу регіону, високий рівень життя населення, мотивацію до трудової і підприємницької діяльності, умови рівноправного партнерства у світовому економічному співробітництві. Якщо кожен регіон не стане ефективним, то навіть добре розроблена програма функціонування економіки не призведе до її трансформації.

Визначальним напрямком місцевого економічного розвитку є забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур, шляхом розвитку існуючих і залучення нових. Підприємництво відіграє важливу роль у процесі формування ринкових відносин, виступає рушійною силою соціально-економічного розвитку як регіону, так і держави в цілому.

Класичний варіант реалізації підприємницької діяльності характерний для малого і середнього бізнесу, що є двигуном ринкової економіки через свою гнучкість, швидкість реакції, відсутність твердої регламентації, широкі можливості для ініціативи і розрахованого ризику.

Проаналізуємо, яким чином малий бізнес впливає на процес регіонального розвитку відповідно до деяких з відомих теорій.

1. Концепція територіально-виробничих систем (ТВС). Пов'язана з новим підходом до виробництва продукції в розвинутих країнах: від масової – стандартизованої, до виробництва невеликими партіями високої якості з частою зміною асортименту. Звертається увага на роль у регіональному розвитку налагоджених зв'язків між організаціями. Цьому сприяє концентрація на одній території групи підприємств, що спеціалізуються в одній галузі або в посередницькій діяльності. Характерною рисою ТВС є наявність мережі малих підприємств, які перебувають в інтеграційних зв'язках з великими підприємствами, що швидко реагують на зміну ринкової кон'юнктури, що спираються на сімейну робочу силу, локальні зв'язки, традиції й уміння.

...в сільській місцевості підприємництво розвивається дуже повільно... в районах, де більша питома вага сільського населення, кількість малих підприємств значно менша...

---

2. Теорія розвитку, що спирається на інновації. Регіональний розвиток пов'язаний зі здатністю території генерувати і використовувати нові технології, організаційні ідеї і нові знання. Джерелом регіонального розвитку є високий прибуток від вкладених інвестицій. Необхідною умовою для інноваційного розвитку є

існування структури, яка спирається на мале підприємство, що володіє інноваційним потенціалом, пристосованістю до зміни технологій, здатністю оперативно створювати і впроваджувати нову техніку і технології.

3. Концепція комбінації факторів виробництва Шумпетера. Під впливом інновацій змінюється комбінація факторів виробництва, ресурси концентруються в декількох прибуткових сферах, що викликає кумулятивний ефект і порушення встановленої рівноваги. Поширення інновацій викликає прискорений розвиток нових або оновлених галузей економіки і скорочення або занепад у традиційних галузях. Таким чином, поліпшується структура економіки регіону. Диверсифікованість економіки створює умови для збільшення числа різних її елементів. Основним же фактором розвитку економіки є розвиток малого підприємництва.

4. Теорія центр-периферійного регіонального розвитку. Периферійні території менш розвинуті й залежать від центру. Розвиток малого підприємництва на периферійних територіях дозволить знизити залежність периферії від центра, ліквідувати нерівномірність регіонального розвитку.

5. Неокласична економічна теорія. На ринку доведеної конкуренції в довгостроковому періоді економіка зберігає стабільність при виробництві національного продукту, що забезпечує повну зайнятість ресурсів завдяки гнучкості цін і заробітної плати. Міжрегіональні розходження в рівнях розвитку повинні самоліквідуватися за умови вільного переміщення факторів виробництва. В умовах недорозвиненості ринку вирівнювання диспропорцій у розвитку регіону не наступить без додаткових імпульсів, що стимулюють утворення підприємств. Концентрація великого числа малих підприємств у регіоні створює конкурентне середовище.

6. Посткейнсіанська модель регіонального розвитку. Інвестиції, як найважливіший фактор росту, завдяки мультиплікативним ефектам, які вони зумовлюють в одних галузях, стимулюють інвестування в інші. Однак поширення ефектів від інвестицій є просторово обмеженим. Тому нерівномірність інвестицій у регіонах поглиблює регіональні диспропорції, оскільки ринковий механізм регулювання не є досконалим. Ріст попиту внаслідок збільшення державних інвестицій може більш ефективно забезпечити сектор малого підприємництва, що реалізує ці інвестиції, створює більше робочих місць, ніж велике підприємство.

7. Теорія економічної бази. В економіці регіону виділяють 2 сектора: базовий (первинний) – виконує надрегіональні функції, і небазовий (вторинний) – виробництво внутрішньо-

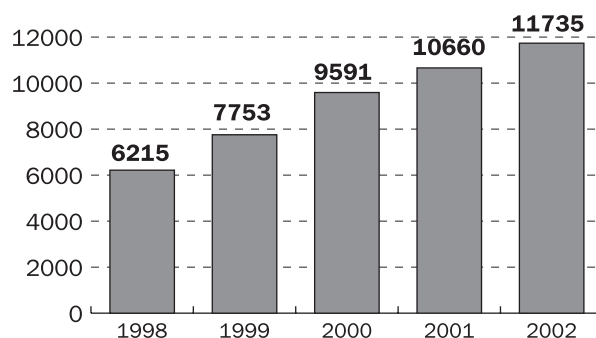
регіональних продуктів і послуг. Динамічний розвиток базового сектора, забезпечуючи зростання доходів регіону від експорту, може забезпечити так само збільшення попиту на продукти небазового сектора. Малі підприємства здатні використовувати внутрішньорегіональні ресурси, нерентабельні для великих підприємств, для виробництва продукції на експорт.

8. Концепція сталого регіонального розвитку. Пов'язує економічний розвиток з вирішенням ресурсно-екологічних проблем. Малі підприємства характеризуються меншим рівнем антропогенних навантажень на зовнішнє середовище.

Позитивна соціально-економічна роль малого підприємництва не викликає сумніву, тому потрібна розробка дієвого механізму його стимулювання. Цей механізм повинен зважати на регіональні особливості розвитку малого підприємництва. Розглянемо його на прикладі Одеського регіону.

Одеська область за рівнем розвитку малого підприємництва є однією з найрозвиненіших областей України. Це пов'язано, перш за все, з її приморським та прикордонним розташуванням, з розгалуженою транспортно-комунікаційною інфраструктурою. Однак мале підприємство Одеської області не використовує свій потенціал, що позначається в темпах приросту малих підприємств та пов'язаних з цим показників. З кожним роком спостерігається зростання кількості малих підприємств, але водночас існує тенденція уповільнення їхніх темпів зростання. Так, приріст 2000 року становив 23,7%, 2001 –

Мал. 1. Кількість малих підприємств в Одеській області (1998-2002 роки)

11,1%, а 2002 – 10,1%. (мал. 1).

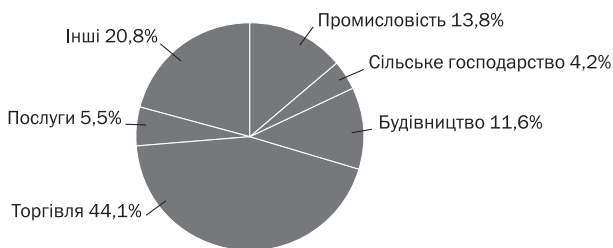
Якщо зіставити кількість малих підприємств з кількістю наявного населення, то спостерігається зростання кількості малих підприємств. На 10 тис. населення 1998 року припадало 31 мале підприємство, 2002 року – 48 малих підприємств. Проте якщо взяти до уваги те, що середнє мале підприємство складається з 8-9 осіб (1998 та 1999 роки – 10

осіб, 2000 та 2001 роки – 9 осіб), можна припустити, що збільшення щільності малого підприємництва забезпечується не стільки шляхом зростання числа малих підприємств, скільки їхнім подібненням. Мале підприємство сприяє зайнятості населення області. У сфері малого підприємництва 2002 року було зайнято 185 тис. робітників. Та негативним є те, що середньомісячна заробітна плата працівників малих підприємств області складає 208,76 грн., що нижче за прожитковий мінімум.

Програма розвитку малого підприємництва в Одеській області на 2003-2004 роки виділяє такі пріоритетні напрямки:

- переробка сільськогосподарської продукції та виробництво продовольчих товарів;
- виробництво товарів народного споживання;
- виробництво будівельних матеріалів, надання будівельних послуг;
- розвиток індивідуального будівництва;
- надання послуг у сфері туризму та рекреаційного господарства.

Характерною особливістю розвитку малого підприємництва в останні роки була його орієнтація, переважно, на торгівельно-посередницьку діяльність. Так, на галузь торгівлі та громадського харчування припадає майже половина (44,1%) усіх малих підприємств області. Останнім часом намітилася тенденція до поступової переорієнтації малих підприємств на виробничу діяльність. Частка малих підприємств, які функціонують у промисловості, збільшилась за 2001-2002 роки до 13,8% проти 12% 2000 року, в будівництві до 11,6% (10% – 2000 року), у сільському господарстві до 4,2% (3,6% – 2000 року) (мал. 2).

Основними причинами, які стримують розвиток підприємницької діяльності, ведуть до її призупинення, є:

- надмірно великі податки;
- зростання цін на сировину та матеріали, особливо на енергоресурси;
- великий розмір відсоткових ставок за банківські кредити та відсутність довгострокових кредитів;
- висока орендна платня за приміщення для організації виробництва;
- низький технологічний рівень та недостат-

ня кваліфікація працівників разом із керівним складом підприємницьких структур та, як наслідок, низька конкурентна спроможність продукції в порівнянні із закордонними товарами.

Як в Україні в цілому, так і в Одеській області зокрема існує ріст диспропорцій між територіями, що проявився в посиленні соціально-економічних розходжень між містом та селом. В Одеській області більшість підприємницьких структур сконцентровані у містах (м. Одеса – 7 тис. 878 малих підприємств, м. Іллічівськ – 507, м. Ізмаїл – 339, м. Білгород-Дністровський – 285, м. Южне – 137).

У сільській місцевості підприємство розвивається дуже повільно. Наприклад, в районах, де більша питома вага сільського населення кількість малих підприємств значно менша: Котовський р-н – 25, Білгород-Дністровський р-н – 95, Миколаївський р-н – 35, Іванівський р-н – 25, Фрунзівський р-н – 20.

На наш погляд, потрібно провести моніторинг підприємницької діяльності по всіх районах, співвіднести кількість суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних та фізичних осіб) до чисельності населення, а також – показники зайнятості у секторі малого підприємництва.

Аналізу потребує підприємницьке середовище та підприємницький потенціал. В найбільш відсталі райони потрібно направити основні засоби підтримки малого підприємництва. Зважаючи на специфіку соціально-економічної ситуації на селі (найбільший рівень безробіття несприятлива демографічна ситуація, низький рівень доходів сільських жителів), доцільно було б прийняти спеціальний закон про пільгове оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, що розміщують об'єкти господарської діяльності на територіях сільських громад.

Досить важливу роль відіграє фінансово-кредитна підтримка в таких районах. На період становлення сектору малого підприємництва у сільській місцевості слід зробити реєстрацію безкоштовною.

Підприємці потребують фінансових ресурсів для започаткування власної справи та поповнення оборотних коштів. Складність процедури отримання банківського кредиту, відсутність ліквідного майна під заставу є перешкодою розвитку малого підприємництва. Потрібно створити схеми мікрокредитування, для малого підприємництва, де держава буде виступати гарантом частки кредиту. Кошти Українського фонду підтримки підприємництва, як відсоткові кредити, мають бути направлені в райони, де слабо розвивається мале підприємство. Треба створити процедуру отримання фінансової допомоги максимально простою та прозорою.

Заставу в кожному разі слід визначати індивідуально та використовувати такі альтернативні засоби забезпечення зобов'язань, як поруки та гарантії. Надання безповоротної фінансової допомоги можливе лише у випадках високої соціальної значимості бізнесу та на конкурсних умовах, тому що це, по-перше, створює нерівні конкурентні умови, по-друге, підтримує серед підприємців споживацьку психологію.

Достатньо ефективною в сфері фінансово кредитної підтримки є діяльність кредитних спілок. Їхнє створення потрібно ініціювати в депресивних районах. Тут доречна допомога з реєстрацією, здійснення консультаційної діяльності з правових питань, роз'яснювальна робота.

Міста насичені діловою інформацією, в них накопичується досвід ведення підприємницьких справ, формується мережа бізнес-центрів, консультаційних фірм, які рентабельно працюють, маючи платоспроможний попит на свої послуги. В слабо розвинутих районах діяльність таких установ потребує фінансування з боку держави. В таких районах необхідно створювати робочі групи, які б проводили інформаційно-освітні семінари з питань підприємництва. По всіх регіонах України необхідна наявність інформаційного простору – друкованих засобів масової інформації, радіо- та телепередач, інтернет-сайтів, що спрямовані на сектор малого підприємництва.

Важливу роль відіграють заходи з ресурсного забезпечення підприємницької діяльності. В Одеській області проводиться інвентаризація приміщень виробничого та невиробничого призначення, обладнання та устаткування, що не використовується, для подальшого його продажу або передачі в оренду суб'єктам малого підприємництва. Всього в області передано в оренду або продано підприємцям 3,4 тис. приміщень загальною площею 400 тис. кв. м.

В рамках виконання заходів з кадрового забезпечення підприємницької діяльності через центри зайнятості, навчальні заклади, бізнес-центри, бізнес-інкубатори проводиться навчан-

ня і перепідготовка незайнятого населення та безробітних за професіями, які дозволяють розпочати роботу у сфері малого бізнесу. Протягом 2002 року за 35-ма професіями навчались більше як 2,5 тис. безробітних громадян.

На базі Одеського інституту післядипломної освіти керівних працівників та спеціалістів водного транспорту України протягом 2002 року за курсом "Основи підприємницької діяльності" навчалося більше як 200 громадян. З метою активізації підприємницької діяльності серед молоді, для сприяння утворенню та діяльності молодіжних підприємств облдержадміністрація спільно з Одеським державним економічним університетом третій рік поспіль проводить обласний тур конкурсу бізнес-проектів у сфері молодіжного підприємництва. На розгляд експертної комісії були представлені бізнес-проекти, які підготували студенти та молоді підприємці. За результатами конкурсу визначені переможці, бізнес-проекти яких у подальшому можуть бути впроваджені.

Дуже важливий аспект – поширення позитивної громадської думки щодо малого підприємництва. Потрібен діалог між органами державної влади та сектором малого підприємництва. Провідна роль в цьому діалозі належить державі, яка має оптимізувати нормативно-правове, інформаційне, фінансове, організаційне, матеріально-технічне та кадрове забезпечення процесу.

Загалом, в Одеській області, як і в інших регіонах України, необхідно переглянути ресурси, які виділяються на підтримку малого підприємництва, та використовувати їх максимально ефективно. ■

ЛІТЕРАТУРА:

1. Програма розвитку малого підприємництва в Одеській області на 2003-2004 роки.
2. Розвиток малого підприємництва в Одеській області за 1998-2002 роки. Одеське обласне управління статистики, 2003, 127 с.
3. М.Шехова. Малое предпринимательство и региональное развитие // Региональная экономика – 2002. – №3. – С. 87-106.

Р.М.ШМІДТ,
 президент Національної асоціації
 сільськогосподарських дорадчих служб України,
 кандидат біологічних наук

ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОРАДНИЦТВА

У червні 2004 року Верховна Рада прийняла Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність". За закон проголосували 272 депутата з 436, які зареєструвалися в залі. Значимість цього документа полягає у його соціальному характері, у зорієнтованості на простого селянина. Адже сільськогосподарська дорадча діяльність передбачає співпрацю, перш за все, із простими селянами: дрібними фермерами, селянами-одноосібниками.

До розмови про особливості становлення і розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні ми запросили президента Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України **Романа ШМІДТА**.

– Романе Михайловичу, чому, на Ваш погляд, тема сільськогосподарського дорадництва є актуальною?

– Необхідність створення мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні актуалізована змінами в аграрному секторі економіки, що відбулися за останні роки. Зокрема реорганізацією колективних сільськогосподарських підприємств, створення на їхній базі господарств, заснованих на засадах приватної власності на землю і майно, розвиток фермерства, особистих селянських господарств тощо.

Новостворені підприємства та селянські господарства зіткнулися з необхідністю самостійного прийняття управлінських рішень в умовах повної відповідальності за кінцеві результати своєї діяльності. З іншого боку, відсутність достатнього досвіду практичної роботи в ринкових умовах, недостатня кількість кваліфікованих галузевих спеціалістів сільського господарства, недостатність нових знань та практичних навичок господарювання в умовах обмежених ресурсів гальмувала їхній розвиток. Заповнити ці прогалини й

покликані сільськогосподарські дорадчі служби, які рік тому об'єдналися в Національну асоціацію сільськогосподарських дорадчих служб України.

– Що стримує розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні?

– Головна проблема – відсутність системної державної підтримки. Досвід діяльності сільськогосподарських дорадчих служб інших країн, особливо на етапі становлення, засвідчує: без державної підтримки сільськогосподарське дорадництво не ставало на ноги ще в жодній країні.

Лише нещодавно (17 червня цього року) був прийнятий закон, який повинен регулювати діяльність та стимулювати розвиток дорадництва в Україні. Це означає, що до цього цей процес в Україні законодавчо був неврегульований. Тому, цілком логічно, що головна діяльність нашої асоціації була скерована на прийняття Верховною Радою України цього закону. Його підготувала група народних депутатів на чолі з президентом Української академії аграрних наук, академіком Михайлом Зубцем. Слід відзначити, що законопроект підтримали в повному складі члени

Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики і земельних відносин, який очолює народний депутат України й, одночасно, президент Асоціації фермерів і приватних землевласників України Іван ТОМИЧ.

Ще до прийняття закону ми розпочали підготовку проектів нормативно-правових актів, які витікають з положень цього документа. Окремі з них розглядалися на виїзних розширених засіданнях Ради асоціації в м. Яремче Івано-Франківської області в грудні 2003 року та в м. Кам'янець-Подільський в квітні 2004 року.

Крім того, говорячи про інші проблеми розвитку дорадництва, варто згадати про інформаційний вакуум з нормативно-правових питань.

Також відсутні дорадчі матеріали з питань технологій, менеджменту, маркетингу, кредитування, земельних і майнових відносин, соціальної інфраструктури сільської місцевості тощо. Це ускладнює роботу дорадників. Немає системної інформації на аграрному ринку про рівень цін на основні види сільськогосподарської продукції. Є проблеми з розумінням необхідності створення Бібліотеки сільськогосподарського дорадника, видання тематичних брошур для користувачів дорадчих послуг та їхнього системного розповсюдження. Мабуть, слід подумати про систему інформаційної підтримки сільських мешканців та сільськогосподарських товаровиробників через газетні й журнальні видання тощо. Тобто, працювати є над чим.

– А як триває робота над розвитком мережі сільськогосподарських дорадчих служб?

– Цей напрямок нашої діяльності є найважливішим. Тут ми підтримуємо не тільки створення нових центрів сільськогосподарського дорадництва, а й дбаємо про підвищення кваліфікації сільськогосподарських дорадників.

На кінець квітня 2004 року членами асоціації вже були 28 сільськогосподарських (аграрних, сільських) дорадчих служб із 23 областей України і АР Крим. Для дорадників ми проводимо навчальні семінари, тренінги, видаємо спеціальну літературу, маємо свою інтернет-сторінку.

На жаль, внеску держави тут немає, тому ми активно використовуємо міжнародну технічну допомогу – проекти Європейської Комісії, урядів США, Канади, Великобританії, Німеччини, Швеції, Данії та інших країн, міжнародних фінансових інституцій.

– З якими організаціями співпрацює асоціація?

– Співпраці з професійними об'єднаннями в аграрному секторі ми надаємо важливого значення. Так, на початку лютого 2004 року відбулася зустріч лідерів усіх основних громадських професійних організацій, що працюють в аграрному секторі України – Асоціації фермерів і приватних землевласників України, Всеукраїнського союзу

сільськогосподарських підприємств, Національної асоціації кредитних спілок України, Національної спілки сільськогосподарських кооперативів України, Національної асоціації агроторгових домів України, Всеукраїнської спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, Союзу аграрних бірж України. Тоді, між іншим, було прийнято рішення про співпрацю та координацію спільних заходів, про підтримку тоді ще проекту закону "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність".

Окремі розмови потребують напрямки співпраці з Національною сільськогосподарською палатою України, яка створена 21 квітня 2004 року, а також Українською академією аграрних наук та вищими аграрними закладами освіти, зокрема Національним аграрним університетом.

Справа в тому, що в багатьох європейських країнах дорадчі служби функціонують під патронатом сільськогосподарських палат. Це природно, оскільки останні об'єднують фермерів, переробників і торгівлю, тобто, потенційних клієнтів дорадчих служб.

Звичайно, без співпраці з наукою і вищою аграрною освітою функціонування сільськогосподарських дорадчих служб втрачає зміст. Адже, однією з функцій дорадників є переклад з мови науки мовою практики найновіших розробок і новинок, а також навчання як самих дорадників, так і поширення знань серед сільського населення.

– Сучасне вітчизняне сільськогосподарське дорадництва ще тільки формується. Чи має асоціація контакти із дорадниками інших країн?

– Ми намагаємося налагоджувати взаємовигідне співробітництво із зарубіжними сільськогосподарськими дорадчими службами та, звичайно, презентувати нашу асоціацію за кордоном.

У січні 2004 року ми презентували асоціацію на заходах 11-го Аграрного форуму "Схід-Захід" у межах ярмарку-виставки "Зелений тиждень" у Берліні, який відбувався під назвою "Всесвітня аграрна торгівля – перспективи для розширеного Євросоюзу і його нових сусідів".

Маємо добрі перспективи щодо налагодження співпраці з відомим центром сільськогосподарського дорадництва – Шотландським аграрним коледжем.

На початку 2004 року ми мали нагоду ознайомитися з досвідом роботи сільськогосподарських дорадчих служб Угорщини і одночасно презентувати асоціацію в Міністерстві землеробства і розвитку регіонів Угорщини, а також у Посольстві України в Угорщині. Цікавий досвід: закон про сільськогосподарське дорадництво діє в Угорщині вже 10 років і жодне міністерство, науковці, освітяни, фермери не висловили серйозних застережень щодо угорської моделі дорадництва.

У березні 2004 року делегація керівників регіональних Інститутів агропромислового виробництва УААН та сільськогосподарських дорадчих служб вивчала досвід функціонування Національного центру сільськогосподарського дорадництва Республіки Польща. Під час цього візиту була підписана Угода про співробітництво між Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України і Національним центром сільськогосподарського дорадництва Республіки Польща.

– Чи планується розширення діяльності українських дорадників? Наприклад, опанування нових видів послуг тощо.

– Так. Питання технологій, менеджменту вже є традиційними для наших дорадчих служб. Але час вимагає освоєння нових видів діяльності.

Наприклад, я би хотів відзначити тут необхідність налагодження конкретнішої співпраці з проектом Агентства міжнародного розвитку (АМР) США з підтримки приватизації землі в Україні, який успішно працює у 12 областях нашої держави вже майже три роки. Фахівці проекту виготовили для селян понад 0,5 млн. державних актів на землю, започаткували діяльність центрів юридичної допомоги сільському населенню у декількох областях. Налагодження дорадчими службами співпраці з фахівцями цього проекту сприятиме поширенню дорадництва у такій важливій справі, як земельна реформа.

Сподіваємося на результативну співпрацю з проектом аграрного маркетингу, який розпочався минулого року за підтримки АМР США у шести областях України. Важливо, щоб фахівці цього проекту активніше співпрацювали з сільськогосподарськими дорадниками (і навпаки) над реалізацією цього вкрай важливого напрямку державної аграрної політики.

Також у цьому плані актуальною видається спільна робота над проектами Європейської Комісії, які спрямовані на зближення українських стандартів з європейськими у сфері сільськогосподарського виробництва та розвитку сільської місцевості, екології довкілля й безпеки продуктів харчування тощо. Тобто, стандартів, які сприяють інтеграції нашої держави та її аграрного сектору в європейське співтовариство.

Варто звернути увагу на важливість співпраці дорадчих служб з інвестиційними компаніями, що працюють в аграрному секторі. Цей напрямок є перспективним, особливо з огляду надання допомоги сільськогосподарським товаровиробникам та сільському населенню в доступі до сучасних технологій.

Спільно з Національною спілкою сільськогосподарських кооперативів, Національною асоціацією агроторгових домів та Асоціацією фермерів і приватних землевласників з метою реалізації селянам сучасних засобів виробництва

намагаємося активізувати роботу зі створення агромагазинів у сільській місцевості, найперше, кооперативних.

Особливим компонентом у діяльності дорадчих служб має стати сприяння розвитку сільських громад та сільської місцевості. Тут ми тісно співпрацюємо з Програмою підвищення рівня життя сільського населення в Україні Міністерства Великобританії у справах міжнародного розвитку.

Особливим компонентом у діяльності дорадчих служб має стати сприяння розвитку сільських громад та сільської місцевості.

– Які Ви би відзначили завдання асоціації на ближчу перспективу?

– Завдання асоціації на найближчу перспективу базуються, насамперед, на нинішніх проблемах і на баченні майбутньої моделі сільськогосподарського дорадництва в державі, його ролі в піднесенні культури виробництва й рівня життя на селі. Найважливішими з них, на мою думку, є:

- реалізація положень Закону України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність";
- розробка стратегії розвитку сільськогосподарського дорадництва;
- розбудова сільськогосподарських дорадчих служб та здійснення об'єктивного моніторингу сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- підготовка професійних сільськогосподарських дорадників (на сьогодні їх налічується в Україні менше ніж 500 осіб проти понад 1 тис. 500 в Угорщині та понад 5 тис. у Польщі), створення їхнього реєстру та підвищення кваліфікації;
- участь у розробці державних і регіональних цільових програм у аграрному секторі, в тому числі з питань дорадчої діяльності, забезпечення їхньої реалізації;
- використання потенціалу аграрної науки й освіти в дорадчій діяльності;
- просвітницька діяльність сільськогосподарських дорадників, в тому числі з використанням інтернет-технологій, видання тематичних брошур для користувачів дорадчих послуг, створення Бібліотеки сільського дорадника;
- поширення сучасних технологій із залученням до цього процесу інвестиційних компаній, що працюють в аграрному секторі України, а також громадських професійних об'єднань, що представляють інтереси товаровиробників та сільського населення;
- активізація міжнародного співробітництва, промоції українського дорадництва у світі.

Це далеко не повний перелік сьогоднішніх проблем сільськогосподарського дорадництва і завдань асоціації на ближчу перспективу. Час і життя їх коригуватимуть. ■

Інтерв'ю підготував Олег ХОМИН

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ
ДОРАДЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Цей Закон визначає правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, регулює відносини в цій сфері та спрямований на поліпшення добробуту сільського населення та розвиток сільської місцевості.

Стаття 1. Основні терміни та поняття

У цьому Законі наведені нижче терміни та поняття вживаються в такому значенні:

дорадчі послуги – послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування, органам виконавчої влади;

кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника, сільськогосподарського експерта-дорадника (далі – Кваліфікаційне свідоцтво) – документ, який підтверджує достатній фаховий рівень підготовки сільськогосподарського дорадника, сільськогосподарського експерта-дорадника за програмою базової підготовки для самостійного здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності;

сертифікат сільськогосподарської дорадчої служби (далі – Сертифікат) – документ, що засвідчує право суб'єкта сільськогосподарської дорадчої діяльності на надання дорадчих послуг шляхом внесення його до Реєстру сільськогосподарських дорадчих служб (далі – Реєстр дорадчих служб);

сільська місцевість – території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови;

сільськогосподарська дорадча діяльність (далі дорадча діяльність) – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок ведення прибуткового господарювання;

сільськогосподарська дорадча служба (далі – дорадча служба) – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, що здійснює дорадчу діяльність, у складі якої працює не менше трьох дорадників та яка пройшла реєстрацію відповідно до законодавства і внесена до Реєстру дорадчих служб;

сільськогосподарський дорадник (далі – дорадник) – фізична особа, яка на професійній основі провадить дорадчу діяльність, склала кваліфікаційний іспит та одержала Кваліфікаційне свідоцтво і внесена до Реєстру сільськогосподарських дорадників та сільськогосподарських експертів-дорадників (далі – Реєстр дорадників);

сільськогосподарський експерт-дорадник (далі – експерт-дорадник) – фізична особа, яка провадить дорадчу діяльність не на постійній основі, але має достатній фаховий рівень та одержала Кваліфікаційне свідоцтво відповідно до вимог законодавства і надає дорадчі послуги на запит дорадчих служб та дорадників і відповідає вимогам, передбаченим цим Законом. Експертами-дорадниками є працівники закладів науки та освіти, інші вузькоспеціалізовані фахівці, які внесені до Реєстру дорадників;

соціально спрямовані дорадчі послуги – послуги, що надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

суб'єкти сільськогосподарської дорадчої діяльності (далі – суб'єкти дорадчої діяльності) – дорадники, експерти-дорадники, дорадчі служби;

Стаття 2. Законодавство що регулює дорадчу діяльність

Дорадча діяльність регулюється Конституцією України, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 3. Сфера дії Закону

Положення цього Закону поширюються на правовідносини, що виникають в процесі здійснення дорадчої діяльності.

Стаття 4. Основні завдання та методи дорадчої діяльності

Основними завданнями дорадчої діяльності є:

підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки;

надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;

надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядуван-

ня з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;

поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки;

сприяння розвитку несільськогосподарсько-го підприємництва в сільській місцевості, в тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо;

робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм;

інші завдання, визначені законодавством.

Основними методами дорадчої діяльності є: навчання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, та сільського населення;

дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання;

демонстраційні покази форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність в сільській місцевості, та сільського населення;

інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання які здійснюють діяльність в сільській місцевості, сільського населення тощо.

Право на отримання дорадчих послуг мають фізичні та юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність в сільській місцевості, сільське населення, а також органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади.

Стаття 5. Фінансування дорадчої діяльності

Дорадча діяльність може проводитися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів суб'єктів господарювання.

Фінансування дорадчої діяльності може здійснюватися за рахунок грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм та проектів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел фінансування, не заборонених законом.

Стаття 6. Соціально спрямовані дорадчі послуги

Соціально спрямовані дорадчі послуги, що надаються за рахунок коштів Державного бюджету України і місцевих бюджетів, щорічно визначаються державною цільовою програмою сільськогосподарської дорадчої діяльності в межах видатків центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики та місцевими програмами соціально-економічного розвитку.

Органи місцевого самоврядування можуть

визначати додаткові соціально спрямовані дорадчі послуги, які надаються за рахунок коштів місцевих бюджетів, відповідно до місцевих програм соціально-економічного розвитку.

Надання соціально спрямованих дорадчих послуг, які фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, проводиться на конкурсній основі.

Участь у конкурсі з надання соціально спрямованих дорадчих послуг можуть брати тільки суб'єкти дорадчої діяльності, які визнані такими відповідно до цього Закону.

Дорадча діяльність в частині надання соціально спрямованих дорадчих послуг є неприбутковою діяльністю.

Надання дорадчих послуг, які не передбачені державною цільовою програмою сільськогосподарської дорадчої діяльності, здійснюється за рахунок їх замовників.

Стаття 7. Регулювання дорадчої діяльності

Державне регулювання дорадчої діяльності здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики, а також інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до закону.

До повноважень Верховної Ради України в галузі дорадчої діяльності належать:

визначення засад державної політики в галузі дорадчої діяльності;

затвердження загальнодержавних програм дорадчої діяльності;

вирішення інших питань у галузі дорадчої діяльності відповідно до Конституції України.

До повноважень Кабінету Міністрів України в галузі дорадчої діяльності належать:

реалізація державної політики в галузі дорадчої діяльності;

розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм дорадчої діяльності;

розробка і затвердження в межах своїх повноважень нормативно-правових актів у галузі дорадчої діяльності;

координація діяльності органів виконавчої влади в галузі дорадчої діяльності;

вирішення інших питань у галузі дорадчої діяльності відповідно до закону.

До повноважень центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики в галузі дорадчої діяльності належать:

внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі дорадчої діяльності;

участь у розробленні та реалізації загальнодержавних програм дорадчої діяльності;

здійснення державного регулювання в галузі дорадчої діяльності;

розроблення та затвердження відповідно до

закону нормативно-правових актів, норм і правил у галузі дорадчої діяльності;

вирішення інших питань у галузі дорадчої діяльності відповідно до закону.

Громадське регулювання дорадчої діяльності здійснюється всеукраїнською громадською професійною організацією, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності.

За рішенням центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики всеукраїнській громадській професійній організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності, може бути надано статус саморегулювальної організації (далі – Саморегулювальна організація).

Порядок визнання статусу Саморегулювальної організації центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики, встановлює Кабінет Міністрів України.

Обсяги делегованих Саморегулювальної організації повноважень та порядок їх реалізації встановлюються центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

Саморегулювальна організація може:

брати участь у підготовці державних цільових програм сільськогосподарської дорадчої діяльності;

вести реєстри дорадників, дорадчих служб;

здійснювати методичне забезпечення суб'єктів дорадчої діяльності, розробляти і впроваджувати правила їх поведінки;

брати участь у професійній підготовці суб'єктів дорадчої діяльності;

проводити збір, узагальнення та попередній аналіз інформації про діяльність суб'єктів дорадчої діяльності;

здійснювати інші функції, делеговані центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

Статут і внутрішні положення Саморегулювальної організації у частині здійснення функцій, делегованих центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики, підлягають погодженню з його боку.

Центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики здійснює моніторинг реалізації делегованих ним Саморегулювальної організації функцій і в разі необхідності має право припиняти або відкликати відповідні повноваження включно до позбавлення всеукраїнської громадської професійної організації статусу Саморегулювальної організації.

Стаття 8. Державна підтримка дорадчої діяльності

У Державному бюджеті України на відповідний рік окремим рядком передбачаються кошти для фінансування державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності, надання соціально спрямо-

ваних дорадчих послуг.

Обов'язковою частиною державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності є перелік прикладних наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та здійснюються переважно Українською академією аграрних наук і закладами аграрної освіти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Порядок використання коштів державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності визначається Кабінетом Міністрів України.

У державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, передбачається фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 відсотків коштів, передбачених для цих програм.

Суб'єкти дорадчої діяльності беруть участь у виконанні державних цільових програм на конкурсних засадах у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики. У разі необхідності суб'єкти дорадчої діяльності можуть залучати до участі у здійсненні дорадчої діяльності інших дорадників або фахівців, а також суб'єктів підприємницької діяльності.

Органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації відповідно до програм соціально-економічного розвитку щорічно передбачають в проектах місцевих бюджетів кошти для здійснення дорадчої діяльності.

Стаття 9. Реєстри дорадників і дорадчих служб

Положення про реєстри дорадників і дорадчих служб, порядок їх ведення, форма Сертифіката, порядок його видачі, призупинення дії та/або анулювання затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Інформація з реєстрів дорадників і дорадчих служб є відкритою та доступною для будь-яких осіб.

Порядок надання інформації з реєстрів дорадників і дорадчих служб визначається центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

Стаття 10. Професійна підготовка дорадників та експертів-дорадників

Професійна підготовка дорадників та експертів-дорадників складається з навчання за програмами базової підготовки та підвищення кваліфікації.

Навчання дорадників та експертів-дорадників за програмами базової підготовки здійснюється вищими навчальними закладами

на замовлення центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики, дорадчих служб, Саморегулювальної організації тощо.

Підвищення кваліфікації дорадників та експертів-дорадників здійснюється Саморегулювальною організацією за напрямками, зазначеними у Кваліфікаційному свідоцтві, на умовах укладеного контракту про оплату навчання.

Центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики здійснює фінансування професійної підготовки дорадників та експертів-дорадників у межах фінансування державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Стаття 11. Кваліфікаційне свідоцтво

Положення про Кваліфікаційне свідоцтво, його форму та порядок видачі, призупинення дії та/або анулювання затверджує центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики.

Стаття 12. Обмеження використання термінів "сільськогосподарська дорадча служба", "сільськогосподарський дорадник", "сільськогосподарський експерт-дорадник"

Підприємства, установи та організації не мають права використовувати у своїх найменуваннях термін "сільськогосподарська дорадча служба" і не підлягають державній реєстрації, в тому числі як суб'єкти підприємницької діяль-

ності, під найменуваннями, які включають цей термін, якщо їх діяльність не відповідає визначенню "сільськогосподарська дорадча діяльність", передбаченому цим Законом.

Фізичні особи не мають права називатися сільськогосподарськими дорадниками або сільськогосподарськими експертами-дорадниками, якщо вони не виконали вимог, передбачених цим Законом.

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2005 року.

2. Юридичні особи, які використовують термін "сільськогосподарська дорадча служба" у своїй назві та діяльність яких не відповідає вимогам цього Закону, зобов'язані змінити свою назву протягом шести місяців із дня введення в дію цього Закону.

3. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня прийняття цього Закону:

внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади своїх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом. ■

М.П.ГРИЦЕНКО,
директор Київської
обласної аграрної
дорадчої служби

О.Г.ЛИННИК,
юрист-консультант
Київської обласної
аграрної дорадчої
служби

ОБСЛУГОВУЮЧА КООПЕРАЦІЯ НА ОСНОВІ МАЙНОВИХ ПАЇВ

Важливою складовою розвитку сільських територій у цілому й сільськогосподарського виробництва зокрема є відродження і розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Саме на активізацію розвитку кооперації на селі спрямована Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2002 року, якою затверджена "Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки".

Одним із пунктів цієї Програми передбачено: "Розробити і затвердити рекомендації щодо формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за рахунок залучення майна підприємств і організацій та майна спільної власності громадян, отриманого в процесі реформування". Із розробкою рекомендацій щодо ефективного використання частини громадського майна для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів органи влади запізнились щонайменше на 2-3 роки. Завершено перший етап реформування, під час якого упущено багато можливостей ефективного використання колективного майна, в тому числі й для формування нових структур (кооперативів, комунальних підприємств тощо) для забезпечення нормального життя сільських громад.

Але ще не все втрачено і не все безнадійно – процес реформування не завершено, майнові відносини не повністю врегульовані, не завершено документальне оформлення права власності на майно, що перебуває в спільній частковій власності, відпрацьовуються механізми реалізації власниками майнових паїв права на отримання їх у натурі та викупу майнових паїв орендарями. На цьому етапі – етапі завершення врегулювання майнових відносин – ще є реальна можливість залучити частину того майна, що залишилось для формування сільських сервісних центрів на кооперативних засадах.

На виконання Указу Президента України від 27 серпня 2002 року № 774 "Про додаткові заходи щодо підвищення рівня захисту майнових прав сільського населення" Міністерством аграрної політики України розроблені й надіслані листом від 19 грудня 2002 року відповідні роз'яснення щодо створення на базі майнових паїв сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Визначені основні етапи створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майна, що знаходиться у спільній частковій власності, а саме:

- ініціювання засновниками (співвласниками часток у спільній власності) сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу проце-

дури виділення в натурі часток у спільному майні;

- підготовка та прийняття рішення про виділення в натурі групі співвласників (засновників сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу) часток у спільному майні;

- передача конкретного майна, вартість якого дорівнює сукупній вартості часток у спільному майні, групі співвласників (засновників сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу);

- створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу групою співвласників майна (засновників сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу).

На практиці процес створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу та формування його матеріально-технічної бази є досить складним. Без кваліфікованої консультаційної допомоги, розробленого практичного механізму, належного юридичного і економічного супроводу сільським громадам самотійно цю проблему не вирішити.

Для надання практичної допомоги з цих питань сільським жителям у Макарівському районі Київської області розроблено модель сільськогосподарського багатофункціонального обслуговуючого кооперативу, основною метою якого було об'єднання сільських жителів для спільного вирішення проблем, пов'язаних із веденням особистих селянських господарств.

На його базі створено спеціалізований навчальний центр, який протягом 2002 року відвідало більше як 1 тис. 300 чоловік. Як результат, тільки в Київській області 2003 року створені та розпочали практичну діяльність ще п'ять подібних кооперативів.

Особливо важливим є те, що матеріально-технічна база цих кооперативів сформована винятково за рахунок залучення майна спільної власності громадян. Такий підхід, окрім вирішення проблеми з надання селянам низки агро-бізнесових та соціально-побутових послуг, сприяв збереженню розпайованих цілісних майнових внутрішньогосподарських комплексів (столярних цехів, млинів, пилорам, цехів первинної переробки сільськогосподарської продукції тощо).

Під час формування матеріально-технічної бази кооперативів були застосовані та відпрацьовані різноманітні механізми залучення майна спільної власності громадян:

- передача майна в довготермінову оренду (оренда плата платиться безпосередньо кожному співвласнику, орендна плата не повинна бути нижчою, ніж 1% вартості майна);

- продаж майна кооперативу на виплату (рекомендований термін розстрочення платежу –

2-8 років);

- передача майна в довготермінову оренду з правом викупу;

- передача майна в користування;

- передача майна до пайового фонду кооперативу;

- передача майна до неподільного фонду кооперативу.

Першою передумовою юридично обгрунтованої та законної передачі майна сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу, за будь якою із зазначених схем, є завершення процесу оформлення права власності на майно, що перебуває у спільній частковій власності. Для цього співвласники майнових паїв після одержання майнових сертифікатів повинні укласти договір про спільне володіння, користування та розпорядження майном. Тут слід визначити та узгодити:

Найголовніший позитивний результат кооперації селян проявився на їхньому згуртуванні для вирішення соціальних проблем як кожної окремої сім'ї, так і сільської громади в цілому.

- перелік співвласників майна із зазначенням для кожного з них розміру частки майна, що перебуває в спільній частковій власності;

- порядок розподілу доходів від використання майна, що перебуває у спільній частковій власності;

- порядок обрання уповноваженого з числа співвласників, який буде представляти інтереси інших під час дії договору, його повноваження, порядок контролю за його діяльністю й відповідальність;

- умови виділення в натурі частки з майна, яке перебуває в спільній частковій власності;

- умови переходу права власності на частку в майні співвласників. Також у договорі слід вписати певні обмеження щодо можливості розпорядження своєю часткою за певних умов або на певний період часу (якщо спільне майно буде перебувати в оренді тощо).

Важливо, що договір про спільне володіння, користування та розпорядження майном буде дійсним лише тоді, коли його підписав особисто кожен із співвласників, а їхні підписи завірив сільський голова. Крім того, потрібно, щоб кожен співвласник підписав довіреність на ім'я уповноваженого, яку теж завіряє сільський голова.

Наступним етапом має бути створення спілки (об'єднання) громадян співвласників майна на загальних зборах співвласників майна (рекомендована кількість співвласників для створення спілки від 50 осіб, спілка співвласників не є юридичною особою, вона створюється

шляхом легалізації у виконавчому комітеті сільради).

Спілка має прийняти від підприємства- правонаступника майно, що належить співвласникам, на підставі акту приймання-передачі майна, який підписує уповноважений спілки та власник (уповноважена особа) сільськогосподарського підприємства.

Після прийняття майна уповноважений (голова комітету спілки) проводить державну перереєстрацію транспортних засобів та об'єктів нерухомості, що належить співвласникам (перереєстрація транспортних засобів здійснюється на одного із співвласників за їхнім рішенням, чи на орендаря без права відчуження).

Для того, щоб зареєструвати отримане нерухоме майно, уповноважена особа має подати заяву до БТІ про виготовлення технічного паспорту на кожен об'єкт нерухомості або видачу його копії. Після одержання технічного паспорту співвласники звертаються до органів місцевого самоврядування із заявою про видачу свідоцтв про право власності на кожен об'єкт нерухомості (до заяви додається: технічний паспорт; копія договору про спільне володіння, користування і розпорядження майном; копія акту приймання-передачі майна від підприємства- правонаступника; рішення зборів співвласників про оформлення права власності на майно). Отримавши свідоцтва, співвласники реєструють право власності на нерухоме майно в БТІ.

Одним із найпростіших варіантів кооперації є передача майна кооперативу в довготермінову оренду, або передача майна в користування. Проте чи не найефективніший варіант – передача майна (майнових прав) до неподільного або пайового фонду сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Фіксація в засновницьких документах кооперативу інформації про залучення до таких фондів майна, що перебуває у спільній частковій власності, є головною умовою залучення цього майна до вказаних фондів. Наприклад, у статуті слід передбачити, що:

- "член Кооперативу зобов'язаний зробити пайовий внесок (надалі – "пай") шляхом передачі Кооперативу майна та/або грошей, майнових прав...";
- "майно та майнові права Кооперативу (надалі разом – "майно Кооперативу") складаються з (...) основних і оборотних фондів та майнових прав, що передаються Кооперативу засновниками та членами Кооперативу в якості вступного внеску...";
- "члени Кооперативу та асоційовані члени мають право вносити свій пай та додатковий пай майном, майновими правами та/або гро-

шима";

- "майнові права вносяться членом Кооперативу до майна Кооперативу шляхом передачі Голові Кооперативу оригіналу правовстановлювального документу, що свідчить про належність відповідних майнових прав членові Кооперативу, що вносять їх до майна Кооперативу".

Для передачі у власність кооперативу частини майна, що перебуває в спільній частковій власності слід:

- провести збори спілки (об'єднання) громадян-співвласників майна та прийняти рішення про виділення частини майна для передачі його до неподільного фонду кооперативу;
- скласти та затвердити перелік та вартість майна, що передається до неподільного фонду кооперативу;
- провести документальне оформлення та фактичну передачу майна до неподільного фонду кооперативу;
- уточнити вартість пайового фонду або майна, що залишається у спільній частковій власності;
- зробити перерахунок вартості часток у спільному майні власників, що залишилися;
- внести відповідні зміни до договору про спільне володіння, користування й розпорядження майном, яке перебуває у спільній частковій власності.

За три роки існування кооперативу "Макарівський сільський сервісний центр" його членами стали понад 200 власників особистих селянських господарств. Кооператив щорічно виконує більше як шість тисяч замовлень сільського населення на різноманітні послуги. Це, зокрема, обробіток земельних ділянок, боротьба з бур'янами, колорадським жуком та іншими шкідниками й хворобами сільськогосподарських культур, збирання врожаю тощо; послуги в галузі тваринництва – осіменіння корів, забезпечення молодняком худоби та птиці, комбікормами, біододатками тощо; забезпечення різноманітними матеріально-технічними ресурсами; допомога в реалізації вирощеної сільськогосподарської продукції.

Завдяки діяльності кооперативу створено понад 30 нових робочих місць, сільські жителі отримують якісні та відносно недорогі агробізнесові послуги, започатковано елементи ринкових відносин на селі. Ціна послуг сервісного центру на 15-20% нижча від аналогічних послуг, які надають комерційні структури чи приватні особи.

Головний позитивний результат кооперації селян проявився при їхньому згуртуванні для вирішення соціальних проблем як кожної окремої сім'ї, так і сільської громади в цілому. ■

Я.К.ГАЛІЙ,
виконавчий директор Кредитної спілки
Львівської аграрної палати

ЯК ВІДРОДИТИ СІЛЬСЬКУ КРЕДИТНУ КООПЕРАЦІЮ

Проблеми сучасного українського села загальновідомі. Найгостріша – фінансова. Село волає: дайте кредит!

Якщо фермерські господарства, приватні агрофірми можуть отримати його в банках чи у відповідних фондах, то власники особистого селянського господарства з цілої низки причин не мають цієї можливості й позичають гроші у сусідів. При цьому особисті селянські господарства в Україні виробляють понад 60% валового виробництва сільськогосподарської продукції, а в такій малоземельній і густонаселеній області, як Львівська – понад 90%. Окремі, найбільш успішні особисті господарства, стають фермерськими. Це шлях, який дасть можливість зберегти українське село з його виробничим потенціалом, традиціями, генофондом. Як правило, діти таких господарів не залишають села, не шукають кращої долі на чужині, а працюють на батьківській землі.

Не маємо права сказати, що особисті селянські господарства в сфері фінансування залишились поза увагою держави. Закон "Про особисте селянське господарство" містить статтю "Про державну підтримку особистого селянського господарства", де йдеться зокрема і про сприяння розвитку кредитних спілок у сільській місцевості. Світовий досвід засвідчує, що саме такі кредитні спілки відіграли важливу роль у фінансуванні селян. Свого часу в Німеччині функціонувало 20 тисяч сільських кредитних спілок, у дорадянській Галичині їх налічувалось близько 300, в сучасному Китаї – близько 50 тисяч (дані за 1995 р.).

Що маємо на сьогодні? Якщо говорити про кредитні спілки, які діють безпосередньо в селі і їхніми членами є мешканці села, то таких

спілок у нас, фактично, немає. Кредитна кооперація розвивається, в основному, в містах.

Чому ж у селах кредитний кооперативний рух не дістав належного поширення?

Основна причина в тому, що в своєму загалі селяни не проінформовані про суть і принципи кредитної кооперації, не розуміють її доцільності.

Великою перешкодою розвитку кредитної кооперації на селі є також недовіра селян до фінансових структур. Тут свій згубний вплив справляє набутий досвід з вкладами в Ощадбанк та сумнозвісними ваучерами. Селяни не вірять нікому, хіба що Богові.

Хто ж мав би взяти на себе місію відродження сільської кредитної кооперації так поширеної в Україні в минулому і так потрібної тепер?

Почну з того, що поширення ідеї кредитної кооперації потребує ентузіастів, безкорисливих людей подвижницької праці. Без цього не можна обійтись особливо на початковому етапі. Свого часу в Україні пропагандистами ідеї кредитної кооперації, ентузіастами створення кредитних спілок у селах була сільська інтелігенція, священики. Сучасна сільська інтелігенція приголомшена злиднями, що паралізує їхню громадську активність. Нашим сільським вчителям, медпрацівникам не до ентузіазму і подвижництва.

Виходячи з цілої низки урядових документів, постанов, указів, про розвиток кредитної кооперації в селі мали б дбати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування на місцях. Проте серед населення майже не проводиться інформаційно-роз'яснювальної роботи в цьому плані.

Доречно нагадати нашим сільським голо-

вам, що засновник кредитної кооперації в селі німець Райффайзен не був фінансистом. Він був сільським головою, сільським війтом. Вдячні німці увіковічили пам'ять про свого земляка у бронзі, а найпотужніший банк Німеччини назвали "Райффайзенбанк". Як бачимо керівникам наших сільських громад є з кого брати приклад.

Побуває думка, що бідність наших селян також гальмує розвиток сільської кооперації, не дає можливості акумулювати достатні кошти у кредитних спілках. Проте бідність не є перешкодою в поширенні ідеї кредитної кооперації. Навпаки – кредитна кооперація є засобом боротьби з бідністю і стимулює процес розвитку кооперації. Поодинці селяни бідні. Але громада села, як писав Іван Франко, – "се великий чоловік" і є носієм великого духовного і матеріального багатства. Зверніть увагу, які величні храми споруджуються в наших селах. Це є ще одним свідченням того, що може зробити громада, об'єднана вірою та високою ідеєю. Кредитна кооперація, заснована на християнських морально-етичних засадах, несе в собі заповідну ідею допомоги ближньому: сусідові, односельчанинові, й має за мету об'єднати, консолідувати сільський люд ради спільного поступу до кращого життя.

Якщо говорити про кредитні спілки, які діють безпосередньо в селі і їхніми членами є мешканці села, то таких спілок у нас, фактично немає.

Сільські кредитні спілки мають свою специфіку роботи, пов'язану з особливостями сільськогосподарського виробництва. Якщо виділити основні проблеми, що стоять перед кредитними спілками, то їх три:

- акумулювання коштів;
- їхнє розміщення;
- їхнє повернення.

У селі розміщення і повернення коштів пов'язано з циклічністю сільськогосподарських робіт: осінь-весна. Зиму і літо спілка має якимось чином перекивати. В селах, де паралельно до сільгоспвиробництва розвивається малий бізнес – деревообробка, гончарне виробництво, сфера послуг, торгівля тощо, цих проблем немає. Отже, при комплексному розвитку села кредитна спілка сприяє розвитку малого бізнесу в селі, що, зі свого боку, забезпечує стабільну роботу самої спілки.

Що ж потрібно зробити, щоб переломити ситуацію і надати розвитку кредитної кооперації в селі масового характеру?

Напевно однієї роз'яснювальної роботи мало. Потрібно йти в село не з голою ідеєю кредитної кооперації, а з позиками, що зніме не-

довіру до структури та переконає селян у її вигідності.

Звернімось до досвіду того самого Райффайзена. Він, створюючи в селі кредитну спілку, на першому етапі її діяльності не брав членських внесків, поки селяни на власному досвіді не переконалися, що ця структура створена для їхнього блага, а успішність роботи спілки залежить від свідомості й активності самих членів спілки. Виникає запитання: з яких коштів формувався позичковий фонд? Під потрібну для людей справу кошти для початку діяльності виділила держава, частину коштів дали німецькі меценати. У нашому випадку для старту кошти мали би бути передбачені у місцевих бюджетах. Вони повернулися б у скорім часі стократно, благом для селян і для села.

Слід сказати і про меценатство та його роль у розвитку кооперації на селі. Відомі українські сподвижники-патріоти Г.Галаган, Є.Храпливий, М.Левицький, М.Туган-Барановський провели титанічну роботу, створивши теоретичні засади і практично втілюючи у життя ідею кредитної кооперації. На жаль, їхній благородний приклад не надихає наших сучасників. Маю право це сказати про львівських меценатів, депутатів обласної ради, Верховної Ради, бо до окремих з них ми зверталися з проханням допомогти у відродженні кредитної кооперації у селах Львівщини. Безрезультатно. Або не розуміють актуальності та важливості питання, або ж добре засвоїли принцип кооперації – добровільність.

Хотів би зупинитись ще на потребі комплексного підходу до питання відродження нашого села. Звичайно, селянин має гостру потребу в споживчих позиках, бо має багато соціально-побутових проблем. Проте, зрозуміло, що покращення добробуту мешканців села має йти через розвиток сільськогосподарського виробництва, малого та середнього бізнесу на селі. І альтернативи сільським кредитним спілкам у мікрокредитуванні цього процесу немає.

Досвід засвідчує, що ефект від вкладення отриманого кредиту є набагато більшим, коли у цьому процесі задіяна дорадча служба, яка вказує шлях виведення започаткованого бізнесу на прибуток, а обслуговуючий кооператив допомагає своїми послугами реалізувати задумане і отримати реальний дохід. Звідси схема розвитку особистих селянських господарств, а отже і села: через кредитну і обслуговуючу кооперацію з активною участю дорадчої служби до підвищення добробуту. ■

Р.Я.КОРИНЕЦЬ,
експерт Інституту сільського розвитку,
магістр державного управління

КРЕДИТНІ СПІЛКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Засновником світового кредитного руху вважають Германа Шульце, який у 50-их роках XIX століття у Німеччині заснував перший кредитний кооператив. Загалом, перші німецькі кооперативи у сільському господарстві виникли після реформи Штайна-Герденберше, коли селяни стали власниками землі, яку раніше тільки обробляли. Необхідність виплати компенсації за землю колишнім власникам, відсутність у селян досвіду ведення господарства на власний ризик (як сказали б зараз – підприємницької діяльності), неурожай 1846-47 років призвели до занепаду таких господарств.

Шукаючи вихід із кризової ситуації, Фрідріх Вільгельм Райффайзен проголосив 1847 року у Вайербаше/Вестерфальд створення першого об'єднання для підтримки збіднілого сільського населення¹. Однак справжнім кооперативом, заснованим на ідеї самопомоги стала "Геддесдорфська кредитна каса", яку Райффайзен заснував 1864 року.

Незалежно від Райффайзена приблизно тоді ж Герман Шульце із Делітча заснував на принципах самопомоги, самоуправління і відповідальності "сировинні асоціації" для столярів і шевців, а 1850 року створив перше "об'єднання з надання авансів" як прототип сучасних народних банків.

Ці ідеї були настільки вдалим, що й сільські кооперативи Райффайзена, і промислові кооперативи Шульце-Делітча активно розвивали свої кооперативні структури і залучали все більше нових членів.

1866 року Вільгельм Райффайзен опублікував свою першу працю "Позичкові каси – допомога в біді селянам, а також ремісникам та

робітникам", що стала основою розвитку світового кредитного руху.

Після зародження в Німеччині, кооперативний рух поширився в усій Європі, а згодом і в Північній Америці. Кредитні спілки добре розвинені в Канаді, США, Ірландії, Австралії та інших країнах світу.

Не оминув цей рух і Україну. Кредитні спілки в Україні мають майже 150-річну історію. Про Ощадно-позичкове товариство, яке заснували одеські ремісники 1862 року, говорять як про перший в Україні кредитний кооператив².

1869 року було засновано Гадяцьке ощадно-позичкове товариство (м. Гадяч на Полтавщині), до якого ввійшло відразу 28 ремісників та купців і яке проіснувало до 1918 року³.

А вже на початку двадцятого століття близько 2 млн. осіб були членами більше як 3 тис. кредитних спілок. "Золотий вік" українських кредитних спілок – 1928 рік (період нової економічної політики), тоді їхня кількість зросла до 5,8 тис.⁴.

Як відомо, руйнувати завжди простіше, ніж творити. А в руйнуванні надбаного історією та працею багатьох поколінь комуністичному режимові знайти рівних доволі складно... Кредитні спілки Західної України, "ощасливленої" комунізмом тільки 1939 року, проіснували дещо довше, ніж на решті території України, і до ліквідації об'єднували в 3 тис. 456 спілках близько 700 тис. громадян⁵.

Міжнародна практика та власна історія України свідчить, що кредитні спілки завжди виникали там і тоді, коли людям були необхідні певні фінансові послуги, але їх або не надавала жодна фінансова інституція через непривабливість цього сектору фінансового ринку з

точки зору можливості отримання прибутку, або ж такі послуги пропонувалися на невивідних, часто грабіжницьких умовах, користуючись монополією та неможливістю іншим чином задовольнити свої потреби в дрібному кредитуванні широким верствам населення. Тобто, кредитні спілки – це фінансовий механізм, завдяки якому люди через кооперування своїх зусиль, ідей та коштів можуть отримати необхідні послуги значно дешевше, ніж в тому випадку, коли кожний з них намагався би діяти самостійно.

Про це йдеться й у статті д-ра Карла Коберського. Деяку інформацію про праці д-ра Карла Коберського можна знайти на інтернет-сторінці, Наукового Товариства імені Шевченка⁶, яке є найстаршою українською науковою

...кредитні спілки завжди виникали там і тоді, коли людям були необхідні певні фінансові послуги, але їх або не надавала жодна фінансова інституція через непривабливість цього сектору фінансового ринку з точки зору можливості отримання прибутку, або ж такі послуги пропонувалися на невивідних, часто грабіжницьких умовах, користуючись монополією та неможливістю іншим чином задовольнити свої потреби в дрібному кредитуванні широким верствам населення.

організацією гуманітарних і точних наук, що вже понад 120 років сприяє розвитку української науки. Праці присвячені проблемам кооперації, в якій д-р Карло Коберський вбачає шлях до піднесення українського народу, стану та ролі України у світовому господарстві, іншим проблемам "господарської політики".

У статті д-ра Карла Коберського збережено як орфографію, так і пунктуацію оригіналу, а також подано пояснення слів і виразів, мало-розумілих сучасному читачеві. Різні верстви читачів знайдуть чимало корисного у статті, якій понад 70 років.

Про необхідність розвитку кредитних спілок в Україні переговорено багато. Немало й зроблено. Процес їхнього відродження започатковано ще 1991 року, в основному, за підтримки іноземних партнерів. 1994 року українські кредитні спілки об'єдналися й утворили Національну Асоціацію кредитних спілок України (НАКСУ). До цієї Асоціації нині входять 105 кредитних спілок із 21 області України та Автономної Республіки Крим. Вони об'єднують майже 75 тисяч громадян і мають у своїх активах понад 17 млн. грн. Кредитні спілки, що входять до НАКСУ, протягом 2000 року надали близько 60 тисяч позичок на суму понад 40 млн. грн⁷. Бажаючим ознайомитися більш детально з цією сферою рекомендуємо завіта-

ти на інтернет-сторінку НАКСУ: www.ukgsu.kiev.ua.

Наголошуючи на необхідності розвитку кредитної кооперації, заступник Глави Адміністрації Президента України Павло Гайдучий сказав: "Банки остерігаються працювати з дрібними господарствами. Тим часом кредитна спілка на принципах каси взаємодопомоги може, зібравши гроші від власників та засновників, дати певну суму під заставу. Важливо, що кредитні спілки працюють на принципах взаємопоінформованості, взаємоузгодженості рішень і взаємовідповідальності, бо це в одному селі, де всі одне одного знають"⁸. Можна тільки подивуватися, як співпадають ці слова з написаними 70 років тому. Мабуть, схожими є ситуації: і проведення аграрної реформи, і господарка близька до натуральної, і кредити недешеві, і складно їх отримати селянину, і ще багато іншого.

Як і тоді, сьогодні "кредитова справа стає знову чи не найбільшою болячкою села". Кредитні спілки розглядаються як ефективний, випробуваний часом інструмент забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників, найперше, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів тощо⁹. Їх у сільській місцевості на початок цього року налічувалося 312.

У значній частині регіонів увага влади до розвитку кредитних спілок у сільській місцевості є недостатньою. Як наголошує у своєму листі Мінагрополітики, лише третина кредитних спілок, що працюють на селі, має кредитний портфель понад 50 тис. грн. Решта спілок кредитну діяльність майже не проводить або працює без стандартів, фінансово нестабільно та ненадійно, незважаючи на те, що сьогодні вони мають можливість отримання державної підтримки у вигляді часткової компенсації процентних ставок за надані кредити.

Видається доцільним активніше залучати до цієї справи сільських голів, районні та обласні ради, передбачати в місцевих бюджетах фінансову підтримку кредитних спілок.

І як 70 року тому, "щоби побороти або хоч ослабити лихву, мусимо:

- 1) зродити довір'я до виплатности позичальника-господаря;
- 2) зробити щось, щоби в краю появилось більше капіталів, готових до кредитування;
- 3) заснувати скрізь свої власні каси, які цей капітал розводили б по краю, не набиваючи кишені надмірними зисками".

Гасло кредитного руху – "свій до свого по своє". Як рекомендує д-р Карло Коберський, треба "поважно задуматися" над цим гаслом й підтримати його, "поки ще час". ■

ДЕЯКІ ПРАЦІ КАРЛА КОБЕРСЬКОГО

1. КОБЕРСЬКИЙ, Карло. Вільне спілчанство (кооперація) шлях до піднесення народу. Відділ природничих наук, ч.63. Самоосвіта (Shelved under: Редькевич, Л.: "Наука про світло", Львів, Фізика-частина IV. Вид-во "Самоосвіта").

40с. 18см. Мова--У. Львів.

2. КОБЕРСЬКИЙ, Карло. Великі проблеми сучасної господарської політики: суспільна економія. Відділ суспільно-економічних наук, ч.64. Самоосвіта (Shelved under: Редькевич, Л.: "Наука про світло", Львів, "Самоосвіта", 1935). 40с. 18см. Мова--У. Львів, 1935.

3. КОБЕРСЬКИЙ, Карло. Україна в світовому господарстві. Українська Стрілецька Громада в США. 79с. 24см. 3 примірники. Includes index. 1 примірник – Р. Мова--У. Прага, 1933.

4. КОБЕРСЬКИЙ, Карло. Українське народництво по обох боках Збруча. Громада. 158с. 22см. 3 примірники. very poor condition. 1 прим. – Р. Мова--У. Львів, 1924.

5. КОБЕРСЬКИЙ, Карло та інші. Упорядники. Идеологія кооперації: вибір з кооперативного письменства. Видання Ревізійного Союзу Українських Кооператив (Вит.Левицький). 105с. 25см. poor condition. Мова--У. Львів, 1934.

¹ "Zalen und Fakten der Genossenschaftlichen Banken, Waren und Dienstleistungsgenossenschaften", DG-Verlag, 2000.

² Олексій КОВБА. Кредитні спілки відроджуються в Україні// "НГ" (Народна газета) № 7 (487) 15.02-21.02 2001 р. <http://www.nh.iptelecom.net.ua/487.html>

³ Історичні аспекти діяльності кредитних спілок в Україні та світі. http://www.ukrcu.org/1_aboutcu/17history.htm

⁴ Олексій КОВБА. Кредитні спілки відроджуються в Україні// "НГ" (Народна газета) № 7 (487) 15.02-21.02 2001 р. <http://www.nh.iptelecom.net.ua/487.html>

⁵ Там само.

⁶ Дивитись: www.brama.com/ntsa/ntsaa45u.html

⁷ Олексій КОВБА Кредитні спілки відроджуються в Україні// "НГ" (Народна газета) № 7 (487) 15.02-21.02 2001 р. <http://www.nh.iptelecom.net.ua/487.html>

⁸ Павло Гайдучийкий. "Приватному господарю - прозорий ринок" ("Урядовий кур'єр", №106)

⁹ Лист Міністерства аграрної політики України "Щодо розвитку кредитних спілок у сільській місцевості" від 15 січня 2003 року №37-19-2-11/357.

Д-р Карло КОБЕРСЬКИЙ

ПРО КРЕДИТ І СІЛЬСЬКІ КАСИ (РАЙФАЙЗЕНКИ)¹

ПРО КРЕДИТ

Чимраз голосніше лунає по краю розпучливий² крик дрібного селянина: рятуйте! Потопаємо! Вертаємо знову до тих часів, коли майже не було господарства без довгу³, коли селянин, ніби самостійний господар, в дійсності працював на банки й приватних лихварів, аж поки не впав у тій праці, а його ґрунт не пішов на ліцитацію⁴. Кредитова справа стає знову чи не найбільшою болячкою села. Тому треба нам всім поважно задуматися над причиною лиха й над способами, як йому протиставитися, поки ще час.

1. Натуральна й обмінна господарка.

Нема то на світі, як свій господар, правда? Як то бувало давніше в нас, за наших прадідів, та ще тепер є потроху далеко від нас, – от, наприклад, між нашими братами українцями, козаками кубанськими, (там, де вже широка Мати-Україна межує з піднебесними верхами Кавказьких гір). Землі тої в кубанців ще, славити Бога, доволі; табуни диких коней ще стрічаються де-не-де; худоби в нашого брата козака десятками, овець – табунами. А місто – той шкуродер в нинішніх умовах – далеко; "культура" модерного капіталістичного ладу ще не встигла полонити вільне село. От в таких то умовах живе собі хлібороб, як той, вибачте за порівняння, медвідь в гаврі⁵, або борсук у своїй норі: бо бачите і сам він собі пан, але, що правда, й самому все треба придбати, нема тих деяких вигід, що дає новочасна культура. Сорочку чи одєжину – з власного виробу полотна чи вовняного грубого сукна; чоботи – з шкури, виправленої сільським майстром з власного вола; свічку – з лою власного барана, навіть цукор деколи власного варення. Мало за чим зверталися в місто; все своє, природне, як кажуть – натуральне. І ціле таке господарство називають натуральним. Грошей в такому господарстві вживають не багато, бо мало купують, тай не дуже то продають. Але, за малими виїмками⁶, це вже казка давніх літ. Правда, давні звичаї натурального господарства без уживання грошей вернули недавно на короткий час, в час світової війни й особливо по ній. Тоді то, коли валюти попадали, кожний старався якнайскорше позбутися паперових грошей і не радо їх приймав. Щоби не приймати паперових грошей, люде радніше обмінювалися товаром: в склеп⁷ за товар прийма-ли яйця, збіжжа, за цукорки чи сіль ви могли дістати

на селі хліба, бараболі⁸ скільки хотіли, а за гроші ніяк. Так само в місті скоріше давали матерію⁹ чи шкуру за муку, як за гроші. Але найбільше селяне зачали самі для себе виробляти полотно, шкіру і що тільки могли, вертаючи потроху до старого натурального господарства.

Та відколи трохи успокоїлося (хоч на якийсь час), люде знову зачали вертати до господарки обмінної. Бо хоч є певна вигода від власного виробу, але є й великі невигоди: коли будеш сам шевцем і кравцем, а може ще й ковалем, стельмахом, ткачем, миловаром, цукроваром, самогонщиком – то з тебе же буде ні добрий швець, ні кравець, ні хлібороб. А твої вироби все будуть гірші. Тому то люде з давна поділили між собою працю і вже так воно напевно й зістане¹⁰ до віку. Кожний вибирає собі якусь спеціальність, якийсь вузький фах і тоді його старається чим раз більше удосконалювати. Розуміється, що тоді мусить бути обмін товару й торговля.

Але й цей обмін робиться найзручніше не товаром за товар, тільки за гроші. Селяни везли збіжжа до кооперативного складу; дістає за те гроші та за ті гроші купує собі, що йому потрібне. Отже, гроші є коначна¹¹ й дуже вигідна видумка. Тому не дивуюся, ще як тільки по війні часи трохи успокоїлися, люде знову покинули обмінювати товар і вернули до грошей. Вернулася знову обмінна, а за нею й грошова господарка. Правда, грошова господарка в нас ще й досі не зовсім виперла натуральний обмін. Наприклад, наш селянський народ ще й досі замість грошей несе до крамниці яйця чи гарнець¹² жита, замість те жито продавати гуртом, в більшій кількості й тоді, коли воно найдорожче. Але поволі до того йде, що грошовий обмін цілковито запанує та витисне обмін натуральний (товар за товар).

2. Кредит дешевий і кредит дорогий.

Разом з поворотом грошової господарки, вертає й кредитування. І цікаво, що цей "кредит", що тепер його маємо, кредит дикий, лихварський, руйнуючий позичальника усіма можливими способами, живо нагадає ті відносини, що були в нас в другій половині минулого століття по знесенні панщини. Тоді, коли з селянства здійняли важкі пута панщизняної залежності, селянин вийшов у світ на ніби то власне господарство, але з голими руками, без капіталу й хоч якої небудь освіти. Старші люде по селах ще памята-

ють той час, коли народ пускали з торбами лихварі – шинкарі, пройдисвіти – спекулянти й торговці. Уряд видавав ніби на охорону від лихви закони й розпорядки проти лихварського визиску, але лихварям від того не ставало гірше, а народові не ліпше. Та й не тільки в нас таке діялося; не дуже краще було і в таких висококультурних краях, як Німеччина. Передають, що в ті часи від позичених грошей платилося 40 і більше процентів річно. Як же живо ці відношення нагадують нам те, що тепер діється в нас! Адже ж у нас тепер вимагають в приватнім обороті місячно 4, 5, 6, а то й більше, від ста місячно, зовсім при тім не червоніючи! Та й банковий кредит, коли почислити всі побічні оплати, коштує значно більше, як каже закон. В "Господарсько-кооперативнім часописові" в 1928 р. були приведені страшні приклади про те, як розпаношилася лихва по наших селах і містах (в статтях п. з.: Лихва на селі).

Отже, заходить питання: чому власне раз процент від позиченого капіталу високий, раз знову низчий? Від чого те залежить, що лихва не однакова у всі часи? Іншими словами, чому "кредит" раз дешевий, а раз знову дорогий?

Щоби на це відповісти, треба застановитися над тим, що таке взагалі кредит?

Під кредитом розуміємо, коли один другому довіряє чи то гроші, чи товар, чи хліб "на відрібок"¹³, чи ще там що. Ось, коли одному треба грошей до господарства чи просто на прохарчунок, він бігає від сусіда до сусіда, від жида до жида, від каси до каси, просить, як то кажуть "зарятувати". А ті й рятують. (Тільки не всі в однаковий спосіб. Не один як порятує, то аж очі рогом лізуть тому бідному позичальникові). Отже, коли мені хтось повірить, то це й буде "кредит", бо латинське слово credit означає власне "вірить".

Певна річ, коли між людьми є більше віри один в одного, тоді той кредит приходить легше й дешевше. Тому, головна річ, це є те довіря, що мої гроші не пропадуть в позичальника. Коли моє довіря до нього більше, то я більше охочий дати йому позичку грішми чи товар на борг. Коли ж моя віра в нього менша, тоді моє, як кажуть, ризико є більше. Коли ж я позичаю гроші ріжним¹⁴ людям, от як каса або банкир, тоді мушу так обчислювати, щоби ті зарібки¹⁵ з процентів, які буду мати, повернули мені ті всі втрати, що можуть бути з таких позичальників, котрі не поплатять мені боргів. Це значить, що моє ризико я мушу собі покрити, збільшуючи процент від позички.

Коли час неспокійний, війна або неспокій в краю, коли ніхто не ручить, що буде за рік, за два – тоді довіря між людьми дуже мале, позичити один другому не хоче, а коли вже й покредитує, то, крім звичайного проценту, дораховує ще й окремий відсоток за ризико.

Це є перша причина дорожіння кредиту й зросту лихви.

Але, навіть, коли часи дуже спокійні, то з того ще

не виходить, що кредит мусить бути дешевий. В цілій довоєнній західній Європі було більше-менше однаково спокійно, а ломимо того процент від кредитованих сум не був всюди однаковий. В одних краях брали від сільських позичок 5%, в других 6%, 7% або й більше. Також офіційні відсотки в державних банках були ріжні, бо коли в Англії була стопа¹⁶ 4-8%, то в Австрії в цей час банк числив 6%, а в Американських Спол. Державах¹⁷ брали всього 3-5%. Чим же знову це пояснити?

На це маємо таке пояснення. З грішми, як хтось казав, то так, як з худобою на торзі: поназганяють худоби багато – тоді вона дешева, нема худоби – ціни дорожіють. Отже, коли в краю грошей багато, тоді процент беруть менший, коли ж мало, процент скаче вгору. Або, як кажуть фаховим способом, кредит дешевіє, коли подача¹⁸ гроша велика, і дорожіє, коли вона мала. І на відворот¹⁹, кредит дорожіє, коли попит за грішми великий, а дешевіє, коли всі мають досить грошей і за ними менше попитується.

Берімся жваво до нового і великого діла на полі кооперації. Цим тільки переможемо лихву.

Отже, як бачимо, вся штука в кредитових справах в тім, щоби:

- 1) було довіря між людьми і,
- 2) щоби було в краю досить людей, охочих дати гроші в позичку (кредит).

Кажемо "гроші", але думаємо не лиш про ті папірці, що їх називають грішми, бо папірець сам по собі немає вартости. Той папірець, то все одно, що карта до театру або білет на колю. Це тільки значок на одержання означеної кількості товару, чи їзди, чи людської праці. Отже, властиво річ не в тім, щоби в краю було багато папірців, що їх називають грішми, але щоби за ті папірці можна справді дістати те, що належиться. Бо позичальникові потрібні не папірці, тільки правдиві товари, які він думає за них дістати. Йому потрібний плуг, чи борона, йому треба томасини, чи кайніту²⁰, йому треба (в гіршім разі) заплатити податок, чи купити хліба на переднівок. Коли тих річей в краю мало, то вони всі дорогі й папірців треба більше. Отже, як бачимо, в решті решт не в тім річ, щоби, в краю було багато папірців, а в тім, щоби було нагромаджено багато всіяких товарів та продуктів, потрібних до дальшої праці й продукції. Іншими словами, треба, щоби в краю було багато капіталу²¹. Щоби стодоли й шпихлірі²² були повні зерна, крамниці повні дешевого товару, фабрики чинні, щоби виробляли все, що потрібно, щоби залізничі перевозили не лиш війсьско, поліцію та державних урядників, як то буває понайбільше в Польщі, а й транспорти всякого добра, щоби будівельний рух був широкий. В таким щасливім краю, де є все так, як тут написано, кажемо, що є доволі капіталів і, ясна річ, там про позичку не трудно,

та й вона не може бути дорога.

Гріш дорожче, коли за ним більше попитується. Коли лихвар бачить, що я в біді, що позичити мушу, бо инакше мені загибель, тоді він з мене витисне останні соки. А може це зробити, коли знає, що крім його одного, я не маю куди кинути. Коли ж до того всі знають, що я в руїні, що позичаю не на поправу й поліпшення господарки, а на залатання старих дір, тоді він ще й ризикує більше. Тоді вже цілком нема охочих давати кредит, а коли вже котрий капіталіст зробить з того свій фах, то це є найстрашніший вид лихви, такий, що не знає ні совісти, ні стриму. Це є дійсно образ павука, що облапує довгими лабами²³ муху й ссе їй кров.

Тому не малу вагу має теж обставина, на яку ціль я позичаю капітал. Коли на плуг чи корову, або навіть на виїзд до Канади, то такі гроші зроблять своє й позичку можна буде скоро повернути. Коли ж на сплату старих довгів або на хліб для голодних дітей в хаті, то це не є ніяка нова продукція, цей капітал не принесе покищо ніякого прибутку; лихвар знає це й тим більше лупить, щоби забезпечити себе на випадок незаплатення довгу. Отже, як кажуть, кредит продукційний (на господарство) є звичайно дешевший, як кредит споживчий (на харчування, сплату старих довгів, тощо). Поборюючи лихву, треба намагатися до того, щоби не брати кредиту аж тоді, як вже є діри й треба їх латати, тільки все наперед, на якусь нову працю нову видумку. Тоді кредит прийде нам легше і дешевше, бо це буде кредит творчий, здоровий, продукційний. А пізній Іван усе буде бідний.

3. Коли кредит стає лихвою?

Діди наші, що виростили в часах деревляної сохи і усієї тої "натуральної господарки", яку ми вище описали, передали нам приповідку: "найкращий звичай – не позичай!". Так ніби позичання, кредит з своєї природи є шкідлива річ. А тимчасом ця думка тільки в частині вірна, а в значній частині вона не оправдана. Зле позичати на споживчі потреби, але позичка на куплення нової машини, коли взята на недорогий процент, не є ніяким злом, а навпаки, є розумним господарським вчинком. Такий кредит нам потрібний, аби тільки ми вміли його використовувати.

Отже, приходимо до висновку, що не кредит взагалі є лихом; лихом є тільки кредит споживчий, а друге, кредит лихварський, дорогий.

Коли кредит є лихварським? На це питання можемо тепер легко відповісти, коли пригадаємо те, що було сказано вгорі. Коли я позичаю на господарку чи якесь взагалі підприємство, то мушу так розраховувати, щоби моя праця при допомозі позиченого капіталу, крім проценту для того, хто мені позичив, принесла ще й мені хоч звичайну оплату моєї власної праці, а може ще й який зиск поверх того. Коли того нема, коли по оплаті проценту від капіталу мені не остає навіть на оплату моєї власної праці, тоді ясно, що віритель визискує мою працю, що відсоток,

який він бере – лихварський відсоток. Практика й досвід звичайно усталюють, скільки може нести капітал, не визискуючи надмірно праці. Цю звичайну норму прийнято вважати допустимою мірою відсотку. Що віритель бере понад те, те все – лихва.

В Польщі тепер найвищий законно дозволений відсоток є 12% річно або 1% місячно. Державні банки дають одначе позички польським патріотичним установам і кооперативам за 10% (а гіпотечний²⁴ кредит ще дешевший). Розуміється, що українській інституції цей дешевий кредит майже недоступний. Всі українські установи у Львові, взяті разом, мали до 1928 р. такого кредиту на пів мільона польських золотих, що є нічим в порівнанні з тим, що мають польські кооперативи. Наприклад, приведемо тут один тільки факт: одна польська робітничка кооператива в Бендзіні одержала 1 мільон золотих кредиту на будову пекарні. Українська кооперація, не маючи державного гроша до обороту, а не вмюючи добре налагодити щадничої²⁵ акції в своїм народі, приневолена користуватися капіталами з приватних жидівських і почасти закордонних банків, розуміється, за високим опроцентуванням. Отже, й той кредит, що дістає український селянин, не є дешевий і дуже часто межує з лихвою. До того приходиться ще спеціальна у нас політика стягання уділів з позичальника, і то в досить високих сумах. Це є фактично нове здорожчування кредиту, яке приводить до того, що позичальник-селянин не дуже добрим оком дивиться також і на ту кооперативну касу, яка його обслуговує таким кредитом.

Селянин не може платити від позичених грошей більшого відсотка, як той дохід, що дає капітал, вложений в сільське господарство. Відома річ, що капітал опроцентується в сільськ. господарстві пересічно невисоко і в ніякому разі не доходить навіть до тої норми відсотка, яка тепер в Польщі визнана законною (12%). Коли з доходу селянського господарства відчислити те, що коштувала праця самого господаря та його челяди, рахуючи навіть по тих нужденних платнях, що тепер платять робітників на селі, то побачимо, що на опроцентування самого капіталу, вложеного й селянське господарство, пересічно не лишиться навіть 3-4%! Тимчасом селянин мусить від капіталу (коли його позичав) платити фактично: 3-4% або й більше, як трапить на добру п'явку! Селянин платить ті відсотки, відіймаючи від рота собі і своїй челяді, обриваючи свій трудовий заробіток на своїм власнім господарстві.

Отже, приходимо до сумного висновку, що весь той кредит, яким тепер користується з необхідности, з мусу наш господар-селянин, і то без виїмку, є кредит лихварський.

В чім же буде полягати завдання селянської організації на полі кредиту? В тім, щоби по можливості зменшити відсоткову стопу від позичених капіталів хоч приблизно до якоїсь терпимої норми, щоби трудовий заробіток самого селянина хоч здалека наблизився до заробітку інших трудових клас.

Щоби можна було наблизитися до цієї мети, треба наперед добре передумати всі причини, що родять лихву, а опісля старатися ті причини усувати.

Отже, пригадуючи те, що ми сказали вище, повторимо:

Щоби побороти або хоч ослабити лихву, мусимо:

1) зродити довіря до виплатности позичальника-господаря;

2) зробити щось, щоби в краю появилось більше капіталів, готових до кредитування;

3) заснувати скрізь свої власні каси, які цей капітал розводили б по краю, не набиваючи кишені надмірними зисками.

Такі три завдання стоять перед нами.

ПРО КАСИ РАЙФАЙЗЕНА.

1. Що добре Німцєві, добре й Українцєві.

Цікаво, що чоловік часом відчує правду більше якимсь чуттям (інстинктом), як холодним розумом. Таке трапляється не раз в житті: оттак ні з цього ні з того "щось в душі шепче", що треба зробити таке й таке. Хоч розумово ти ще й не бачиш рації в цьому, та "інстинкт", та вроджена сила, яку має кожна живина²⁶, каже тобі своє. Той "інстинкт" хоронить звірят від не одного нещастя, від отроєння і под. Так само і в людей не раз таке трапляється.

Наш селянський народ, впадаючи в безодню нужди, шукає порятунку. Роздумує, міркує, як може організується. І от ведений тим неясним чуттям, що його звать інстинктом, він дуже часто сам попаде на добру дорогу.

До таких проявів здорової орієнтації нашого селянства ми рахуємо те, що один з наших селян, а саме п. Ол. Мацьків, що надрукував в часописові "Сільського Господаря" статтю про потребу організації селян, прийшов до пересвідчення, що найкращою організацією, що може згуртувати селян, є сільська каса! Ми дуже високо цінимо цю думку тому, що селянська голова тут просто якимсь чуттям відкрила нашим людям велику правду, відому в цілім світі, але чомусь не в нас.

Візьмим Німеччину, Францію, Чехію, Італію, Балкани, Росію – який небудь край, де селянство живе більшою масою, і погляньмо на історію відродження селянства по скасуванні панщизняних порядків і скрізь побачимо одне: господарська організація селянства починається заснуванням сільських кас! Тільки одні українці на Західних Землях становлять чудний виїмок з цього правила! Тільки в цім, Богом забутім краю, забуто про організацію каси в самім селі! Роблено і робиться чимало в інших напрямках: дещо в політичнім, просвітнім, руханковім²⁷, агрономічнім, торговельно-кооперативнім – але справа кредиту і кас не вийшла поза мійські²⁸ каси. Очевидно, що через брак капіталу калікує і всяка инша організація.

Правда, зроблено дещо, є в нас навіть кілька сот сільських кас – райфайзенек у Галичині і трохи на північних землях, але робиться це під польським

проводом патронату кас Стефчика. Отже, ця робота має для нашого народу мале значіння, а навіть шкодить народній справі, бо помагає деморалізувати село кредитами з польської центральної каси. Коли в 1899 р. засновано цей Патронат, те українські економічні провідники, хоч бачили небезпеку з нової інституції не пішли за прикладом поляків заснувати по селах каси системи Райфайзена тільки рішили пропагувати тип універсальної сільської кооперативи без виразних райфайзенських прикмет (брошура д-ра Костя Левицького: Про нові спілки господарські. Львів, 1904). Головну увагу звернули тоді наші народні провідники на організацію по містах так зв. "Повітових Кас", які ще існують по часті²⁹ до нині, але більшої ролі не відіграють, бо не є пристосовані для потреб села і не вміли зібрати до себе капітали села.

Але запитаємо, чи може бути для українського селянства инший шлях, як його вибрали селяне других країв, особливо в часи такого страшного лихварства, як є тепер? На це відповідаємо: з усього видно, що те, що добре німецькому чоловікові мусить бути добре і нашому. Ми, хоч і запізналися, мусимо цілою силою кинути до організації по всіх громадах малих, зате помічних народів сільських кас, як головної основи сільськогосподарської кооперації. Те, що чуттям відчув один з наших селян, мусимо розумом добре розважити, а розваживши, переводити в діло.

2. Чому сільська каса носить назву райфайзенки?

Може в декого повстати така думка: десь то в нас все, аби штудерніше³⁰. Не могла то бути спілка – ні, назвали кооперативою, аби собі люде язики мали на чім ломати. Хочуть робити касу на селі і знову якась чудна назва!

На те треба сказати таке: правда воно, що можна б назвати кооперативу просто спілкою; але коли вже так у світі прийнято, що електрика є всюди електрика, а радіо скрізь радіо, то чому не має в нас прийнятися нове слово кооперація, яке є зрозуміле по цілім світі? А спілка буває усяка. Є спілка кооперативна, але буває й капіталістична, спекулянтська. Отже, може з новим словом вступить і новий дух в наш народ?

Така сама історія з райфайзенкою – сільською касою. Ми її хочемо назвати таким словом, як її звать по всім світі Німці, Чехи, Італійці, Поляки, Росіяне – а це тому, щоби не плутати тої каси з иншими родами кас. Бо є й каси громадські, є й кооперативні мійські, що походять від Шульце-Деліча³¹, але ті є зовсім відмінні від тих кас, що вдумав німець Райфайзен перед близько вже 70 роками. Ті каси, що завів Райфайзен, є придумані якраз так, як того треба народів по селах і тому вони сільському народів такі помічні та такі любі.

Банк банкові нерівний. Каса нерівна касі, так само, як гріш в кишені спекулянта, то не той гріш, що лежить в кишені чесного чоловіка. Тому селянство дуже любить ті каси, що тримаються способів Рай-

файзена (хоч він самий вже давно помер), бо в тих касах був справжній дух любови де бідного і дух братерської взаємної допомоги, отже, той дух, що єднає сільську громаду своїм теплом в одно тіло. Того теплого духа любови "наше село зберегло з давніх літ і той дух громадськості повинен оживлювати всі сільські установи, отже, і економічні". Самого Райфайзена за ту любов селяне німецькі й досі називають "Батьком Райфайзенем" (Vater Райфайзен), от хочби так, як селяне українські мають свого кооперативного "Артільного Батька" Миколу В. Левитського.

Хоч Райфайзен був простий з роду чоловік, великих шкіл не кінчив, а своє знання набув самоуком, то закони економічного життя, що торкаються селянського життя, він підглянув добре. Він, будиши війтом³² в своїм селі, приглянувся добре сучасній капіталістичній господарці. І побачив, що першою формою визиску селянської праці є кредитова (позичкова) лихва. За нею вже йдуть інші роди лихви: товарова, арендна, податкова й інші. Отже, рішив, що треба передовсім мати в селі свою власну касу, яка буде давати селянам кредит дешевий, довший і взагалі легший, як той, що дають приватні спекулянти.

Але як устроїти³³ таку касу, щоби вона не впала в боротьбі з лихварями та зуміла дати селові новий, здоровий кредит? Над тим Райфайзен думав довго і випробовував різні форми кас, аж нарешті викінчив свою систему і свої відомі нині на цілий світ "райфайзенські засади (принципи)". Які це засади, послухайте.

3. Райфайзенка мусить мати довіря у людей і до людей.

Райфайзен, хоч не був вченим економістом, скоро спостеріг, що є кілька головних засад, на яких взагалі стоїть кредит. Про ті засади ми говорили в попереднім розділі. Вони є такі:

1) мусить бути довіря до каси в людей, а каси довіря до людей;

2) мусить бути доволі вільних капіталів, готових до позичення;

3) кредит є дорогий, коли вживається на спожиття, а дешевий, коли служить для поправи господарства і продукції взагалі (кредит продукційний).

Як гарно Райфайзен розумів ці народньо-господарські засади, це видно з цілої його діяльності.

Щоби каси мали довіря у людей, Райфайзен їх засновував не в місті, тільки на селі. Він знав звичай сільських людей, які, коли вкладають до каси гроші, то волять мати ту касу в себе, під боком, щоби вона була в них на оці. І дійсно, через те, що каси завелися по селах, господарі й господині зачали витягувати з скринь, зза образів пришпаровані грошики і нести до каси хоч навіть на менший процент. Бо вони знали, що дають в руки певних і чесних людей, а не людей їм невідомих. Сталось несподіване диво, що сільські каси в короткім часі нагромадили такі великі вкладки і то на невисокий процент, що ніхто й не

думав, що село має ще такі гроші. А всі вже тому селові співали "Вічную". І цей принцип Райфайзена, що кожна громада (парохія³⁴) має мати свою власну касу, названо "льокалізація". І ми мусимо теж йти тою дорогою, бо наш селянин нині ще більше недовірчивий до міста (або навіть до другого села), як були німецькі селяне тому пів століття. Коли ж ми кинемо клич: "В кожному селі каса!", то напевно успіх з нього буде.

Далі, щоби вкладники мали довіря до каси, треба, щоби вона за їх вкладки чимсь гарантувала. Коли каса має великі власні капітали, резервові фонди, кам'яниці³⁵, тощо, то це потрохи дає людям віри до неї. Але на початку свого існування жадна каса ще немає ні домів, ні іншого майна. Це може прийти тільки потім. Отже, Райфайзен завів таке: Каса то є кооперативне товариство, де є члени. Кожний член ручить цілим своїм майном (необмежене) за касу. І сталось диво! На тій засаді вирости каси, як гриби по дощі, так що нині є їх в самій Німеччині близько 20 тисяч і майже не було досі випадку, щоби якогось члена каси зруйнувала ця необмежена відповідальність. Райфайзен своєю рішучою сміливістю доказав чуда. Він не лякався наложити на членів своїх кас обов'язок необмеженої відповідальності (хоч воно декого спочатку й лякало), бо він знав, що аж тоді каса буде мати у всіх залізне довіря й аж тоді вона не впаде! І так дійсно сталось. Досі було дуже мало випадків банкрутств кас Райфайзена і ще не було такого випадку, щоби якогось члена зруйнувала необмежена відповідальність. За те на селі, коли вкладникові сказали, що за його вклад відповідає "ціле село" "цілим своїм майном", то це для селянина, який любить яркості, було повним аргументом безпеки його вкладу.

Засада "не обмеженої відповідальності" це є друга головна засада райфайзенки. На тій засаді стоїть до сьогодні майже вся кредитова сільська кооперація в цілім світі. Не можемо й ми шукати інших доріг, бо ця дорога є випробувана і особливо для нас найкраща.

Отже, тими двома способами Райфайзен закріпив сильне кредитове довіря до своїх кас; перше, що каса є на селі, під боком селянина, друге, що за касу ручать її члени цілим своїм майном.

Але мало довіря члена до каси, треба ще довіря каси до своїх членів, що беруть позички. Це теж дуже важне, бо, коли мійська каса дає позичку, не знаючи чоловіка то часто трапляє на спекулянта, що потім грошей не поверне. Але коли каса є в селі, то вона вже знає всіх, хто чого варта, та чи можна йому довірити гроші, чи ні.

Розглядаючи кожного позичальника, управа каси знає, на що він бере гроші, чи на добру господарську ціль, чи на пиятику, гостини, непотрібні оказії або на залатання нечесних довгів. Кооператива на спожиття позички не дасть, а дасть роботящому чоловікові на господарську (продуктивну) ціль; вона

знає, що той гроші поверне і то легко. Мійська каса, хоч і кооперативна, того всього не знає і тому частіше має втрати на несолідних довжниках³⁶. Райфайзен поклав на свої каси обов'язок робити такі точні розслідування перед видачею позик. Тим способом він хоронив свої каси від втрат, а тому й процент від уділюваних позик міг бути дешевший.

Помістивши касу на селі, давши їй необмежену поруку майном всіх членів, Райфайзен вирішив тим способом і другу кредитову вимогу про "мобілізацію" капіталів.

4. Райфайзенка мобілізує сільські капітали і тим подешевлює кредит.

Відома річ, що коли грибів винесуть на торг чимало, то гриби дешеві; це тому, що всякий хоче своє продати і навипередки перед другими дає дешевше. Таке й з грішми. Коли б їх люде поховали всі у скрині, то ніхто б не міг нічого позичити і платили б тоді двісті і триста й більше від ста. На щастя, є на світі розумні люде, що їх звать лихварями, які не ховають зайвих грошей бабським звичаєм у скринях, тільки дають потребуємим у позику. Правда, за лихварський процент. А щоби було, якби й тих лихварів не було?

Жарт жартом, але скажимо собі самі, що ми самі собі шкодимо тим, що багато людей тримає гроші не в касах, а у скринях. Нераз ще й досі приходять до своїх послів жінки (особливо ті жінки), запитуючи, чи можна виміняти старі австрійські банкноти або польські марки на нові гроші. Ого! Пропало твоє, молодиче. І чимало людей робить так нині з польськими золотими, аж колись знову жалувати³⁷ можуть. Чи не краще зложити ті дрібні чи грубі грошики до каси і брати від них процент, хоч і не лихварський?! Можна навіть зложити в долярівій валюті, щоби бути вже цілком безпечнішим за свою працю, але не треба гроша тиснути в кулаці, бо гріш живе створіння і коли він в добрих руках, робить новий гріш і дає користь усім.

Райфайзенка на селі товче³⁸ цю правду людям у голови на кожнім кроці і при кожній оказії. І треба сказати, що німецькі, чеські й інші райфайзенки, навіть в бідних краях, позбирали вже величезні гроші в своїх касах, як процентовані вкладки. Ті райфайзенки не жебрають, як то в нас є звичаєм, марних пару сот долярів в центральних касах; вони самі, не знаючи, що зробити з надміром капіталу, частину своїх грошей, особливо резервові фонди, переливають у центральні каси.

Напр., в Чехословаччині в р. 1927 капіталістичні банки мали в себе вкладок на кругло 12 мільонів корон ч.³⁹, а дрібні сільські каси (райфайзенки) мали 7 мільонів корон ч. Чи чуєш, український селянин, до якої сили дійшов вже селянин чеський, що його сільські банки вже скоро дорівнюють вкладками капіталістичним банкам?! А твої гроші, коли їх маєш, спомагають чужинецькі каси.

Друга знову справа, це боротьба з марнуванням гроша. Знову приходиться тут пригадувати, які

страшні суми ми пускаємо рік-річно з тютюновим димом, скільки випиваємо при "оказіях", скільки видаємо на дурні гонорові процеси, на торгах, відпустах, скільки годуємо адвокатів і "помагачів" селянської кишені. Хоч частину тих всіх видатків скасувати і ми матимемо в кожнім господарстві великі ощадності. Наприклад, кооперативна ревизія в перемиській⁴⁰ повіті виявила, що на одного члена кооперативи в р. 1927 припадало 35 золотих за тютюн (читай в "Кооперативній Республіці" за вересень 1928 р.)! Докладніший підрахунок тих грошей, які ми пропиваємо і прокурюємо, я подав свого часу в часописові "Громадський Голос" і в "Читанці про лихварів" (видав Ревізійний Союз Укр. Кооператив). Не можна довше дивитися байдуже на те, як ми самі себе дорізуємо. По всій українській землі мусить піти палка і нестримна пропаганда проти марнування гроша на дурниці. Провід в цій акції на селі має взяти не хто інший, як власне ощадно-позичкове товариство – райфайзенська каса.

Цю задачу поклав на ті каси їх творець, Батько Райфайзен, і вони їх блискуче виконують! Вони, ці каси, прогнали лихву з німецького села. Їхній дух нехай переселиться в наше село і принесе й нам добро!

Мобілізувати – значить: збирати до купи і прилаштувати до бою. Наші райфайзенки, що їх створимо вже в найблизчий час, мають мобілізувати, то є збирати до купи наші дрібні сотики, що ми їх марнуємо; з того виростуть десятки й сотні долярів і підуть в бій проти лихварства. Ми віримо, що вони цей бій виграють.

Маловіри, як тільки заговорити про касу, розкладають руками: де, де в нас! На те треба мільонів або хоч тисяч, а в нас одна нужда за ковніром⁴¹!

Ми знаємо цю пісеньку. Це є пісня людей пригноблених неволею сотнями літ, що втратили віру у власні сили. Їх одна думка про те, щоби хтось з гори поганяв, підтримував. Як не з львівської каси, то з варшавської; як та не хоче (а й справді не хоче!), тоді остання надія на "братів в Америці". І в тій благій надії киснемо, нидіємо й гинемо.

Інакше поступили кооператори в селі Лапшині коло Бережан. Вони в р. 1926 заснували собі райфайзенку й кинулися збирати що неділі вкладки від чоловіків, жінок, дівчат і хлопців, невеличкі, по 10 сот тижневе, на книжечку до каси. Нині вони вже мають тих вкладок в касі на 6.000 золотих, видають членам позички (до 50 зол. найбільше) і ціле село має велику поміч з своєї каси. Вони доказали справжнього чуда, яке прямо заскочило усіх маловірів!

Так, тих 10 сотиків тижневого вкладу зробили в Лапшині вже 6 тисяч золотих; коли б так по всіх селах, то це вже було б в нас, що ми є під Польщею, по верх 30 мільонів золотих. Сума вже немала.

Але щоби цього доконати, треба перестати охатозойкати, бо від цього лихва не зменшиться, тільки повірити в наші власні сили і взятися до організації

кас і збірки ощадностей! (Про "Лапшанське диво" ширше розказано в часописові "Кооперативна Республіка", що видає Ревізійний Союз Укр. Кооператив та в згаданій "Читанці про лихварів").

Так райфайзенка мобілізує сільські капітали і пускає їх на бій з лихварями.

5. Які позички дає райфайзенка?

Змобілізувавши капітали, хоч з початку невеликі, яких пару соток, каса починає давати потребуєчим членам позички. Сільська селянська каса мусить давати такий кредит, який потрібний селянинові. Купцеві в місті, що живо обертає грішми, не робить ріжницю⁴², чи гроші віддати за рік чи за 2 місяці. А селянинові це дуже цікаво, щоб не скорше, як аж десь по жнивах, по новім зборі.

Відци⁴³ й пішло теж те, що Райфайзен мусів було заводити в своїх касах не такі звичаї, які є в мійських касах. Позички райфайзенка видає на довший час, на рік, а то й на два-три роки. Деякі, що мають вже більше капіталу, дають і на 10 років, але це вже виїмково з ухвали Загальних Зборів. Звичайно ж на рік, до нового хліба.

В нас, що правда, з самих податків піде трохи не так. Ми не дістаємо кредитів з державних кас. Ми не хочемо наші каси підчиняти під польський патронат, отже з самого початку капіталу в нас не буде багато; тому наші райфайзенки почнуть видавати позички на короткий час: на місяць, два, три. Але в нинішній скрутний час і така позичка, на невеликий процент, без поклонів і ріжних приносів, це є велика допомога селянинові.

Далі важне⁴⁴ те, що райфайзенка не знає векселів! Ми знаємо, що це за тяжка, зловна і небезпечна річ для селянина векселі. Вся природа села протестує проти векселя. Крім того, спокійний характер селянина навіть не вимагає такої безпеки⁴⁵, якою є вексель, річ придумана купцями і для купецького обороту. Досвід райфайзенки по цілім світі показав, що без векселя сільська каса може спокійно обійтись. Позички видаються на довжні⁴⁶ квитки ("скрипти") без великих формальностей, без ручителів (хіба при більших позичках), без могоричів і інших дурниць. Тільки тоді кредит може бути дешевий для позичальника.

Щоби каса могла боротися з лихвою, вона мусить давати позички на менший процент, як дають приватні кредитовці. Тому каса сама мусить як найменше заробляти на тім ділі. Каса збирає від членів вкладки на якийсь процент, скажім в нинішній час на 6%; тоді вона повинна брати від позичок найбільше 7,5%, рахуючи в те і всі дрібні маніпуляційні видатки. Так постановляють взірцеві статuti в других краях (розп'яття процентової стопи⁴⁷ найбільше 1,5%). Каса Райфайзена мусить оплатити свої дрібні видатки на книги і скарбника і трохи відрахувати на резервовий фонд. Жадних інших видатків каса не має, льокалю⁴⁸ утримувати не мусить, бо ніякого товару не тримає, отже 1 до 1,5% зарібку вистарчить на це все.

Позички видаються, як вже раз говорено, тільки на продуктивні цілі.

6. Паї в райфайзенці і резервовий фонд.

Кооперативна каса є підприємство і як таке, мусить мати до обороту якісь власні капітали. Для того члени складають до каси паї (уділи) так само як в господарсько-споживчій кооперативі. Але тому, що дати два великі паї до двох кооператив селянинові не так легко, отже паї можуть бути цілком невеликі. Бо коли пай великий, а без паю в кооперації не дають позички, то бідний чоловік з тої кооперативною каси не мав би ніякої помочі. Для того сам Райфайзен взагалі не хотів паїв у своїх касах, аби й найбільший міг дістати в касі позичку. Тільки під законним примусом Райфайзен погодився згодом на паї, але дуже невеликі. Зате всю свою увагу звертав Райфайзен на збірку ощадностей і вкладок, що його касам дійсно вдалося.

Так само мусимо поступати й ми. Паї становім невеликі, пів доляра, найбільше доляр, зате одначе вступаймо всі, хто жиє, в члени каси. Чоловік не сам, а з жінкою, молодь, як вкладники, і всі складаймо ті дрібні ощадності; хто собі на одяг купити, хто на посаг доньці, хто знову на поїздку на зарібок і т. д. В нашій райфайзенці мусимо завести звичай, що право на позичку дає власне не сам пай, тільки те, чи член брав досі участь в дрібних масових ощадностях, чи ні.

Малі паї, але багато членів; багато дрібних сотикових вкладок! Така мусить бути провідна засада нашої райфайзенки. На ній можна буде побудувати величаве діло.

Паї остають⁴⁹ в кооперативній касі, поки хтось є її членом. Коли хтось має повний пай, а хоче знову позички, то йому не сміють стягати нового паю. Пай це є властиво як вкладка члена і, як кожна вкладка, може нести процент. Але в кожному разі цей процент (т. за. дивіденда) не може бути більший як процент від вкладок. Паї має бути дозволено складати ратами⁵⁰, напр., що місяця по золотому.

З щорічної надвишки, по оплаченні касієра і дрібних канцелярських видатків, решту залишаємо в касі як непорушний резервовий фонд. З тих грошей будемо покривати ті втрати, що могли б може спіткати кооперативу, якби котрийсь позичальник не повернув позички і не було її з чого потягнути.

7. Чи не досить в селі одної кооперативи?

Вже майже по всіх наших селах є заведені господарсько-споживчі кооперативи, що ведуть крамниці споживчі, потроху збувають яйця, клочча й деякі інші сільські продукти, а кілька сот кооператив веде вже виріб масла в своїх молочарських відділах. Може виринути думка, чи потрібно засновувати ще одну кооперативу в селі, касову? Чи не ліпше було б, щоб збиранням вкладок знялася ця торговельна кооператива, що вже є в селі і вона щоб видавала позички?

На це треба відповісти, що в крайнім разі так може й бути. Споживчі кооперативи в цілім світі займа-

ються теж збиранням вкладок від своїх членів на процент і наші вже починають це робити. Але польський закон дозволяє приймати вкладки тільки від членів; тимчасом наша велика надія в тій справі на молодь, бо показалося, що ідея ощадности найшвидше захоплює молоде покоління, а як відомо, молодь до 18 літ не може бути в членах кооперативи. Це одна невигода.

Друга є та, що споживча кооператива не може видавати позичок і то навіть своїм членам. Третя така, що споживча кооператива, навіть якби могла давати позички, мусіла б платити від кредитових оборотів податок, так само як від товарових торгів. Зате кредитова кооператива є вільна від податку, коли видає позички не більші, як 1200 зол. одним разом.

Це є головні правні невигоди. Але крім того є й інша невигода, господарська. Практика показала, що змішування торгівлі товарами з торгівлею грішми (кредитування) є трохи небезпечно для тих, що не вміють добре вести аж два діла нараз⁵¹. Коли управа хоче добре пильнувати крамниці, то буде занедбувати касу і на відвороті. До того ще й те, що коли є в касі гроші, а вільно вести товарові операції, то це іноді спокушає управу до ризиковних спекуляцій товарами. Не один банк вже упав, впакувавши свої гроші в не своє діло, в товарову торгівлю.

З тих усіх причин краще мати в селі окрему самостійну кредитову кооперативу, яка, річ ясна, може маститися в тім самім домі, що й товарова кооператива і буде її сестрою. Обидві кооперативи мусять себе підпомагати. Споживча кооператива не буде тоді давати товару в борг, бо члени матимуть змогу позичати гроші в касі. Коли каса матиме вже більше

грошей, тоді даватиме членам позички на закупно⁵² помічних угнось ("пороху") і насіння, а торговельна кооператива буде цей товар замовляти.

8. Як засновувати райфайзенку?

Ми не повинні йти добровільно під чуже підданство. І тому хоч в польським патронаті й обіцяють на початок деякі гроші, на це лакомитися не варто, бо не ті дрібні гроші є основа сили райфайзенки, а її вільний завзятий дух і самостійна творчість. А у неволі не може бути ні вільного духу, ні творчого розмаху. Це відома річ. Тому ми не бачимо більших успіхів діяльності тих патронатських кас, що вже існують; навпаки, в них є чимало непорядків і деморалізації.

Нам треба творити своє здорове і нове кредитове тіло: українські самостійні райфайзенки і приєднувати їх до Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. Заснувавши касу, не йти зразу з жебраниною до міста чи до Львова по кредит, а, закотивши рукави, взятися до збірки дрібних (а може й більших) вкладок у себе в селі.

По статуті належить звертатися до Ревізійного Союзу Укр. Кооператив і приспособити цей статут до райфайзенських засад (невисокий пай, необмежена відповідальність, 1,5 % найбільше розп'яття між позичками і вкладками, невеликий район діяльності каси, безплатність адміністрації), опроцентування паїв не вище, як вкладок ощадности. Про те, як вести райфайзенку, появиться небавом окрема книжечка.

Берімся жваво до нового і великого діла на полі кооперації.

Цим тільки переможемо лихву. ■

1. Підготовка до друку Р.Я.Корінця за виданням "Ілюстрований господарський календар" на звичайний рік 1929. Річник I. Виданий в 30-ліття існування краевого господарського товариства "Сільський господар у Львові", яке вийшло у світ у Львові в 1928 році.
 2. розпачливий
 3. боргу
 4. продаж за борги
 5. ведмідь в барлозі
 6. винятками
 7. магазині
 8. картоплі
 9. тканину
 10. залишитись
 11. необхідна
 12. горщик
 13. відробіток, відробок
 14. різним
 15. заробітки
 16. ставка, відсоток
 17. США
 18. пропозиція
 19. навпаки
 20. йдеться про різні добрива
 21. В економічній науці власне прийнято розуміти під сховом "капітал" вільні засоби, нагромаджені працею й готові для дальшої продукції – Коберський.
 22. сховище для зберігання зерна
 23. лапами

24. іпотечний, під заставу нерухомого майна
 25. ощадної
 26. жива істота
 27. фізкультурним, спортивним
 28. міські
 29. частково
 30. науковіше, складніше
 31. засновник кредитних спілок у містах Німеччини
 32. сільським головою
 33. влаштувати
 34. парафія
 35. будинки з каменю
 36. боржниках
 37. жалкувати
 38. роз'яснює
 39. чеських
 40. ймовірно, Перемишльським
 41. комірцем
 42. різниці
 43. звідси
 44. важливе
 45. такого забезпечення
 46. боргові
 47. маржа
 48. магазину, можливо - закладу харчування
 49. залишаються
 50. частинами
 51. одночасно
 52. закупівлю

Є.Ю.ДАНИЛІН,

голова постійно діючого третейського суду при ТОВ "Донецькагроконсалт", член Донецької обласної організації Спілки юристів України, арбітр Першої Фондової Торговельної Системи (м.Київ).

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ТРЕТЕЙСЬКИМ СУДОМ У АГРАРНІЙ СФЕРІ: ПРАКТИКА Й ПЕРСПЕКТИВИ

Процес реформування колективних сільськогосподарських підприємств породив зовсім нову економічну й правову ситуацію на селі. Створення значної кількості нових власників виявило неготовність людей до незвичного для них положення щодо володіння, користування, розпорядження власністю. Зазначені обставини вимагають наявності підготовлених і кваліфікованих експертів, здатних швидко і якісно розібратися в ситуації, яка створилася.

Спори, що впливають із цивільно-правових відносин, зокрема в аграрній сфері, а отже, і сільські проблеми, завжди були непростими у світовій практиці економічного розвитку. На жаль, нелегкими вони виявилися й в Україні. Безліч складних питань і спорів пов'язані саме з втілюваними на селі реформами і зачіпають майнові інтереси громадян та юридичних осіб. У цьому контексті, при вирішенні зазначених спорів у сільській місцевості, третейські суди мають незаперечні переваги у порівнянні із судами загальної юрисдикції (місцевими й господарськими судами).

До цих переваг слід віднести:

- простоту оформлення документів при зверненні до третейського суду й процедури вирішення спору;
- можливість вибору третейських суддів;
- можливість вибору місця вирішення спорів (як правило, у сільському населеному пункті, де проживають або розташовані сторони спору);

- економність третейського розгляду (стягується третейський збір, сума якого менша, ніж сума державного мита);

- скорочені строки розгляду спору (максимум до двох місяців);

- більше процесуальних можливостей для приведення сторін до мирової угоди;

- конфіденційність і демократичність.

За своєю суттю, третейський суд є альтернативною формою захисту прав, законних інтересів громадян і юридичних осіб. Це "суд третьої особи", обраної самими учасниками спору, якій вони добровільно надають право винесення рішення у своїй справі й заздалегідь зобов'язуються йому підкоритися.

У листопаді 2000 року при ТОВ "Донецькагроконсалт" (Донецька сільська дорадча служба) утворений постійно діючий третейський суд (далі в тексті – ПДТС), що спеціалізується на розгляді майнових і господарських спорів, які виникають в аграрному секторі економіки. У шести районах Донецької області створені представництва ПДТС, де його фахівці (секретарі й судді) приймають звернення громадян і юридичних осіб. Сформовано рекомендаційний список суддів ПДТС із числа фахівців Донецької сільської дорадчої служби, а також із представників районних органів державної влади й управління (економісти, юристи й аграрії), за поданнями голів районних державних адміністрацій. У районних представництвах також утворені 12 пунктів прийому звернень у

ПДТС, які розташовані в пілотних сільських територіальних громадах (по 2 у кожній).

За весь період діяльності у ПДТС надійшло більше як 2000 звернень, за якими винесено більше ніж 1000 рішень.

Одним із найбільш суперечливих на сьогодні є питання про підвідомчість третейському суду спорів про визнання права власності, зокрема на нерухоме й рухоме майно. Чи вповноважений третейський суд розглядати такі спори і які правові наслідки ухваленого рішення? Це питання має практичний інтерес, особливо з огляду на те, що в процесі реформування аграрного сектора майнові відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майна, не були належним чином урегульовані: відсутня технічна документація, а також інші документи, що підтверджують юридичну історію фактично зведених об'єктів нерухомості; порушувався порядок передачі майна й т.ін.

Аналізуючи чинне законодавство, можна із упевненістю сказати, що процесуальних перешкод до розгляду третейським судом спорів про визнання права власності немає. Ця теза була успішно апробована на практиці фахівцями Донецького ПДТС. Слід зазначити, що правова основа розгляду зазначеної категорії спорів міститься, зокрема, у Законі України "Про власність", у Тимчасовому положенні про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно, затверджене наказом Мін'юсту України від 07.02.2002 р. № 7/5, якими встановлено, що рішення третейських судів, нарівні з рішеннями судів загальної юрисдикції, є правовстановлюючими документами, на підставі чого проводиться реєстрація нерухомості в БТІ.

З листопада 2002 року і до сьогодні у ПДТС надійшло більше як 500 звернень громадян й юридичних осіб у спорах про визнання за ними права власності на об'єкти нерухомості.

При підготовці до розгляду справ фахівці ПДТС зіткнулися з такими труднощами:

- в більшості випадків була відсутня технічна документація на спірні будови (не було первинної реєстрації в БТІ й актів уведення їх в експлуатацію);
- договори купівлі-продажу житлових споруд між колгоспами (радгоспами) або КСП, з однієї сторони, й колишніми членами КСП (або їхніми правонаступниками), з іншого боку, були укладені в простій письмовій формі;
- не у всіх випадках у позивачів були інші докази виникнення права власності: рішення про виділення земельної ділянки або акти на право користування землею за кожним об'єктом; перелік нерухомого майна із вказівкою залишкової вартості, інвентарних номерів за підписом керівника й головного бухгалтера підприємства на дату оцінки; документи, що підтверджують

участь підприємства у витратах на будівництво споруд або рішення власника (органа, уповноваженого управляти держмайном) про закріплення за ним певної частини будівель на праві повного господарського ведення (оперативного управління); договори цивільно-правового характеру (як підстава для переходу права власності від фізичних осіб або юридичних осіб) і акти прийому-передачі майна (споруд), що є додатком до зазначених договорів і т.ін.

Таким чином, на підготовку до розгляду такої категорії спорів тратилось багато часу, а перед фахівцями ПДТС (секретарями й суддями) було складне завдання – дати правову оцінку наданим у розпорядження третейського суду документам. Безумовно, кропітка робота на стадії підготовки справ, надалі забезпечила швидший і якісніший розгляд спорів. На сьогодні ПДТС

Безліч складних питань і спорів пов'язані саме з втілюваними на селі реформами і зачіпають майнові інтереси громадян та юридичних осіб. У цьому контексті, при вирішенні зазначених спорів у сільській місцевості, третейські суди мають незаперечні переваги...

виніс більше як 200 рішень про визнання права власності на житлові й нежитлові будови за громадянами та підприємствами. Географія розташування цих об'єктів велика. Досить сказати, що були ухвалені рішення щодо об'єктів нерухомості, розташованих більш ніж в 40 населених пунктах (в 7 районах області). За станом на 1 січня 2004 року за громадянами визнане право власності на 25 житлових будов вартістю 196 тис. 473 грн. (за інвентарною оцінкою БТІ), за юридичними особами визнане право власності на 267 будов вартістю 1 млн. 395 тис. 189 грн.

Проблемними також залишаються питання належності й установлення права власності на інше майно (включаючи транспортні засоби – автомобілі, трактори, комбайни, сільгоспінвентар), передане із КСП у спільну часткову власність, у порядку правонаступництва й т.ін. Найчастіше автотранспорт та інша сільгосптехніка перебуває в користуванні другого або третього за рахунком власника, без реєстрації у встановленому порядку в МРЕО ДАІ або інспекції технагляду. У цих випадках наш ПДТС також приймав до розгляду заяви про визнання права власності на рухоме майно. В активі нашого ПДТС є два рішення про визнання права власності на нерухоме й рухоме майно в спорі між сільгоспідприємствами Старобешівського району Донецької області. До того ж, законність й обґрунтованість рішень ПДТС була підтверджена рішенням місцевого суду. Сьогодні на розгляді ПДТС перебувають ще дві справи з цієї ка-

тегорії, де сторонами спорів виступають фізичні і юридичні особи зі Старобешівського і Мар'їнського районів Донецької області.

Наступною категорією спорів, які викликали труднощі у вирішенні, є справи про виділення з колективних сільгосп підприємств майна в натурі та справи про розділ загальної часткової власності й виділенні майна із загальної часткової власності. Складність таких розглядів, перш за все, пов'язана зі значною кількістю учасників (від 15 до 400 фізичних осіб), сільгосптехніки й будов.

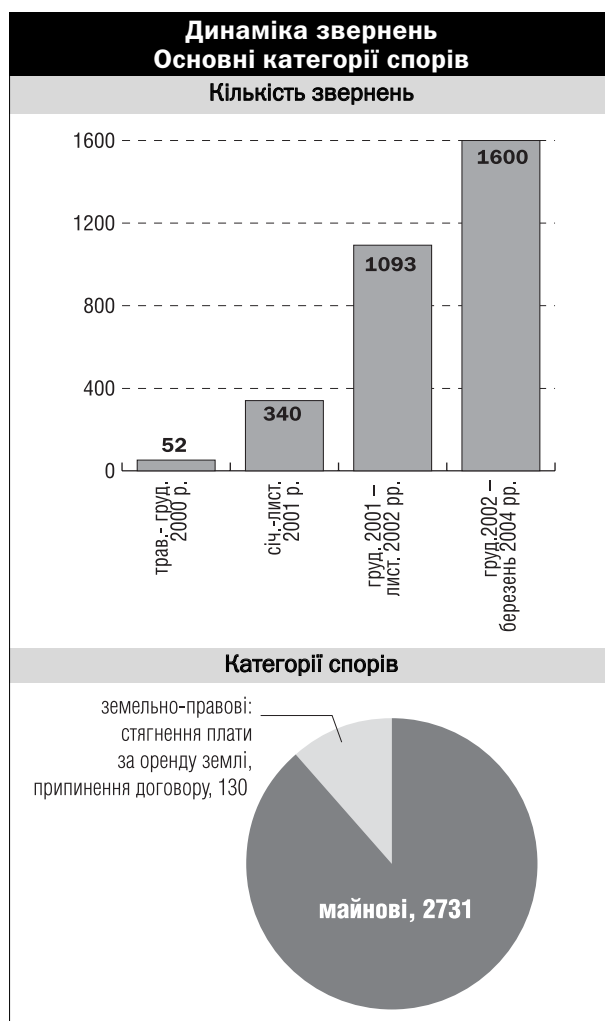
Дуже важливим є зважений підхід до вирішення спорів, пов'язаних із виділенням майна із загальної часткової власності. Зокрема, при вирішенні справ цієї категорії суддям третейського суду необхідно враховувати й інтереси учасників загальної часткової власності, що бажають вийти (виділити) з майном, а також учасників, що залишилися в загальній частковій власності. Відомо, наприклад, що найчастіше на практиці перевагу здобував той, хто раніше всіх виходив із загальної часткової власності й одержував найбільш ліквідне майно. Зрозуміло, що після декількох подібних "виходів", цінність майна більшої частини співвласників, що залишилися постійно знижувалася. Тому, сторонам спору ми рекомендували обирати суддів, які не тільки володіють знаннями в області права, а й мають досвід у вирішенні таких конфліктів, володіють економічними знаннями, мають авторитет і позитивний імідж у даній місцевості.

На відміну від практики, що склалася в судах загальної юрисдикції щодо термінів розгляду справ (до 1-1,5 роки), ПДТС розглядав спори в строки, що не перевищували два місяці. У результаті розгляду таких спорів, сільським жителям (з п'яти населених пунктів – 432 чол.) було виділене майно КСП на загальну суму 1 млн. 782 тис. 719 грн., із загальної часткової власності іншим учасникам загальної часткової власності – на суму 475 тис. 733 грн. Результатом більшої частини цієї категорії справ, де учасниками спорів були близько 400 громадян, стало укладення мирових угод про добровільне виконання зобов'язань з передачі майна у власність громадян.

На нашу думку, основою діяльності третейського суду є приведення сторін до мирного вирішення спорів, однак і у практиці нашого ПДТС частина рішень виконувалася в примусовому порядку. Це питання тривалий час викликало дискусії серед юристів, органи юстиції неохоче приймали рішення третейських судів до примусового виконання. Проте, виходячи зі змісту чинного законодавства (п.10 ст.3, 18-1 Закони України "Про виконавче виробництво", у редакції від 10.07.2003 р.), рішення третейсь-

кого суду є самостійним виконавчим документом, особливо це стосується спорів, де сторонами виступають суб'єкти підприємництва. Остаточо в обговоренні питання про легітимність рішень третейських судів крапка поставлена Рішенням Конституційного Суду України від 24.02.2004 р. у справі № 1-8/2004 за конституційним зверненням "Мукачівського плодочовочового консервного заводу" про офіційне трактування положення п.10 ст.3 Закону України "Про виконавче виробництво". Як показала практика нашого ПДТС, рішення ПДТС має всі ознаки виконавчого документа, у т.ч. в спорах, де сторонами виступають юридичні й фізичні особи. У період 2001-2003 рр., відділами державної виконавчої служби районних управлінь юстиції в трьох районах Донецької області примусово виконані 92 рішення ПДТС.

Можна стверджувати, що на сьогодні рішення спорів третейськими судами є найзручнішою і найдемократичнішою формою захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. Залишається сподіватися, що із набранням чинності Закону України "Про третейські суди", буде сформована життєздатна система третейських судів, які поряд із судами загальної юрисдикції ефективно забезпечать громадянам доступ до правосуддя. ■

НОВИНИ ЗАКОНОДАВСТВА: ІННОВАЦІЇ ТА ІНІЦІАТИВИ

ІННОВАЦІЇ

ПРЕЗИДЕНТ ПІДПИСАВ ЗАКОН "ПРО ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ"

8 червня ц. р. Президент України Леонід КУЧМА підписав прийнятий у травні Верховною Радою Закон України "Про третейські суди".

Цей закон регулює порядок створення й діяльності третейських судів в Україні й установлює вимоги до третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та інтересів фізичних й юридичних осіб, які оберігає закон.

Третейський суд (арбітраж) уповноважений вирішувати будь-який спор, що виникає в цивільних і господарських правовідносинах, за наявності згоди сторін про передачу спору на рішення третейського суду, крім випадків, передбачених законодавством України. Третейський суд (арбітраж) не є суб'єктом підприємницької діяльності й не ставить за мету одержання прибутку. Він є юридичною особою, має статус неприбуткової організації.

Спор може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди. В Україні можуть створюватися й діяти третейські суди для вирішення окремого конкретного спору (тимчасові третейські суди) і постійно діючі третейські суди. Створення постійно діючих третейських судів нерезидентами не допускається.

Третейські судді не є представниками сторін. Третейським суддею повинна бути обрана (призначена) особа, що не зацікавлена в результаті рішення суперечки, а також – має визнані сторонами знання, досвід, ділові й моральні якості, необхідні для вирішення спору.

Дія цього Закону України не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж.

Відносно цього Закону України раніше глава держави неодноразово застосовував право вето.

Закон набуває чинності від дня його опублікування.

ВЕРХОВНА РАДА ПРИЙНЯЛА ЗАКОН "ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ДОРАДЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ"

17 червня ц. р. Верховна Рада України прийняла Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність". За закон проголосували 272 депутата з 436, які зареєструвалися в залі.

Основною метою документа є врегулювання відносин, пов'язаних із сільськогосподарською дорадчою діяльністю й створення умов для розвитку системи сільськогосподарських дорадчих служб України.

Закон визначає сільськогосподарську дорадчу діяльність як сукупність дій і заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих сільських і фермерських господарств, господарських товариств, інших сільгоспприємств, а також сільського населення у підвищенні рівня знань й удосконаленні практичних навичок ведення господарства з метою підвищення рівня доходів, поліпшенні їхнього добробуту й розвитку сільської місцевості.

Сільськогосподарська дорадча діяльність здійснюється шляхом навчання, дослідження, впровадження, демонстраційних показів, інформаційного забезпечення.

Закон передбачає державну підтримку сільськогосподарської дорадчої діяльності тільки шляхом фінансування соціально-необхідних дорадчих послуг, тобто, тих дорадчих послуг, які є нерентабельними і їх не можна знайти на ринку сільськогосподарських дорадчих послуг, але вони є ефективними для реалізації державної аграрної політики в рамках загальнодержавних інтересів. Надання цих дорадчих послуг може відбуватися з коштів як держбюджету, так і місцевих бюджетів. Передбачається, що соціально-необхідні дорадчі послуги визначаються держпрограмою аграрної дорадчої діяльності, у межах витрат центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики.

Надання дорадчих послуг, не передбачених держпрограмою, проводиться за рахунок замовників.

Регулювання дорадчої діяльності проводить Верховна Рада, Кабінет Міністрів, центральний

орган виконавчої влади з питань агрополітики, інші органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Громадське регулювання дорадчої діяльності проводить Всеукраїнська громадська професійна організація.

Довідка. В Україні аграрні дорадчі служби створені в 23-ох областях й в АР Крим.

ВЕРХОВНА РАДА ПРОДОВЖИЛА ЗАБОРОНУ НА ТОРГІВЛЮ ЗЕМЛЕЮ ДО 2010 РОКУ

17 червня ц. р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про внесення змін у Земельний кодекс України (щодо строків переоформлення земельних ділянок)". "За" проголосували 304 народних депутати.

Прийнятий документ передбачає, що продавати або іншим способом відчужувати земельні ділянки й земельні частки (паї) громадяни і юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства й іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України – власники земельних часток (паїв), не мають права до 1 січня 2010 року.

На думку народних депутатів, що подали цей законопроект на розгляд Парламенту, документ сприятиме розробці дієвого і досконалого механізму продажу землі, створенню необхідної інфраструктури ринку землі, що дасть можливість уникнути соціальної напруги й запобігти можливим соціальним конфліктам при реалізації землі як товару.

Раніше Головне науково-експертне управління Верховної Ради надавало висновки про те, що сьогодні передчасно порушувати питання про продовження термінів дії мораторію, оскільки до їхнього завершення достатньо часу, щоб прийняти відповідні закони, які повинні забезпечити функціонування ринку землі в Україні, вирішити проблеми, пов'язані з переоформленням права власності й права оренди на земельні ділянки.

Крім того, цим законом Верховна Рада України продовжила до 1 січня 2015 року можливість для громадян й юридичних осіб оформити право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га (була до 2010 р.).

Законом продовжується до 1 січня 2010 року право переоформлення громадянами і юридичними особами у встановленому порядку право власності або право оренди на земельні ділянки, які перебувають у користуванні громадян або юридичних осіб.

Закон набуде чинності після його підписання Президентом України.

ІНІЦІАТИВИ

ПАРЛАМЕНТ ПРИЙНЯВ У ПЕРШОМУ ЧИТАННІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

17 червня ц. р. Верховна Рада України прийняла в першому читанні проект Закону України "Про основи державної аграрної політики". За законопроект проголосували 239 народних депутатів з 433, які зареєструвалися в залі.

Відповідно до законопроекту, основи державної аграрної політики спрямовані на забезпечення стабільного розвитку агросектора національної економіки на період до 2015 року.

Документ передбачає, що основи державної аграрної політики поширюються на сільське й рибне господарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарських продуктів, аграрну науку й освіту, соціальну сферу села, на їхнє матеріально-технічне й фінансове забезпечення.

Державна аграрна політика буде спрямована, зокрема, на виконання таких завдань, як гарантування продовольчої безпеки держави, перетворення аграрного сектора у високоефективний конкурентноздатний на внутрішньому й зовнішньому ринку сектор економіки, на розвиток сільських територій і рішення соціальних проблем населення.

Відповідно до законопроекту, до основних пріоритетів державної аграрної політики належить, зокрема, створення умов для реалізації й захисту прав селян на землю, формування ринкових земельних відносин, охорона земель, державна підтримка суб'єктів аграрного сектора шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку, формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, податкової й бюджетної політики, забезпечення раціональних внутрішньогалузевих і міжгалузевих економічних відносин.

Реалізацію основних пріоритетів державної аграрної політики передбачається проводити шляхом розвитку земельних відносин, зокрема, – створення державної системи реєстрації прав власності на земельні ділянки й розміщене на них нерухоме майно, формування інфраструктури ринку землі, створення системи земельного іпотечного кредитування.

Крім того, пропонується формувати сприятливе економічне середовище для ефективної діяльності суб'єктів аграрного сектора, удосконалити державну регуляторну політику відносно налагодження збалансованих міжгалузевих економічних відносин, недопущення монопольної діяльності в забезпеченні потреби суб'єктів аграрного сектора ресурсами, удосконалювати податкову політику в аграрному секторі.

Відповідно до законопроекту передбачається також розвиток ринків продуктів сільського господарства й продовольства, удосконалення системи державного регулювання, об'єднання загальнодержавної й регіональної політики в аграрному секторі, реформування системи органів виконавчої влади, які здійснюють держрегулювання аграрного сектора.

Також пропонується розвивати сільські території, підвищувати соціальний захист і життєвий рівень сільських жителів, забезпечувати надійність функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах, формування механізмів і визначення управлінських структур, які будуть забезпечувати їхню реалізацію на всіх рівнях, і низку інших заходів у межах державної аграрної політики.

В УКРАЇНІ ПЛАНУЄТЬСЯ СТВОРЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ТРАКТОРНОГО Й СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Комітет Верховної Ради України з питань промислової політики й підприємництва рекомендує парламенту підтримати проект постанови про створення Міністерства тракторного й сільськогосподарського машинобудування України.

На засіданні комітету зазначалося, що технічне забезпечення сільського господарства досягло на сьогодні критичної межі. Основними сільськогосподарськими машинами аграрні підприємства забезпечені лише на 45-65%, з яких понад 90% уже відробили свій амортизаційний строк. Темпи щорічного списання відпрацьованої техніки в кілька разів перевищують темпи її закупівлі. Через технічні несправності й фізичне зношення не використовується четверта частина тракторів і комбайнів.

Народні депутати вважають, що однією з основних причин безладу у формуванні й розвитку ринку сільськогосподарської техніки є відомча розосередженість суб'єктів виробництва техніки, її реалізація й надання сервісних послуг.

З огляду на вкрай складний стан із забезпеченням сільгоспвиробника сільськогосподарською технікою й з метою підвищення ефективності реалізації основних завдань державної політики України щодо організації виробництва складної сільськогосподарської техніки на наявних виробничих потужностях українських підприємств, проектом постанови передбачається рекомендувати Президенту України невідкладно розглянути питання про створення Міністерства тракторного й сільськогосподарського машинобудування України з функціями управління й координації діяльності всіх структур, які входять у систему техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва.

АГРАРНИЙ КОМІТЕТ ПРОПОНУЄ ПРИЙНЯТИ ЗАКОНОПРОЕКТ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ СІЛЬГОСПВИРОБНИКАМ

Комітет Верховної Ради України з питань аграрної політики й земельних відносин рекомендує парламенту прийняти за основу проект закону щодо відшкодування витрат, які понесли сільгосптоваровиробники на будівництво об'єктів соціальної сфери села.

У законопроекті пропонується направити 150 млн. грн. з Державного бюджету 2004 року на компенсацію витрат, які понесли сільгоспвиробники на будівництво об'єктів соціальної сфери села, за рахунок зменшення витрат з бюджету на обслуговування державного боргу.

Крім того, Кабмін повинен передбачити в проектах Державного бюджету України на 2005-2007 роки витрати Міністерства аграрної політики України на відшкодування зазначених витрат, відповідно в сумах 200 млн. грн., 200 млн. грн. й 176,019 млн. грн.

Прийняття законопроекту, вважають члени комітету, дасть змогу значно поліпшити фінансовий стан суб'єктів господарювання, скоротити обсяги незавершеного будівництва, погасити заборгованість будівельним організаціям, а також зберегти основного, реального інвестора будівництва об'єктів соціальної інфраструктури на селі. Це дозволить також розрахуватися за спожиту електроенергію, газ, нафтопродукти, інші матеріально-технічні ресурси й успішно проводити сільськогосподарські роботи.

У ПАРЛАМЕНТ УКРАЇНИ ПОДАНИЙ ЗАКОНОПРОЕКТ "ПРО ДЕРЖАВНИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ (ІПОТЕЧНИЙ) БАНК"

У Верховній Раді України зареєстровано проект Закону "Про Державний земельний (іпотечний) банк" (№3566-1 від 11 червня 2004 р.).

Як зазначено в супровідній записці до законопроекту, документ розроблений виходячи з необхідності реалізації вимог Перехідних положень Земельного кодексу України й скерований на визначення правових основ створення й діяльності Державного земельного (іпотечного) банку.

Реалізація положень Земельного кодексу України передбачається як один з важливих механізмів впровадження комплексу заходів, спрямованих на прискорення розвитку аграрного сектора економіки України шляхом реформування відносин власності на землю, як одного з найбільших об'єктів нерухомого майна, і залучення значних фінансових ресурсів для кредитування аграрного сектора. Для цього необхідно створити систему іпотечного кредитування, головним завданням якої буде впровадження нових фінансових інструментів на ринку середньо- і довгострокового капіталу, які будуть підвищувати гарантії

повернення наданих кредитів шляхом застави нерухомого майна.

У законопроекті визначені поняття, мета, предмет і правові основи діяльності Державного земельного банку, сформульовані вимоги до організаційної форми, статутному капіталу, а також – до органів управління й контролю банку.

ВЕРХОВНА РАДА ПРИЙНЯЛА ЗА ОСНОВУ ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ "ПРО РИНОК ЗЕМЕЛЬ"

17 червня ц.р. Верховна Рада України прийняла в першому читанні проект Закону України "Про ринок земель". На підтримку законопроекту було подано 247 голосів народних депутатів.

Основним завданням законопроекту є визначення правових основ ринкового обороту земельних ділянок, тобто, обороту, що базується на співвідношенні попиту та пропозиції на земельні ділянки.

Проект Закону спрямований на регулювання відносин переходу права власності на земельні ділянки на основі договору купівлі-продажу. Однак, цей законопроект буде мати вплив і на зміст інших договорів, на основі яких відбуватиметься

перехід права власності на земельні ділянки: договорів міни, дарування, а також угод щодо довічного утримання, передачі земельних ділянок під заставу і при успадкуванні.

Законопроектом встановлено, що громадяни і юридичні особи, які є власниками земельних ділянок, мають право здійснити відчуження земельних ділянок на основі договору купівлі-продажу будь-яким чином: або через земельний аукціон, або безпосередньо певній особі.

Законопроект також передбачає особливості продажу земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, а також особливості набуття у власність земельних ділянок іноземними державами, іноземними юридичними особами й спільними підприємствами.

Прийняття й практична реалізація цього закону дасть можливість організувати ринок земельних ділянок державної, комунальної й приватної власності, проводити земельні торги, а також поліпшити інвестиційний клімат у країні. ■

*(За матеріалами інформаційних агентств та сайтів:
Агроперспектива, АПК-інформ, ПроАгро)*